

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ფიზიკის, ისტორიისა და მაცოდრის ინსტიტუტი აკად. ნ. შატოვის სახ.
Ин-т языка, истории и матер. культуры им. акад. Н. Я. Марра

05
434

მასალები

საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КАВКАЗА

1942

ნაკვეთი II ВЫПУСК

194

თბილისი
1942

6057
459
18773
3956

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
პრეზიდიუმის განკარგულებით

რედაქტორი პრლფ. ნ. ბერძენიშვილი

I

პლანო კარკინი

ისტორია მონღოლებისა, რომელთაც ჩვენ
თათრებს ვუწოდებთ

II

لب اللباب

„უკეთესთაგან უკეთესი (ისტორია)“ ჰაჯი მეჰდი-
ყული ყაჯარისა
(XVII ს.)

შ ი ნ ა ა რ ს ი

1. პლანო კარპინი — ისტორია მონღოლებისა, რომელთაც ჩვენ თათრებს ვუწოდებთ	
მთარგმნელისაგან	1
ავტორის წინასიტყვაობა	5
წიგნი პირველი	7
წიგნი მეორე	46
შენიშვნები	66
2. الباب اللباب — „უკეთესთაგან უკეთესი (ისტორია)“ (XVII ს.) ჰაჯი მეჰდი-ყული ყაჯარისა	73

ვლანო კაკინი

ისტორია მონღოლებისა, რომელთაც ჩვენ
თათრებს ვუწოდებთ

სთაგმნა
ბარონი შიშოკვა

მთარგმნელისაგან

1245 წელს, როცა მონღოლების შესევის საფრთხე დასავლეთ ევროპისათვის განსაკუთრებით აქტუალური გახდა, პაპმა, როგორც ქრისტიანული კაცობრიობის უმაღლესმა პოლიტიკურმა და სულიერმა ხელმძღვანელმა, ლიონში კონგრესი მოიწვია, სადაც გადაწყდა მონღოლებთან საგანგებო ელჩები გაეგზავნათ პოლიტიკური და რელიგიური მისიით. ამ გადაწყვეტილების შესასრულებლად 1246 წელს პაპმა ინოკენტი IV ორი დელეგაცია შეადგინა ფრანცისკელი ბერის ჯიოვანი პლანო კარპინისა და ბენედიქტელი ბერის ასკელინის მეთაურობით. პლანო კარპინი პოლონელ ბერ ბენედიქტესთან ერთად, რომელიც მას თარჯიმანობას უწევდა სლავურ ქვეყნებში, ოქროს ურდოში გაემგზავრა, ხოლო ასკელინი ილხანთა სამფლობელოში. უკან დაბრუნების შემდეგ მათ პაპსა და კარდინალთა კონგრეგაციას წარუდგინეს საკმაოდ ვრცელი მოხსენებანი, რომელთა შემწვობით იმდროინდელი ევროპის კულტუროსანი საზოგადოება პირველად გაეცნო მონღოლთა იმპერიის გეოგრაფიულ მდებარეობას, მათი დაპყრობების ისტორიას, მათს პოლიტიკურ და სამხედრო წესწყობილებას და მათს ყოფა-ცხოვრებას. განსაკუთრებით მრავალმხრივი და კონკრეტული ცნობებით მდიდარი იყო პლანო კარპინის მოხსენება, თუმცა ავტორმა, როგორც საშუალო საუკუნეების ისტორიული და გეოგრაფიული ცოდნის საშუალო დონეზე მდგომარე ადამიანმა, თავისი მოგზაურობის აღწერილობაში მრავალი უძვირფასესი რეალური ცნობების გვერდით, ზოგიერთი ფანტასტიკური და ზღაპრული ელემენტიც შეიტანა.

რადგან ჩინგიზ-ყაენის მიერ თავდაპირველად დასავლეთისაკენ წარმოგზავნილი მხედართმთავრები რელიგიურ დევნას არ აწარმოებდნენ და ხშირად მაჰმადიან ერებს უფრო მკაცრადაც კი ეპყრობოდნენ, ვიდრე ქრისტიანებს, დასავლეთის ქრისტიანობაში ფეხი მოიკიდა ყალბმა წარმოდგენამ თითქო მონღოლების გაქრისტიანება და მათი მაჰმადიანობის წინააღმდეგ გამოყენება ადვილი შესაძლებელი ყოფილიყო. ამიტომ როგორც პაპის ეპისტოლეებში, რომელნიც მონღოლი მფლობელებისადმი იყო მიმართული, ისე ევროპელი ელჩების პირად საუბარში, რომელსაც ისინი მათთან აწარმოებდნენ, უმთავრესად ზავის ჩამოგდების, პოლიტიკური კავშირისა და რელიგიური მოქცევის საკითხები იდგა. მაგრამ, როგორც პლანო კარპინი

ნის მოგზაურობის აღწერიდან ჩანს, მისი მისიის მეორე ფარული მიზანა მონღოლთა სამხედრო ძალის დაზვერვა და შესწავლა ყოფილა და ამ მიზნისათვის მას უფრო ადვილად მიუღწევია, ვიდრე თავისი ოფიციალური განზრახვისათვის. ამ ფრანკისკელი ბერის თხზულების ერთი უდიდესი და უმნიშვნელოვანესი ნაწილი შეიცავს უხვ კონკრეტულ და დეტალურ ცნობებს მონღოლების სამხედრო ისტორიიდან და მათი რაზმთა წყობის ანუ სამხედრო ორგანიზაციის დარგიდან; ეს ცნობები აესებენ და ადასტურებენ იმ ძუნწ ცნობებს, რომელთაც ამ დარგში იმდროინდელი მემატიანეები და, მათს შორის, ქართველი ჟამთააღმწერელი იძლევა. ეს სტრიქონები, რომლებიც მონღოლების თავისებური სამხედრო სტრატეგიისა, ტაქტიკისა და ორგანიზაციისადმი მიძღვნილი, მათი სამხედრო საქურევის აღწერა, მათი პოლიტიკური მიზნების გამორკვევა, ბოლოს ის რჩევა-დარიგება, რომელსაც ავტორი მოკრძალებულად, მაგრამ ამასთანვე დაჟინებულად ევროპელ პოლიტიკურ ხელმძღვანელებს აძლევს, ამჟღავნებს, რომ გულმხურვალე პატრიოტიზმთან ერთად, ის დიდი დაკვირვების ნიჭით და მახვილი გონებით ყოფილა აღკურვილი. არ უნდა დაგვაფიწყედეს, რომ მონღოლებმა თავიანთი მოწინააღმდეგეების დასამარცხებლად ახალი და უცნობი სამხედრო ხერხები გამოიყენეს და ამ ხერხების გამოცნობა ბევრი იმდროინდელი სარდლისათვისაც კი ძნელი აღმოჩნდა.

პლანო კარპინის თავდაპირველად, როგორც ჩანს, განზრახული არ ჰქონია ყვიჩაყების ანუ, როგორც იმდროინდელი ბიზანტიელები და ევროპელები უწოდებდნენ, კომანების ტერიტორიას გაშორებოდა. ის ლიონიდან ბათო ყაენთან გაემგზავრა და სარაიში მივიდა გერმანიასა, ბოჰემიასა, კრაკოვსა, კიევსა, აზოვის ზღვის სანაპიროსა და სამხრეთ რუსეთის ტრამალეებზე გავლით. ჩინგიზ-ყაენის უშუალო მემკვიდრეების დროს მონღოლთა იმპერია ჯერ კიდევ საკმაოდ ცენტრალისტურ სახელმწიფოს წარმოადგენდა; ამიტომ გასაკვირველი არაა, რომ ბათო ყაენმა პლანო კარპინის გადაჭრილი პასუხი არ მისცა პაპის ეპისტოლეზე და მონღოლეთში გაისტუმრა დიდ ყაენთან, მან თავის თანამგზავრებთან ერთად, მშიერ-მწყურვალმა, ცხენიდან ცხენზე გადაჯდომით ანუ ჰუნეთა ცვლით, როგორც ძველი ქართველი მემატიანეები იტყოდნენ ხოლმე, ჩრდილოეთით მოუარა კასპიისა და ხვარაზმის (არალის) ზღვებს, ხოლო ბალხაშის ტბა მარცხნივ დასტოვა, განელო შვიდი მდინარეთი და ტარბაგათი და სამთევენახევრის მგზავრობის შემდეგ შუაგულ მონღოლეთამდე მიადწია. მართალია, პლანო კარპინი თვით მონღოლთა სატახტო ქალაქ ყარაყორუმში არ მისულა, მაგრამ 1246 წელს აგვისტოში, მდინარე ორხონის ნაპირას ის დაესწრო მონღოლთა ყურულ-

ტაის კრებას, რომელმაც დიდი ყაენის ტახტზე აირჩია ყაენის შვილიშვილი გუიუქი (ქართულ ისტორიულ წყაროებში აგრეთვე ქუქად ცნობილი).

ის პირად აუდიენციაში მიღებულ იქნა ახალი ყაენის მიერ, მაგრამ, როგორც ჩანს, გარკვეული პასუხი ვერ მიიღო თავისი პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი მისიის შესახებ. მან საერთოდ მოგზაურობაში თექვსმეტი თვე დაჰყო და მონღოლეთიდან დაახლოებით იმავე მარშრუტით დაბრუნდა, რომლითაც იქით გაემგზავრა.

საქართველოს ისტორიისა და ქართველი მკითხველისათვის განსაკუთრებით საინტერესოა ის დიდად მნიშვნელოვანი ცნობები, რომელთაც პლანო კარპინი მონღოლ-ქართველთა ურთიერთობის შესახებ იძლევა, როგორც პოლიტიკის, ისე ყოფა-ცხოვრების დარგში. ყურულტაიზე დამსწრე უცხოელ წარმომადგენლებს შორის ის, სხვათა შორის, გაეცნო ქართველ უფლისწულებს, ულო დავითსა და დავით ნარინს, რომელთაც ის შეცდომით არა ღვიძლ ძმებად სთვლის, სახელდობრ, ერთი და იმავე მამის და ორი სხვადასხვა დედის შვილებად. ჩვენთვის დიდად საინტერესოა აგრეთვე მისი ცნობები მონღოლების საგადასახადო და საკრედიტო პოლიტიკაზე საქართველოში და სხვა დაპყრობილ ქვეყნებში და ქართველი და მონღოლი ჯარისკაცების შტრულ განწყობილებაზე მონღოლთა ლაშქარში. ბოლოს, დიდად საყურადღებოა, რომ მონღოლეთში მყოფ ქართველებს, რომელთა შორის ჩვენი იმდროინდელი გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწეები იყვნენ, სარგის თმოგველი და სხვები, პლანო კარპინისთვის გაუნდვიათ, რომ მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყებას ვაპირებთო, რაიცა, როგორც საქართველოს ისტორიიდან ცნობილია, მათ დავით ნარინის და ულო დავითის სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ მართლაც შეასრულეს.

პლანო კარპინის ბიოგრაფია სხვაფრივ ნაკლებ ცნობილია. ის წარმოშობით იტალიელი იყო და ქალაქ პერუჯიაში დაიბადა 1182 წელს. ის ალბათ პირადად იცნობდა თავისი ორდენის დიდ დამაარსებელს ფრანცისკ ასიზელს და მოსმენილი ჰქონდა მისი აღგზნებული ქადაგებანი. პაპს მისი მოხსენება ანუ, უკეთ ვთქვათ, მოგზაურობის აღწერა დიდად მოსწონებია და ის ფრანცისკელთა ორდენის გენერალად დაუნიშნავს. თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი მას მონღოლეთში გამგზავრებამდე და მას შემდეგაც ქრისტიანობის მქადაგებლის როლში გაუტარებია ბოჰემიასა, ჰუნგრეთსა, დანიასა და სკანდინავიაში და ღრმად მოხუცებული გარდაცვლილა 1252 წელს.

პლანო კარპინის თავისი მოგზაურობის ანგარიში ორჯერ დაუწერია ლათინურ ენაზე, ერთხელ ნაჩქარევად, უშუალო შთაბეჭდილებათა ზეგავლენით, ხოლო მეორეჯერ უფრო გულდასმით, დასვე-

ნებისა და მოკლილობის დროს. რადგან მის წიგნს იმდროინდელ განათლებულ საზოგადოებაში დიდი ინტერესი გამოუწვევია, მრავალ პირს ის გადაუწერია. ამით აიხსნება ნუსხათა შედარებითი სიმრავლე და ვარიანტული განსხვავებანი მათს შორის. ცნობილია ვატიკანის, ვენის, ბრიტანეთის მუზეუმის, პარიზის, ლეიდენის, კემბრიჯის და სხვა კოდექსები, რომელნიც ორიგინალის დაწერის დროს ან მის მახლობელ ხანას ეკუთვნიან. ორიგინალის ლათინური ტექსტი რამდენჯერმე გამოიცა ევროპელი ორიენტალისტების ხელმძღვანელობით, აგრეთვე ის უმთავრეს ევროპულ ენებზე გადაითარგმნა. პლანო კარპინის ქართულად გადმოთარგმნის დროს ჩვენ, უმთავრესად, ვიხელმძღვანელეთ ორი რუსული თარგმანით: პირველი მათგანი დ. იაზიკოვს ეკუთვნის, ის ლათინური ტექსტის დართვით პეტერბურგში გამოვიდა 1825 წ., ხოლო მეორე ა. მალეინს და იმავე პეტერბურგში გამოვიდა 1911 წ. (Собрание путешествий к татарам и другим восточным народам. I. Плано Карпини. II. Асцелин. СПб 1825 г. Иоани де Плано Карпини, История монголов. Вильгельм де Рубрук, Путешествие в восточные страны, СПб 1911).

ავტორის წინასიტყვაობა

ყველა მორწმუნე ქრისტიანს, რომლისადმი შეიძლება ამ ნაწერ-
მა მიაღწიოს, ძმა იოანე დე პლანო კარპინი, მინორიტთა ორდენის
წევრი, სამოციქულო ტახტის ლეგატი, დესპანად წარგზავნილი
თათრებთან და აღმოსავლეთის სხვა ერებთან, უსურვებს ღვთის
წყალობას აწმყოში, დიდებას მომავალში და სახელოვან გამარჯვე-
ბას ღვთისა და ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს მტრების მიმართ.

მივიღეთ რა სამოციქულო ტახტისაგან ბრძანება გავგზავრე-
ბულიყავით თათრებთან და აღმოსავლეთის სხვა ერებთან და ვი-
ცოდით რა უფალი პაპის და პატივცემული კარდინალების სურვილი,
ჩვენ გადავწყვიტეთ თავდაპირველად თათრებთან წავსულიყავით,
ვინაიდან ვშიშობდით, რომ მათ ახლო მომავალში საფრთხეში არ
ჩაეგდოთ ღვთის ეკლესია. ჩვენ გვეშინოდა, რომ თათრებს და სხვა
ერებს თვით ჩვენ არ დაეცხოკეთ ან სამუდამო მონობაში არ ჩავეგ-
დეთ, გვეშინოდა აგრეთვე შიმშილისა, წყურვილისა, სიცივისა,
სიცხისა, შეურაცხყოფისა, მძიმე და უსაზომო შრომისა (რაიცა ყო-
ველივე, გარდა სიკვდილისა და სამუდამო მონობისა, მრავალგზის
განვიცადეთ, თვით უფრო მეტად ვიდრე შეიძლებოდა გვეფიქრნა):
ამისდა მიუხედავად ჩვენ სრულიადაც ჩვენი თავი არ დავზოგეთ,
ვინაიდან მხოლოდ გვწყუროდა, უფალი პაპის ბრძანების მიხედვით,
ღვთის ნება შეგვესრულებინა და რითიმე სარგებლობა მოგვეტანა
ქრისტიანებისთვის; სახელდობრ, ჩვენ გვინდოდა დანამდვილებით
გაგვეგო თათრების სურვილები და ზრახვები და ისინი ქრისტიანე-
ბისთვის გაგვემხილა, რათა თათრები ხელახლა მოულოდნელად თავს
არ დასხმოდნენ უიარაღო ქრისტიანებს (რაიცა ერთხელ უკვე მოხდა
ადამიანური შეცოდების გამო) და ამ უკანასკნელთ შორის დიდი
სისხლისღვრა არ გამოეწვიათ.

ამიტომ თქვენ უნდა ერწმუნოთ ყოველივეს, რასაც ჩვენ თქვენ
სასარგებლოდ და გასაფრთხილებლად ვწერთ, მით უმეტეს, რომ
ჩვენ მათ ქვეყნებში ვიმოგზაურეთ და მათს შორის წელიწადსა და
ოთხ თვეზე მეტი დავყავით, ხოლო მათთან ყოფნის დროს ყოველივე
ჩვენი საკუთარი თვალთ ვნახეთ ან მათს ტყვეობაში მყოფი ქრის-
ტიანებისაგან მოვისმინეთ, რომელნიც, როგორც გვეგონია, რწმენის
ღირსნი არიან. ამასთანვე, ჩვენ უზენაესი მღვდელთმთავრისაგან
ბრძანება გვქონდა ყოველივე გაგვეგო და ყურადღებით გაგვეხილა,

რაიცა გულმოდგინეთ შევასრულეთ იმავე ორდენის წევრ ძმა ბენედიქტესთან ერთად, რომელმაც ჩვენი ბედუკუღმართობა გაინაწილა და თარჯიმანობა გაგვიწია.

ამრიგად, განვიზრახეთ რა თათართა საქმე ავწეროთ, რათა მკითხველი უფრო ადვილად გაერკვეს, ჩვენს აწერას შემდეგნაირად დავეყოფთ: პირველად ვილაპარაკებთ მათს მიწა-წყალზე, მეორედ—ადამიანებზე, მესამედ—წესებზე, მეოთხედ—ზნე-ჩვეულებებზე, მეხუთედ—მათს სახელმწიფოზე, მეექვსედ—ომებზე, მეშვიდედ—მათ მიერ დაპყრობილ ქვეყნებზე, მერვედ—თუ როგორ უნდა წარმოებდეს ომი მათ წინააღმდეგ; უკანასკნელად აწერილი იქნება ჩვენ მიერ განვლილი გზა და იმპერატორის კარი და დასახელებული იქნებიან მოწმეები, რომელთაც თათართა ქვეყანაში გვნახეს.

წიგნი პირველი

თავი პირველი

თათრების ძველის მღვდლის მოხატვისა, თვისებისა და ჰაჰის განაწილების შესახებ

მიწა-წყალზე შეგვიძლია ასე ვიმსჯელოთ. თავდაპირველად ვიტყვი მის მდგომარეობაზე, მეორედ—მის თვისებაზე, მესამედ—მისი ჰაერის განაწილებაზე.

შემოხსენებული ქვეყანა იმყოფება აღმოსავლეთის იმ ნაწილში, სადაც, როგორც ჩვენ ვფიქრობთ, აღმოსავლეთი ჩრდილოეთს უნდა უერთდებოდეს. მის აღმოსავლეთით ძვეს ჩინელების და სოლანგების მიწა-წყალი¹, სამხრეთით—სარაციებისა, სამხრეთ-დასავლეთით—ჰუირებისა², ხოლო დასავლეთით ნაიმანებისა³. ჩრდილოეთით თათრების ქვეყანას ოკეანე-ზღვა აკრავს.

ზოგიერთ ადგილებში ის მეტისმეტად მთავორიანია, ზოგიერთში კი ვაკე, მაგრამ თითქმის ყველგან შერეულია ხვინჭასთან, იშვიათად თიხასთან, უმეტეს ნაწილად კი ქვიშიანია. ალაგ-ალაგ პატარ-პატარა ტყეები გვხვდება, სხვაგან კი სრულიად უტყეოა. ცეცხლს გასათბობად და საქმლის მოსახარზად როგორც იმპერატორისა და მთავრებისა, ისე სხვებისათვის ძროხისა და ცხენის სკორზე აღვივებენ. ამ მიწის ერთი მესამედი ძლივს იქნება ნაყოფიერი, ისიც მხოლოდ იქ, სადაც მდინარეებით ირწყეება. მაგრამ ნაკადულები და რუები იქ ცოტაა, მდინარეები კი მეტად იშვიათი, ამიტომ სოფლებიც ცოტაა, ქალაქები კი სულ არაა, გარდა ერთისა, რომელიც, როგორც ამბობენ, ძალიან კარგია და კარაკარონი⁴ ეწოდება; მაგრამ ის ჩვენ არ გვინახავს, არამედ ნახევარი დღის სავალზე ვიყავით მისგან, როცა სირ-ურდოში⁵ ვიმყოფებოდით, რომელიც მათი იმპერატორის მთავარ სადგომს წარმოადგენს. მაგრამ თავისი უნაყოფობის მიუხედავად, ეს მიწა, თუმცა არც ისე ძალიან, მესაქონლეობისათვის არის გამოსადეგი.

ჰაჰა ამ ქვეყანაში გასაოცრად ცვალებადია. შუა ზაფხულში, როდესაც სხვა ქვეყნებში ძლიერი სიციხე დგას, იქ მხოლოდ საშინელი ელვა-ქუხილი იცის, რომელიც მრავალ ადამიანს ხოცავს. იმავე დროს იქ დიდ თოვლს სდებს. აგრეთვე ისეთი ძლიერი ქარიშხალი და ცივი ქარი იცის, რომ ხანდახან ადამიანისათვის ძნელია ცხენზე

თავის შემავრება. ამიტომ, როდესაც ჩვენ ურდოში (ასე უწოდებენ ისინი იმპერატორისა და მთავრების სადგომებს) ვიმყოფებოდით, სასტიკი ქარების გამო ხშირად მიწაზე ვიყავით გართხმულნი და მტვერის კორიანტელში ვერაფერს ვერ ვხედავდით. ზამთარში იქ არასოდეს წვიმა არ მოდის, ზაფხულში კი ისე ცოტას მოწვიმს, რომ ძლიერს ასველებს მტვერსა და ბალახს. სეტყვა კი ძალიან მსხვილი იცის. როცა ჩვენ ურდოში ვიმყოფებოდით, იმპერატორის არჩევისა და ტახტზე აყვანის დღეებში, ისეთი დიდი სეტყვა მოვიდა, რომ როდესაც ის უცებ გადნა, ას ორმოცზე მეტი კაცი დააღრჩო და მრავალი ქონება და ბინა წაიღო, როგორც ეს ჩვენ სრულიად დანამდვილებით გავიგეთ. ზაფხულობით უცებ საშინლად დაცხება, შემდეგ მოულოდნელად ძლიერ სიცივეს დაიჭერს. ზამთარში კი ალაგ-ალაგ დიდ თოვლს სდებს, ალაგ-ალაგ კი სულ ცოტას. ერთი სიტყვით, მოკლედ რომ დავასკვნათ, ეს ქვეყანა მეტად ვრცელია, მაგრამ სხვა მხრივ, როგორც ის საკუთარი თვალით ვნახეთ (ვინაიდან მასში ირგვლივ ხუთთვენახევარი ვიმოგზაურეთ), ისეთი ცუდია, რომ აწერაც კი ძნელია.

თ ა შ ი მ ე ო რ ი

თათქმის გარეგნობასა, ცოლქმარობასა, ტანსაცმელსა და ბინებზე

ვილაპარაკეთ რა მიწა-წყალზე, ახლა მცხოვრებლებზე უნდა ვისაუბროთ. პირველად მათი გარეგნობა ავწეროთ, მეორედ—მათს ცოლქმარობაზე ვილაპარაკოთ, მესამედ—მათს ტანსაცმელზე, მეოთხედ—ბინებზე, მეხუთედ—მეოჯახეობაზე.

სახით ისინი ყველა სხვა ადამიანისაგან განსხვავდებიან. თვალებსა და ლაწვეებს შორის მათი სახე უფრო ფართოა ვიდრე სხვებისა, ხოლო მათი ლაწვეები მეტად ყვრიმალქელიანია. ყველას, იშვიათი გამოკლებით, თხელი ტანი აქვს და თითქმის ყველანი საშუალო სიმაღლის არიან. წვერი თითქმის სრულიად არ აქვთ, მხოლოდ ზოგიერთს ზედა ტუჩზე და ნიკაპზე რამდენიმე ბეწვი ამოდის, რომელსაც არასოდეს არ იკრეჭავენ. საქოჩრეს იპარსავენ ჩვენი კლირიკოსების მსგავსად, აგრეთვე ყველანი სამი თითის დადებაზე თავს იპარსავენ ერთი ყურიდან მეორემდე; ამ მოპარსულ ადგილს ცხენის ნალის ფორმა აქვს. აგრეთვე ყველანი შუბლს იპარსავენ ორი თითის დადებაზე. საქოჩრესა და ზემოხსენებულ მოპარსულ ადგილს შორის დატოვებულ თმას კი წარბებამდე უშვებენ. დანარჩენ თმას ქალებივით იზრდიან, ორ ნაწნავს აკეთებენ და ყურების უკან იხვევენ. პატარა ფეხები აქვთ.

გარდა ამისა, თათრები კითხვებს ყვირილით იძლევიან და საშინელ ხორხისმიერ ხმებს გამოსცემენ ხოლმე. სიმღერის დროს ხარებივით ღმუიან ან მგლებივით ყმუიან და რაღაც გაუგებარ სიტყვებს იძახიან; ხშირად სიმღერას ალაი, ალაის უმატებენ. სმის დროს უწესოდ თავს აქნევენ და სასმელს ცხენებივით ეწაფებიან.

ყველას იმდენი ცოლი ჰყავს, რამდენის შენახვაც შეუძლია: ზოგს ასი, ზოგს ორმოცდაათი, ზოგს კიდევ ათი თუ მეტი ან ნაჯღლები. ყველა ნათესავ ქალს ირთავენ განურჩევლად, გარდა დედისა, ქალიშვილისა ან ღვიძლი დისა; რაც შეეხება დებს ერთი მამიდან და მამის სიკვდილის შემდეგ დარჩენილ ქვრივებს, მათი შერთვა შეუძლიათ. ძმის სიკვდილის შემდეგ უმცროსი ძმა ან სხვა ვინმე უმცროსი ნათესავი ვალდებულია მისი ქვრივი შეერთოს. ყველა დანარჩენ ქალებს განურჩევლად ირთავენ, რისთვისაც მათს მშობლებს დიდ ფასს აძლევენ. ქმრის სიკვდილის შემდეგ ქვრივი ქალი იშვიათად თხოვდება, თუ ვინმემ თავისი დედინაცვლის შერთვა არ ისურვა.

შეუღლებული თათარი ცოლს თავისად არ სცნობს, სანამ ეს უკანასკნელი მისგან არ დაორსულდება და არ შობს. მას უფლება აქვს ცოლს გაეყაროს, თუ ის უნაყოფია.

მამაკაცის და დედაკაცის ტანისამოსი ერთნაირადაა შეკერილი. წამოსახამებსა და ფარფლებიან ქუდებს ისინი არ ატარებენ, იცვამენ ბუკარანის⁶, ძოწეულის ან ბალდაკინის⁷ ხიფთანს, რომელსაც შემდეგნაირად კერავენ: ზემოდან ქვემოდღე ის გაჭრილია, მხოლოდ მკერდზე იკვრება; მარცხენა მხრით მათ ერთი შესაკრავი აქვთ, ხოლო მარჯვენა მხრით სამი; მარცხენა მხრით ის გაჭრილია მხრებამდე. ყოველგვარი ჯუბაჩებიც ასევე იკვრება, მხოლოდ ზედა ჯუბაჩას ბეჭვი საპირის მხრიდან აქვს, უკანიდან კი გახსნილია და შემკულია კუდით, რომელიც მუხლებამდე სცემს. ქმრიანი ქალები მეტად ფართო ხიფთანს ატარებენ, ბოლომდე გაჭრილს. თავზე კი რაღაცას მრგვალს იხურავენ, რომელიც წნელისა ან ხის ქერქისგან არის გაკეთებული, ერთი წყრთა სიგრძე აქვს და ზევით ოთხკუთხედით თავდება; ეს ქუდი ქვემოდან ზემოთ თანდათან ფართოვდება, ხოლო ზევით მას აქვს გრძელი და წვრილი ოქროს, ვერცხლის თუ ხის ჩხირი ან კიდევ ფრთა; ეს ჩხირი მიმაგრებულია თავსაბურავზე, რომელიც მხრებამდე აღწევს. ხსენებული თავსაბურავი დაფარულია ბუკარანით, ძოწეულით ან ბალდაკინით, უმისოდ დედაკაცები მამაკაცებს არასოდეს არ ეჩვენებიან და იმით განსხვავდებიან ისინი სხვა ქალებისაგან. ქალიშვილებისა და ახალგაზრდა ვათხოვილი ქალების გარჩევა მამაკაცებში ძალიან ძნელია, იმიტომ რომ ისინი სწორედ ისევე იცვამენ, როგორც მამაკაცები. მათი ქუდები განსხვავდება სხვა

საქართველოს
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ერების ქულებისაგან, მაგრამ ჩვენთვის ძნელია მათი ისე აწერა, რომ გასაგები იყოს.

მათი სადგომები მრგვალია კარავით და ხელოვნურადაა გაკეთებული წნელისა და ჯოხებისაგან. ზემოთ შუა ადგილას მრგვალი სარკმელია გაჭრილი, საიდანაც სინათლე შედის და კვამლი გამოდის, იმიტომ რომ ისინი ცეცხლს ყოველთვის შუა ადგილას ანთებენ. კედლები და სახურავი ქეჩითაა დაფარული, კარიც ქეჩისგანაა გაკეთებული. ზოგიერთი სადგომი დილია, ზოგიერთი კიდეე მომცრო, ადამიანის წარჩინებისა და ხელმოკლეობის მიხედვით. ზოგიერთი სწრაფად იშლება, იკეცება და საქონლის შემწეობით გადაიტანება ხოლმე, ზოგიერთის დაშლა არ შეიძლება, მათი გადაზიდვა ფორნებით ხდება. თუ კარავი პატარაა, ფორანში ერთ ხარს უბამენ, თუ ის დილია—სამს, ოთხს ან მეტს, სიდიდის მიხედვით. სადაც უნდა წავიდნენ, ომში თუ სხვა ადგილას, სადგომები მუდამ თან მიაქვთ.

ისინი მეტად მდიდრები არიან შინაური პირუტყვით, აქლემებით, ხარებით, ცხვრებით, თხებითა და ცხენებით. სასაპალნე ხვადაგი იმდენი ჰყავთ, რამდენიც, ჩვენი აზრით, მთელ დედამიწის ზურგზე არ იქნება. ღორები და სხვა ცხოველები მათ სრულიად არ ჰყავთ.

თ ა ვ ი მ ი ს ა მ ი

ღვთის თაყვანისცემისა და იმის შესახებ, თუ რას სთვლიან ისინი ცოდვად, მკითხაობისა, დასაფლავების წესისა და ცოდვათა განწმენდის შესახებ

რაკი ადამიანებზე ვილაპარაკეთ, უნდა ვისაუბროთ მათ წესებზე, რასაც შემდეგნაირად ვიზამთ. პირველად ღვთის თაყვანისცემაზე ვილაპარაკებთ, მეორედ—იმაზე თუ რას სთვლიან ისინი ცოდვად, მესამედ—მკითხაობასა და ცოდვათა განწმენდაზე, მეოთხედ—დასაფლავების წესზე.

მათ სწამთ ერთი ღმერთი, რომელსაც ყოველი ხილულისა და უხილავის შემოქმედად სთვლიან; აგრეთვე სწამთ, რომ ის არის როგორც ნეტარების მომნიჭებელი ამ ქვეყნად, ისე დამსჯელი; მაგრამ ისინი მას არც ლოცვებით სცემენ თაყვანს, არც ქება-დიდებათ, არც სხვა რაიმე წესით. ამისდა მიუხედავად მათ აქვთ რალაც კერპები, რომელთაც ქეჩისგან აკეთებენ ადამიანის მსგავსად და სადგომის შესავალთან სდგამენ ორივე მხრიდან; ამ კერპებს შიგნით რალაცას ძუძუების მსგავსს უკეთებენ ქეჩიდანვე და ჯოგების მფარველებად სთვლიან, უხვი რძის მომცემად და პირუტყვის გამმრავლებლად. სხვა კერპებს აბრეშუმის ქსოვილისგან აკეთებენ და დიდ

პატივს სცემენ; ზოგიერთები მათ მშვენიერ დახურულ ფორანში-სდგამენ სადგომის შესასვლელთან, და თუ ვინმემ ამ ფორნიდან რამე მოიპარა, მას შეუბრალებლად ჰკლავენ.

როცა მათ ამ კერპების გაკეთება სურთ, ყველა ხნიერი დიასახლისი ერთად თავს იყრის და მოკრძალებით აკეთებს მათ, ხოლო როდესაც საქმეს მორჩებიან, ცხვარს დაკლავენ, შესჭამენ, ძვლებს კი დასწვავენ. როცა რომელიმე ჭაბუკი ავად ხდება, ისინი კერპს აკეთებენ ზემოაღნიშნული წესით და მის საწოლზე აბამენ. მხედართმთავრებს, ათასისთავებსა და ასისთავებს ყოველთვის ერთი კერპი აქვთ შუაგულ სადგომში. ამ კერპებს ისინი მსხვერპლად სწირავენ როგორც რქოსანის, ისე სასაპალნო პირუტყვის პირველად გამოწველილ რძეს; ყოველთვის, სანამ ჭამა-სმას შეუდგებოდნენ, კერპებს მსხვერპლს სწირავენ თავიანთი საქმელ-სასმელიდან. როცა რაიმე ცხოველს ჰკლავენ, მისი გული ლანგარით კერპისთვის მიაქვთ, რომელიც ფორანზე დგას და გათენებამდე მას უტოვებენ; შემდეგ ართმევენ, ხარშავენ და სჭამენ.

უწინარეს ყოვლისა, კერპს იმპერატორისთვის აკეთებენ და მოკრძალებით ფორანზე სდგამენ მისი სადგომის წინ და მრავალ საჩუქარს სწირავენ, როგორც ეს ჩვენ ახლანდელი იმპერატორის ურდოს წინ ვნახეთ. აგრეთვე სწირავენ ცხენებს, რომლებზედაც ვერაინ შეჯდება მის სიკვდილამდე. სხვა ცხოველებსაც სწირავენ მსხვერპლად. საქმელად დაკლული ცხოველების ძვლებს არასოდეს არ ამტვრევენ, არამედ სწვავენ. სამხრეთის მხარეს ისინი თავყანს სცემენ როგორც ღმერთს⁸ და ამასვე აიძულებენ სხვა წარჩინებულ ადამიანებს, რომელნიც მათ ემორჩილებიან. ამიტომ მოხდა, რომ როცა ბათოსთან ამ ცოტა ხნის წინათ რუსეთის ერთ-ერთი დიდი მთავარი მიხაილი მივიდა⁹, რათა მას დამორჩილებოდა, იგი თავდაპირველად ორ ცეცხლს შუა გაატარეს, ხოლო შემდეგ უთხრეს, თავყანი ეცი ჩინგიზ-ყაენს სამხრეთითო. მან უპასუხა, სიამოვნებით თავყანს ვცემ ბათოს და მის მსახურებს, მაგრამ მიცვალებულის გამოსახულებას თავყანს არ ვცემ, ვინაიდან ეს შეუფერებელია ქრისტიანისთვისო. როცა მას რამდენჯერმე განუმეორეს—თავყანი ეცა, ხოლო ის უარზე იდგა, ბათომ იაროსლავის ვაჟის პირით გადასცა, მოკლულ იქნები, თუ თავყანი არ გიციაო. ამაზე მან უპასუხა, მირჩევნია მოვკდე, ვიდრე უწესო საქმე ჩავიდინოო. ამის შემდეგ ბათომ თავისი ქეშიკი გამოგზავნა, რომელმაც მას წიხლი ურტყა მუცელზე ვულთან, სანამ იგი არ გარდაიცვალა. იმავე დროს მიხაილის ერთი მხედარი იქვე იდგა და მას ამხნევებდა: „განმტკიცდი, ვინაიდან ეს სატანჯველი წუთიერია, მას კი საუკუნო ნეტარება მოსდევს“.

ამის შემდეგ დანით ჯერ მთავარს მოსჭრეს თავი, ხოლო შემდეგ ზემოხსენებულ მხედარს.

გარდა ამისა ისინი თაყვანს სცემენ მზეს, მნათობებს, ცეცხლს, წყალს, მიწას, მუხლს იღრეკენ მათ წინაშე და საჭმელ-სასმელის პირველ ნაწილს სწირავენ, განსაკუთრებით დილით, სანამ ჭამა-სმას დაიწყებდნენ. რადგან ღვთის თაყვანისცემაში არავითარ კანონს არ იცავენ, რამდენადაც ვიცით, არავისთვის ძალა არ დაუტანებიათ თავის რწმენაზე ანუ კანონზე უარი ეთქვა, გარდა ზემოხსენებული მიხაილისა. ესეცაა, რომ ჩვენი იქ ყოფნის დროს ჩერნიგოვის მთავარი ანდრეი¹⁰ რუსეთიდან დასმენილ იქნა ბათოსთან, რომ ჩვენი მიწებიდან თათრების ცხენები გაჰყავს და სხვა ადგილებში ჰყიდისო; თუმცა ეს ბრალდება არ დამტკიცდა, მაგრამ ის მაინც მოჰკლეს. ეს რომ მისმა უმცროსმა ძმამ გაიგო, მოკლულის ქვრივთან ერთად ბათოსთან მივიდა და სთხოვა მამულს ნუ წაგვართმევთო. ბათომ ჭაბუკს უთხრა, წესი მოითხოვს რომ შენი ძმის ცოლი შეირთოო, ხოლო ქვრივს უბრძანა მაზლს გაჰყოლოდა თათრების ჩვეულების მიხედვით. ქალმა უპასუხა, მირჩევნია მოკლულ ვიქნე, ვიდრე კანონის წინააღმდეგ წავიდეო. მათი წინააღმდეგობის მიუხედავად ბათომ ქალი და ვაჟი შეაუღლა; ორივე საწოლთან მიიყვანეს, ეს მტირალი და მყვირალი ვაჟი ქალს თავზე დააწვინეს და აიძულეს ერთმანეთს პირობითად კი არა, ნამდვილად შეერთებოდნენ.

თუმცა მათ არავითარი კანონი არ აქვთ სამართლიან საჭმელებზე ან შეცოდების მიმართ გაფრთხილებაზე, მაგრამ მაინც ზოგიერთი ტრადიცია აქვთ იმის შესახებ, რასაც ცოდვას უწოდებენ და რაც მათ მიერ ან მათი მამების მიერ არის მოგონილი. ერთი რომ ცოდვად ითვლება დანის ჩარჭობა ცეცხლში, ან სხვაფრივ დანით ცეცხლის შეხება, ან კიდევ დანით ხორცის ამოღება ქვაბიდან. ცოდვაა აგრეთვე ცეცხლის მახლობლად ცულით რისამე კრა, ვინაიდან ფიქრობენ, რომ ამრიგად თავი ანუ ძალა ერთმევა ცეცხლსო; აგრეთვე—ცხენის გასადენ მათრახზე დაყრდნობა (ისინი დეზებს არ ხმარობენ), ისრის შეხება მათრახით, ფრინველთა ბარტყების დაჭერა და მოკვლა, ცხენისთვის აღვირის დარტყმა, ძვალზე ძვლის გატეხა. შემდეგ ცოდვად ითვლება მიწაზე რძის ან სხვა რაიმე სასმელის თუ საჭმელის დაღვრა, სადგომში შარდზე გასვლა: ვინც ამას განგებ ჩაიდენს, მას ჰკლავენ, სხვა შემთხვევაში კი ფული უნდა გადაუხადოს ჯადოქარს, რომელიც მათ გასწმენდს, ხოლო სადგომსა და ყოველივეს, რაც მასშია, ორ ცეცხლს შუა გაატარებს; მაგრამ ამ განწმენდამდე ვერავინ ვერ გაბედავს შიგ შევიდეს ან იქიდან რამე გამოიტანოს. აგრეთვე თუ ვინმემ პირში ლუკმა ჩაიდო, მისი გადაყლაპვა ვერ შესძლო და უკან გამოავდო—მას სადგომის ქვეშ გაკეთებულ

ხვრელში გაატარებენ და შეუბრალებლად მოჰკლავენ. ამგვარადვე ჰკლავენ იმას, ვინც ფეხს დაადგამს ამა თუ იმ მთავრის ზღურბლს. და მათ მრავალი აქვთ ამის მსგავსი, რის ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა. ხოლო ადამიანების მოკვლა, სხვის ადგილ-მამულზე თავდასხმა, სხვისი ქონების მოტაცება სხვადასხვა უკანონო წესით, სხვა ადამიანების შეურაცხყოფა, მეძავობა, ღვთის ბრძანებისა და მცნების წინააღმდეგ მოქმედება მათ შორის სრულიადაც ცოდვად არ ითვლება. საუკუნო ცხოვრებასა და საუკუნო წაწყმენდაზე მათ წარმოდგენა არ აქვთ. მაგრამ სწამთ, რომ სიკვდილის შემდეგ სხვა ქვეყანაში იცხოვრებენ, თავიანთ ჯოგებს გაამრავლებენ, სჭამენ, სვამენ და ყოველივე იმასვე გააკეთებენ, რასაც ამ ქვეყანაში ცოცხალი ადამიანები აკეთებენ.

ისინი გულმოდგინედ მისდევენ მკითხაობას საერთოდ, ბედის ამოკითხვას ფრინველების გაფრენისა და ცხოველების შიგნეულობის მიხედვით, ჯადოქრობას და მისნობას. როდესაც მათ ეშმაკები პასუხს აძლევენ, ჰგონიათ თვით ღმერთი გველაპარაკებაო. ამ ღმერთს ისინი იტოვას უწოდებენ, ხოლო კომანები¹¹—ხანს, ესე იგი იმპერატორს. მათ საოცრად ეშინიათ და პატივისცემა აქვთ მისი, მრავალ მსხვერპლს და საჭმელ-სასმლის პირველ ნაწილებს სწირავენ და მისგან მიღებული პასუხების მიხედვით იქცევიან. ახალ საქმეს ახალ მთვარესა ან მთვარის დაცხრობაზე იწყებენ; ამიტომ მთვარეს დიდ იმპერატორს უწოდებენ, მის წინაშე მუხლს იდრეკენ და ლოცულობენ. მზეს მთვარის ღვიძლად სთვლიან, იმიტომ რომ ის მზისაგან სესხულობს სინათლეს. სხვათა შორის, მათ სწამთ, რომ ცეცხლი ყოველივეს სწმენდს, ამიტომ მათთან მისულ დესპანებს, დიდებულებსა და სხვა პირებს აიძულებენ ორ ცეცხლს შუა გაიარონ მოტანილი საჩუქრებითურთ, რათა მათ ვინმე არ მოაჯადოონ, მოწამლონ ან სხვა რაიმე ვნება არ მოიტანონ. აგრეთვე თუ ჯოგს ან ადამიანს მეხი დაეცა, რაც იქ ხშირი შემთხვევაა, ან ისეთი რამე მოხდა, რისგანაც ისინი თავიანთ თავს წაბილწულად ან უბედურად სთვლიან, თავი უნდა გაიწმინდონ ჯადოსნის შემწეობით და, ასე ვთქვათ, მთელ თავის იმედს ასეთ პირებზე ამყარებენ.

თუ ვინმე მათგანი სასიკვდილოდ დაავადმყოფდა, მის სადგომში შუბს ამართავენ და შავ ქეჩას შემოახვევენ: ამის შემდეგ არავის გარეშეთაგანს არ შეუძლია მის სადგომში შესვლა. როცა ავადმყოფს სულთმობრძაობა ეწყება, ყველანი მას შორდებიან, იმიტომ რომ ვინც სიკვდილს დაესწრო, მთვარის გამოცვლამდე აღარ შეუძლია მთავრის ან იმპერატორის ურდოში შესვლა. სულის და ხორცის გაყრის შემდეგ, თუ მიცვალებული წარჩინებული პირი იყო, მას სადმე მინდორში მარხავენ ფარულად; მასთან ერთად მარხავენ მის

სადგომსაც, რომლის შუაზე მას დასვამენ ხოლმე, ხოლო წინ უდგამენ მაგიდას, ხორციით სავსე ხონჩას და ცხენის რძით სავსე ქოთანს. მასთან ერთად ასაფლავებენ აგრეთვე კვიციან ჭაკს და აღვირამოდებულ, უნაგირიან ცხენს, ხოლო მეორე ცხენს სკამენ, მის ტყავს კი ჩაღით სტენიან და ორ ან ოთხ ლატანზე ათავსებენ, რათა საიქიოში მიცვალებულს სადგომი ჰქონდეს საცხოვრებლად, ჭაკი ცხენი ჰყავდეს რძის მისაღებად და მოსაშენებლად, აგრეთვე სხვა ცხენი საჯდომად. ხშირად დედაკაცები იკრიბებიან, რათა ძვლები დასწვან მიცვალებულთა სულის მოსახსენებლად, როგორც ეს ჩვენი საკუთარი თვალთ ვნახეთ ან სხვებისგან გავიგეთ. ჩვენ ვნახეთ აგრეთვე, რომ ახლანდელი იმპერატორის მამამ, ოკოდაი ხანმა¹² ბუჩქი დარგო თავის სულის მოსახსენებლად და ბრძანება გასცა იქ არავის არაფერი მოეჭრა; თუ ვინმე რაიმე წნელს მოსჭრიდა, როგორც ჩვენ თვითონ ვნახეთ, მას ტანთ ხდიდენ და სასტიკად სცემდენ. თუმცა ძალიან გვჭირდებოდა ცხენის გადენა, მაგრამ ვერც ერთი წნელის მოჭრა ვერ გავებედეთ. მიცვალებულთან მარხავენ აგრეთვე ოქრო-ვერცხლს. ფორანს, რომლითაც ცხედარი მიაქვთ, ამტვრევენ, სადგომს ანგრევენ და ვერავენ ვერ ბედავს მიცვალებულის სახელის წარმოთქმას მესამე თაობამდე.

ზოგიერთ წარჩინებულ პირს სხვანაირადაც მარხავენ. ფარულად მძნდორში გადიან, ბალახს სთხრიან ფესვიანად და ერთ დიდ ხრილს იღებენ, რომელსაც გვერდით მეორე ხერელს უკეთებენ, სადაც მიცვალებულის გვამის ქვეშ მის საყვარელ მონას სდებენ; მას იქ იმდენ ხანს ამყოფებენ, სანამ თითქმის სულთმობრძაობა დაეწყებოდეს, შემდეგ ამოჰყავთ, რათა სული მოითქვას; ეს სამჯერ ხდება. თუ მან ეს აიტანა, თავისუფალი ხდება, რაც სურს იმას აკეთებს და პატივსაცემ პირად იქცევა ურდოში და მიცვალებულის ნათესავენს შორის. მიცვალებულს კი გვერდით გამოთხრილ ხაროში სდებენ, თან ზემოხსენებულ ნივთებს ატანენ, შემდეგ მთელ საფლავს მიწით ავსებენ და წინანდებურად ბალახით ფარავენ, რათა მისი აღმოჩენა შეუძლებელი გახდეს. დანარჩენში ისევე იქცევიან, როგორც ზემოთ იყო მოთხრობილი.

მათ ქვეყანაში ორი სასაფლაოა. ერთზე მარხავენ იმპერატორებსა, მხედართმთავრებსა და კეთილშობილებს. სადაც უნდა დაიხოცნონ ისინი, აქ მოაქვთ, თუ ეს მოხერხდა. მათთან ერთად დიდძალ ოქრო-ვერცხლს მარხავენ. მეორე სასაფლაოზე ჰუნგრეთში დაღუპულნი მარხიან, ვინაიდან იქ შრავალი მათგანი დაიხოცა. ამ სასაფლაოებთან მიახლოებას ვერავენ ბედავს, გარდა იქ მიყენებული დარაჯებისა. თუ სხვა ვინმე მიუახლოვდა, მას იჭერენ, ტანთ ხდიან და ჯოხით სცემენ შეუბრალებლად. ჩვენ ეს არ ვიცოდით, და ერთ-

ხელ ჰუნგრეთში დახოცილთა სასაფლაოს საზღვრებში შევედით; დარაჯებმა ისრებით დახოცვა მოგვინდომეს, მაგრამ რადგან დესპანები ვიყავით და იქაურ ზნე-ჩვეულებებს არ ვიცნობდით, არაფერი დაუშავებიათ, ისე გაგვანთავისუფლეს.

მიცვალებულის ნათესაეები და მის სადგომებში მცხოვრებნი ცეცხლით უნდა განიწმინდონ. ეს განწმენდა შემდეგნაირად ხდება. ანთებენ ორ ცეცხლს და მათ მახლობლად ორ შუბს ასობენ, რომელთა თავებზე თოკია გაბმული; ამ თოკზე ბუკარანის ნაჭრებს აბამენ. ამ თოკისა და ნაჭრების ქვეშ ორ ზემოხსენებულ ცეცხლს შუა ადამიანებსა, პირუტყვისა და კარვებს ატარებენ. ერთი მხრით ერთი ქალი დგას, მეორეთი—მეორე, ისინი წყალს ასხურებენ და რაღაც ჯადოსნურ სიტყვებს ბუტბუტებენ. თუ ამ დროს იქ ფორანი გატყდა, ან რამე ჩამოვარდა, ეს ჯადოსნები ღებულობენ. თუ ვინმე მეხმა მოჰკლა, ყველამ, ვინც მის სადგომებში ცხოვრობდა, ზემოაღწერილი წესით ცეცხლში უნდა განელოს. მისი კუთვნილი სადგომი, საწოლი, ქეჩები, ფორნები, ტანისამოსი და სხვა ხელუხლებელი უნდა დარჩეს და უწმინდურად ითვლება.

თ ა ვ ი მ ა ო თ ხ ა

მათს კარგსა და ცუდს წენ-ჩვეულებასა და მათს საჰმელზე

წესების აწერის შემდეგ საჭიროა ილაპარაკოთ მათ ზნე-ჩვეულებაზე, რასაც შემდეგნაირად ვიზამთ. პირველად ვიტყვით კარგ ზნე-ჩვეულებებზე, მეორედ—ცუდზე, მესამედ—საქმელზე.

ზემოხსენებული ადამიანები, ესე იგი თათრები, უფრო ემორჩილებიან თავიანთ ხელმწიფეს, ვიდრე სხვა რომელიმე ამ ქვეყნად მცხოვრები ადამიანები, საერონი თუ სასულიერონი, და ისეთ პატივს სცემენ მას, რომ თითქმის არასოდეს არ სტყუიან მის წინაშე. ერთმანეთს იშვიათად ან თითქმის სრულიად არ ავინებენ, ჩხუბი, შუღლი, კაცის დაქრა, ცემა-ტყეპა, მოკლა მათ შორის არასოდეს არ ხდება. ავაზაკები და ქურდები მათ შორის არ მოიპოვებიან; ამიტომ ისინი კლიტეებით და ურდულებით არ კეტავენ სადგომებს და ფორნებს, რომელშიც თავიანთ ქონებას ინახავენ. თუ რაიმე პირუტყვი დაეკარგათ, მისი აღმოჩენი ან იქვე დასტოვებს მას, ან ამისთვის საგანგებოდ დადგენილ ადამიანებს მიუყვანს; პირუტყვის პატრონები მას ამ უკანასკნელთ მოსთხოვენ და დაუბრკოლებლივ მიიღებენ. ერთმანეთს დიდ პატივს სცემენ და ყველანი მეგობრულად არიან ურთიერთ შორის და რაც უნდა ცოტა საქმელი ჰქონდეთ, სიამოვნებით ინაწილებენ. იმდენად ამტანნი არიან, რომ თუნდ

ერთი-ორი დღე არაფერი ექამოთ, არავეთარ მოუთმენლად იჩენენ, არამედ მღერიან და მხიარულობენ, თითქო კარგად დანაყრებული იყვნენ. ცხენით მოგზაურობის დროს უდიდეს სიცივესა და სიციხეს იტანენ. ისინი განაზებული ადამიანები არ არიან. მათ არ აქვთ ერთმანეთის შური. სადავო საქმე მათ შორის თითქმის არასოდეს არ ტყდება. ერთიმეორე კი არ სძულთ, არამედ შეძლებისამებრ დახმარებას უწევენ. მათი ქალები უბიწოები არიან და არ გაგვიგონია, რომ ურცხვად იქცეოდნენ; მაგრამ ზოგიერთი მათგანი ხუმრობის დროს ცუდ და უწმინდურ სიტყვებს ხმარობს. ამბობება მათ შორის იშვიათად ან სრულიად არ ხდება; და თუმცა ბევრს სვამენ, სიმთვრალეში იშვიათად ილანძლებიან და იშვიათად ჩხუბობენ.

ახლა მათ ცუდ ზნე-ჩვეულებებზე უნდა ვილაპარაკოთ. ისინი ქედმაღლები არიან და ყველა სხვა ადამიანს ზიზღით უცქერიან: ამიტომ თითქმის არაფრად სთვლიან არც კეთილშობილთ, არც არაკეთილშობილთ. ჩვენ იმპერატორის კარზე ვნახეთ რუსეთის დიდი მთავარი, კეთილშობილი იაროსლავი, აგრეთვე გეორგიის (საქართველოს) მეფის და დედოფლის ვაჟები¹², მრავალი სულთანი და სულთანთა მხედართმთავრები, რომელთაც ისინი სრულიადაც მართებული პატივისცემით არ ეპყრობოდნენ; რა დაბალი წოდებისაც უნდა ყოფილიყვნენ მათდამი მიყენებული თათრები, ისინი მათ წინ მიუძღოდნენ და ყოველთვის პირველ და მომალლო ადგილს იჭერდნენ, მათ კი ხშირად უკან სვამდნენ. სხვა ადამიანებთან შედარებით ისინი მეტად ფიცხნი და ბრაზიანი არიან. დედამიწაზე არ მოიპოვებიან მათი მსგავსი მატყუარები სხვების მიმართ, მათგან თითქმის ვერასოდეს მართალს ვერ გაიგონებთ. თავდაპირველად ისინი ალერსიანნი არიან, მაგრამ ბოლოს მორიელელებით იკბინებიან. ვერაგები და მზაკვრები არიან და თუ მოახერხეს ყველას ეშმაკობით ატყუებენ. უსუფთაონი არიან ჭამა-სმაში და ყოველივე საქმეში. თუ უნდათ სხვა ადამიანებს ავნონ, ამას საოცრად მაღავენ, რათა შეუძლებელი გახდეს მათი ზრახვების გამოცნობა და მათი ვერაგობისაგან თავის დაფარვა. ლოთობა მათ შორის საქებარ საქმედ ითვლება და როცა ვინმე ბევრს დაღვეს, იქვე აღებინებს, მაგრამ თავისას არ იშლის და ხელახლა სმას იწყებს. ისინი მეტად ხარბნი და ძუნწნი არიან, დიდ ოსტატობას იჩენენ რისამე თხოვნაში, ამავე დროს კი ყოველივე თავისი მაგრად ხელში უჭირავთ და თითქმის არასოდეს არაფერს იძლევიან. სხვა ადამიანების მოკვლა მათთვის თითქმის არაფრად არ ითვლება. ერთი სიტყვით, მათში ისეთი ბევრი რამაა ცუდი, რომ აწერაც კი ძნელია.

სხვა ადამიანების საზოგადოებას იმდენად ვერ იტანენ, რომ მათთან ლაპარაკიც არ სურთ, და თამაშობა იქნება თუ სხვა რამე.

ყოველთვის მათი დაჯაბნა უნდათ. ამიტომ, როცა ერთხელ ჯარში მყოფნი ორი ქრისტიანი ქართველი მათივე გაწვევით ხუმრობით ორ თათარს დაეჭიდა და ორივე დასცა, მაგრამ ისე კი, რომ მათთვის არაფერი დაუშავებიათ, სხვა თათრები გაბრაზდნენ, ქართველებს გააფთრებით ეცნენ, თითოს თითო ხელი მრგლიჯეს და დაამტკრის.

ისინი იმდენად ხარბები არიან, რომ როგორც კი რაიმე ნივთი მოეწონებათ, მაშინვე პატრონს ჩააცვივდებიან, რათა საჩუქრად მიიღონ ან ძალით ართმევენ. ფულს ავახშებენ ისე, რომ ათს დინარში თვეში ერთ დინარს ლებულობენ¹⁴... ამიტომ ერთი მხედარი საქართველოში, რომელმაც თათრებიდან 500 ჰიპერპერი¹⁵ ისესხა, ხუთი წლის შემდეგ იძულებული გახდა მათთვის 7000 ჰიპერპერი სარგებელი მიეცა. აგრეთვე ერთმა თათრის ქალბატონმა ვილაცას სესხად 50 ცხვარი მისცა და 7 წლის შემდეგ 7000 ჰიპერპერი სარგებელი მოსთხოვა, ხოლო ეს უკანასკნელი იძულებული იყო ეს გადაეხადა. გარდა ამისა, ისინი თავიანთ მებარკეებს გადასახადებით ტვირთავენ, როგორც, მაგალითად, დაბეგრეს ანაგის მიწა, რომელიც წარჩინებულ ბარონს ეკუთვნის. ერთი რომ ხანი თავის ხარკს ლებულობს, 15 დრახმას ან ასპერს¹⁶ მაინც, რომელიც კარგი 30 სტერლინგი¹⁷ ღირს; ამორედ—განსაკუთრებული მფლობელი, მესამედ—ოლქის მმართველი, მეოთხედ—საზეიმო ელჩები, მეხუთეა კერძო ძღვენის მირთმევა. გზად მიმავალ მალემსობოლთ ცხენები და ხარჯი უნდა მიეცეთ. ამას გარდა თითოეული მუშა გლეხისაგან სამ ასპერს ლებულობს, თითოეული ხარისა და ყოველი ექვსი ცხვარისგანაც სამ სამ ასპერს.

თუმცა მათ უდიდესი ცხვრის ფარები მყავთ, მაგრამ ძალიან უყვართ მათი გამრავლება; ზედმეტი სიძუნწისაგან კი იშვიათად ან სრულიად არ სქამენ ჯანსაღ ან ცოცხალ პირუტყვს, არამედ შეექცევიან მკვდარს, მომაკვდავს, დასახიჩრებულს ან ავადმყოფს. თუმცა მათ კარვებში ხშირად ყოველივე უხვად მოიპოვება, მაგრამ ისინი არ ეხმარებიან ღარიბებსა და მათხოვრებს. მხოლოდ ერთი რამაა მათში საჭები, რომ თუ ვინმე სადილად ან ვახშმად შეესწრო, მას სიამოვნებით უნაწილებენ თავიანთ საჭმელს.

გაბრაზების დროს დიდად თავშეუკავებელი არიან; ჩვენო, ამბობენ ისინი, მოისაროს მიერ გატყორცნილ ისარს ვგვევართ, რომელიც არ გაჩერდება, სანამ გადაულახავ დაბრკოლებას არ დაეჯახებაო. ისინი ყოყოობენ თავიანთი მრავალრიცხოვნობით და ფიქრობენ, რომ არავითარ ხალხს არ შეუძლია მათ წინააღმდეგობა გაუწიოს: იმითომო, ამბობენ ისინი, რომ ჩვენ დიდ მდინარეს ვგვევართ, რომელიც გაუვალაია თავისი არაჩვეულებრივი სიღრმის გამო.

ქართული
ენების

და თავის მიმდინარეობაში ყოველ დაბრკოლებას სძლევეს, თუმცა მისი სათავე პატარაა და ის თავის წყლებს სხვა ნაკადულებსაც უნაწილებსო. თვით უმცირესი მათი მოსამსახურეები ქალებს იტაცებენ მათ მიერ დაპყრობილ ქალაქებში, საქართველოში, თურქეთში, სპარსეთში, დიდსა და მცირე სომხეთში, გარდა იმისა, რასაც მათ ქალაქები და სოფლები აძლევენ. იგივე მოსამსახურეები და მალემსრობლები, თუ მათ ცხენები არ ჰყავთ, გზად მომავალ ცხენოსანს აიძულებენ ძირს ჩამოხტეს, ხოლო ცხენს სადაც სურთ, იქ წაიყვანენ. თათრები არაჩვეულებრივად თავშეუთქავებელი არიან, დაუცხრობელი ავხორცობით არიან შეპყრობილნი და ყოველგვარ პირუტყვში ირვეიან სარაციანების მსგავსად, რომელთაც ყოველთვის მოდებული ჰქონდათ სოდომური ცოდვა, თათრებს შორისაც გავრცელებული.

ისინი ისეთი სასტიკები არიან, რომ არავითარ სიბრალულს არ გრძნობენ არც მოხუცებისა, არც ბალებებისადმი. სისხლის დაღვრას ისინი ისე უცქერიან, როგორც წყლის დაღვრას, ხოლო ადამიანთა გართხმულ გვამებს ნაკელის გროვად სთვლიან. მათი დაუცხრობელი სურვილია არა რომელიმე ერთი ხალხის მოსპობა, არამედ საქრისტიანოს და ყოველივე სხვა ადამიანების გაქლეტა. ისინი ყოყოჩობენ ადამიანთა დახოცვით და სულიერად მეტისმეტად სტკებებიან, როცა ბევრ ადამიანს ჰკლავენ: ზოგს მთიდან აგდებენ, ზოგს თავს ქვაზე დაადებინებენ და ქვით უჭეჭყავენ ტვინის დანთხევამდე, სხვებს კილევ ქვის ხერხით კისერს სჭრიან. როცა სახლებში შედიან, იქ მცხოვრებთ, რომელნიც ცოცხალმკვდარნი არიან შიშისგან, გულში დანას ურჭობენ, და იმ დროს, როცა მსხვერპლი სისხლიდან იცლება, ისინი სხდებიან, სჭამენ და სვამენ, დრო და დრო ხელახლა კრილობებს აყენებენ და ამბობენ: აქ იწეკით ჩვენო მტრებო.

ისინი სჭამენ ყველაფერს, რის დაღეჭვაც კი შეიძლება: ძაღლებს, მგლებს, მელიებს, ცხენებს, გაქირვების დროს ადამიანის ხორცსაც. ერთხელ, როდესაც იმათ ალყა შემოარტყეს ჩინეთის ქალაქს, სადაც იმ ხალხის იმპერატორი იმყოფებოდა, მათ ხანგრძლივ ალყაში დგომის გამო ყოველივე სურსათი გამოეღიათ; ამიტომ ყოველი ათი კაციდან თითოს ღებულობდნენ შესაქმელად. სჭამენ ქაკის ბადეს, რომელშიც ახლადშობილი კვიცია გახვეული. ჩვენ დავეინახეთ, რომ ისინი თვით ტილებსა და თავგებს სჭამენ. სუფრებსა და ხელსახოცებს არ ხმარობენ. არც პური აქვთ, არც მწვანილი და ბოსტნეული და არც სხვა რამე, გარდა ხორცისა და იმასაც ისე ცოტას სჭამენ, რომ სხვა ხალხები იმით ძლივს გაძლებდნენ.¹

ხელები ძალიან უჭუჭყყიანდებათ ქონით: როცა გაძლებიან, ჩექმებზე, ბალახზე ან რაც მოხვდებათ იმაზე იწმენდენ; მაგრამ წარჩი-

ნებულთ აქეთ რაღაც ჩერები, რომლითაც გაძლომის შემდეგ ხელმეორედ იწმინდენ. ერთი რომელიმე მათგანი საქმელს სჭრის, ხოლო მეორე ნაჭრებს დანის წვერით იღებს და ყველას ურიგებს, ზოგს მეტს, ხოლო ზოგს ნაკლებს, იმისდა მიხედვით თუ რამდენად უნდათ პატივისცემა. ჭურჭელს არ რეცხენ, ხოლო თუ ხანდახან ხორცის წვეწვანს გამოავლებენ, ხორცთან ერთად ისევ ქოთანში ასხამენ. ასევე რეცხენ ქოთნებს, ქვაბებს და სხვა სამზარეულო ჭურჭელს. დიდ ცოდვად სთვლიან რისამე გადაგდებას საქმელ-სასმელიდან; ამიტომ ძვლებსაც არ უყრიან ძალღებს, სანამ ტვინს არ გამოსწუწნიან. ტანისამოსსაც არ რეცხავენ და არ არეცხინებენ, განსაკუთრებით თუ ქუხილი დაიწყო, სანამ ის გაივლიდეს.

როცა ცხენის რძე აქვთ, მეტისმეტად ბევრს სვამენ; ეტანებიან აგრეთვე ცხვრის, თხის, ძროხისა და აქლემის რძეს. ღვინო, ლუდი და თაფლი არ აქვთ, თუ სხვა ხალხებისაგან არ მოიტანეს ან საჩუქრად არ მიიღეს. ზამთარში არავის, გარდა მდიდრებისა, ცხენის რძე არ აქვს. ისინი ფეტვს ხარშავენ წყლით და ისე თხლად, რომ მისი შეჭმა კი არა, მხოლოდ შესმა შეიძლება; თითოეული მათგანი ერთ ან ორ ჩაჩას სვამს დილით და შემდეგ მთელ დღეს არაფერს სჭამს, საღამოთი თითოეულს ცოტაოდენი ხორცი და ხორცის წვენი ეძლევა; ზაფხულობით კი, რადგან ამ დროს ცხენის რძე უხვადაა, ხორცს ნაკლებ სჭამენ, თუ შემთხვევით ვინმემ არ აჩუქათ ან ნადირი თუ ფრინველი არ დაიჭირეს.

კანონად თუ ჩვეულებად აქვთ ქალ-ვაჟი დახოცონ თუ აშკარა მრუშობაზე წაასწრეს. აგრეთვე ჰკლავენ მეძავ ქალს მამაკაცთან ერთად, რომელთანაც ის ცხოვრობს. თუ თავიანთ სამფლობელოში ვინმეს მძარცველობაზე ან აშკარა ჭურდობაზე მიუსწრეს, შეუბრალებლად ჰკლავენ. აგრეთვე ვინც მათ განზრახვას გამოამჟღავნებს, განსაკუთრებით როცა ომში წასვლას აპირებენ, იმას უკანიდან ჯოხს ასჯერ არტყამენ ისეთი ძალით, როგორითაც გლეხს შეუძლია დიდი კეტი დაარტყას. აგრეთვე როცა ვინმე უმცროსთაგანი რაიმეს აშავებს, უფროსები მას სასტიკად სცემენ. ხასიდან და ცოლიდან შეძენილ შვილებს ერთმანეთში არ ანსხვავებენ: თითოეულ მათგანს მათი მამა იმას აძლევს, რაც სურს, და თუ მამა თავადთ გვარიდანაა, მისი ხასის ვაჟიც თავადი გახდება, ისევე როგორც მისი კანონიერი ცოლის ვაჟი. რამდენი ცოლიც უნდა ჰყავდეს თათარს, თითოეულ მათგანს თავისი სადგომი და ოჯახი აქვს, ერთ დღეს ის ჭამს, სვამს და იძინებს ერთ ცოლთან, მეორე დღეს მეორესთან. მაგრამ ერთ-ერთი ცოლი უფროსად ითვლება და მასთან ის უფრო ხშირად ცხოვრობს ვიდრე სხვებთან. ესეცაა, რომ რამდენიც უნდა იყვნენ, ცოლები იშვიათად ჩხუბობენ ერთმანეთში.

მამაკაცები სრულიად არაფერს არ აკეთებენ გარდა ისრებისა, აგრეთვე ნაწილობრივ ჯოგს უთვალყურებენ: უყვართ ნადირობა და სროლა, ამიტომ ყველანი, დიდიდან პატარამდე, მარჯვე მსროლელები არიან. როცა მათს ბავშვებს ორი-სამი წელი შეუსრულდებათ, მაშინვე ცხენზე ჯდომასა და ჭენებას სწავლობენ; მათ მშვილდს აძლევენ ასაკის მიხედვით და სროლას ასწავლიან. ისინი მეტად მარჯვენი და გამბედავნი არიან. გოგობიცი და ქალებიცი ცხენებზე სხდებიან და მიჭენობენ მამაკაცებივით. ჩვენ გვინახავს, რომ ისინი მშვილდებსა და კაპარჭებს ატარებდნენ. როგორც მამაკაცებს, ისე დედაკაცებს დიდ ხანს შეუძლიათ ცხენით მოგზაურობა. მათ მეტად მოკლე უხანგები აქვთ. ცხენებს გულმოდგინედ უვლიან და საზოგადოდ მეტად მომჭირნენი არიან. მათი ქალები ყველაფერს აკეთებენ: შუბებს, ტანისამოსს, ფეხსაცმელებს, ჩექმებს და ყოველივე ტყავის ნაწარმოებს, მართავენ ფორნებს და ახდენენ მათ შეკეთებას, ტვირთავენ აქლემებს. ისინი ყველანი მეტად ხელმარჯვენი და მარდნი არიან მუშაობაში, ყველანი შარვლებს იცვამენ, ხოლო ზოგიერთნი ისრებს ისერიან მამაკაცებივით.

არც ერთი თათარი ფეხით არ დადის, ყველანი, თვით უკანასკნელი მსახურები ცხენზე ან ხარზე სხდებიან; რადგან მეტად მოკლე ფეხები აქვთ, უსწორმასწორო ნაბიჯით დადიან და ისიც ცოტა ხანს. თავიანთ ცხენებს არ ჭედავენ და ქერს არ აკმევენ. საუკეთესო გასართობად და ვარჯიშობად ჭიდაობასა და ისრის სროლას სთვლიან. სხეულით ქრისტიანებზე უფრო სუსტები არიან. საოცარი მონადირეები არიან. ნადირობის დროს ვიწრო წრეს ჰქმნიან, ამრიგად ნადირს გარს უვლიან და ისრებით ხოცავენ და იჭერენ.

თავი მესამე

თათართა სახელმწიფოს დასაწყისზე, მათს მთავრებაზე, იმპერატორის და მიწი მთავრების ხელისუფლებაზე

ვილაპარაკეთ რა ზნე-ჩვეულებებზე, უნდა შევეხოთ მათ იმპერიას: პირველად მის დასაწყისს, მეორედ—მათს მთავრებს, მესამედ—იმპერატორის და მთავრების ხელისუფლებას.

არის ერთი მიწა აღმოსავლეთის ქვეყნებს შორის, რომელზედაც ზემოთ ვილაპარაკეთ და რომელსაც მონღოლი ჰქვია. ამ მიწაზე ოდესღაც ოთხი ხალხი ცხოვრობდა: ერთს მათგანს იეკა-მონღოლები, ესე იგი დიდი მონღოლები ერქვა, მეორეს—სუ-მონღოლები, ესე იგი, წყლის მონღოლები, რომელნიც თავიანთ თავს ტარტარებს¹⁸ უწოდებენ, ერთი მდინარის მიხედვით, რომელიც მათ ქვეყანაში გადი-

ოდა და ტარტარის სახელწოდებით იყო ცნობილი; მესამეს მერკიტი ერქვა, ხოლო მეოთხეს მეგრიტი. ყველა ამ ხალხს ერთი და იგივე სახის მოყვანილობა და ერთი ენა ჰქონდა, თუმცა სხვადასხვა ხელმწიფე ჰყავდათ და სხვადასხვა ოლქში ცხოვრობდნენ.

იეკა-მონღოლების ქვეყანაში იყო ვინმე კაცი, რომელსაც ჩინგიზი ეწოდებოდა. ის იქცა ძლიერ მებადურად ღვთის წინაშე, ვინაიდან ადამიანებს ასწავლა ქურდობა, ავაზაკობა, ძარცვა-გლეჯა; აგრეთვე ის დადიოდა სხვა ქვეყნებში და ხელიდან შემთხვევას არ უშვებდა ადამიანები მოეტაცნა და შეეერთებინა: თავისი თანამეტომენი კი ისე მიიზიდა, რომ ისინი ყოველ ბოროტ მოქმედებაზე უკან მიჰყვებოდნენ როგორც თავიანთ წინამძღოლს. მანვე დაიწყო ომი სუ-მონღოლებისა ანუ თათრების წინააღმდეგ, მას შემდეგ, რაც მრავალი ადამიანი დააგროვა, მოჰკლა მათი მთავარი და მრავალი ბრძოლის შემდეგ მთელი თათრობა დაიპყრო და დაიმონა. ამის შემდეგ მათთან ერთად თავს დაესხა მერკიტებს, რომლებიც თათრების ქვეყნის მახლობლად ცხოვრობდნენ და ისინიც დაიმორჩილა. იქიდან მეგრიტების წინააღმდეგ გაილაშქრა, რომელნიც აგრეთვე დაამარცხა.

რა რომ ნაიმიანებმა გაიგეს, რომ ჩინგიზი ასე ამაღლდა, დიდად აღშფოთდნენ, ვინაიდან თვით მათ წინათ მეტად მამაცი იმპერატორი ჰყავდათ, რომელსაც ყველა ზემოხსენებული ხალხი ხარკს აძლევდა. მისი აღსრულების შემდეგ მისი ადგილი მისმა ვაჟებმა დაიჭირეს: მაგრამ ისინი ახალგაზრდები და უგუნურები იყვნენ და არ იცოდნენ ხალხის დამორჩილება, ერთმანეთში კი უთანხმოება და შუღლი ჰქონდათ; ამიტომ, როდესაც ჩინგიზი ასე ამაღლდა, ისინი თავს ესხმოდნენ ზემოხსენებულ ქვეყნებს, ხოცავდნენ მამაკაცებს, დედაკაცებსა და ბავშვებს და ნადავლი მიჰქონდათ. როცა ჩინგიზმა ეს გაიგო, თავი მოუყარა ყველა თავის ქვეშევრდომს. მეორე მხრით ნაიმიანებიც და ყარა-ჩინელებიც¹⁹, ესე იგი შავი ჩინელებიც აგრეთვე მრავლად შეიკრიბნენ ორ მთას შუა მოქცეულ ვიწრო ხეობაში, რომელიც ჩვენ განვვლეთ, როცა მათ იმპერატორთან მივემგზავრებოდით. დაიწყო დიდი ბრძოლა, რომელშიც ნაიმიანები და ყარა-ჩინელები დამარცხებულ იქნენ მონღოლების მიერ. მათი დიდი ნაწილი გაიჟლიტა, ხოლო ვინც გაქცევა ვერ მოასწრო, დამონებულ იქნა.

ზემოხსენებული ყარა-ჩინელების მიწაზე ჩინგიზ-ყაენის ვაჟმა ოკოლაიმ, მას შემდეგ რაც ის იმპერატორი გახდა, ააშენა ქალაქი, რომელსაც ომილი უწოდა²⁰. მის მახლობლად სამხრეთით არის დიდი უდაბნო²¹, სადაც, როგორც დანამდვილებით ირწმუნებიან, ველური ადამიანები ცხოვრობენ; ისინი თურმე სრულიად არ ლაპარაკობენ, ფეხებზე სახსრები არ აქვთ, ისე რომ თუ მიწაზე დაეც-

ნენ, სხვის დაუხმარებლად ვერ ადგებიან; მაგრამ იმდენი მოსაზრება ჰქონიათ, რომ აქლემის ბეწვიდან ქეჩებს აკეთებენ, რომელსაც ტანზე იცვამენ და ქარის წინააღმდეგ სდგამენ; თუ თათრები თავს დაესხნენ და ისინი ისრებით დაკოდეს, კრილობებზე ბალახს იღებენ და საჩქაროდ გარბიან მტრებისაგან.

ხოლო მონღოლები თავიანთ ქვეყანაში დაბრუნდნენ, ჩინელების საწინააღმდეგო ომისათვის მოემზადნენ, ბანაკიდან აიშალნენ და მათს ქვეყანაში შეიჭრნენ. ეს რომ ჩინელების იმპერატორმა გაიგო, მათ წინააღმდეგ გამოვიდა მთელი თავისი ლაშქრით: დაიწყო მკაცრი ბრძოლა, რომელშიც მონღოლები დამარცხებულ იქნენ, ხოლო მონღოლთა ყველა წარჩინებული პირი მოკლულ იქნა, გარდა შეიღისა. ამიტომ როდესაც დღეს მათ ვინმე მუქარით ეუბნება, თქვენ დაგხოცენ თუ ამა და ამ ქვეყანაში შეხვედით, ვინაიდან იქ მრავალი ხალხი ცხოვრობს და ბრძოლაში გამოსადეგი ადამიანები მოიპოვებიანო, ისინი უპასუხებენ: „ერთხელაც გაგველიტეს, ჩვენ მხოლოდ შეიღნი გადავრჩით, მაგრამ ახლა უზარმაზარ ხალხად ვიქცეით, ამიტომ ჩვენ არ გვაშინებს ასეთი რამეები“. ჩინგიზი კი სხვა გადარჩენილებთან ერთად თავის ქვეყანაში წავიდა.

ცოტაოდენი დასვენების შემდეგ ჩინგიზმა ხელახლა საომრად მზადება დაიწყო და ჰუიერების ქვეყანას დაესხა: ეს ხალხი ნესტორიანული სექტის ქრისტიანებია; მონღოლებმა ისინიც დაამარცხეს და მათი ანბანი მიიღეს, მანამდე კი მათ არავითარი დამწერლობა არ ჰქონიათ; ამჟამად კი ამ დამწერლობას მონღოლურს უწოდებენ.

აქედან ჩინგიზი სარი ჰუიურების²² ქვეყნის, კარანიტების ქვეყნის, ვოირატების ქვეყნის²³ და კომანების ქვეყნის²⁴ წინააღმდეგ წავიდა, ყველა ისინი დაიპყრო და თავის ქვეყანაში დაბრუნდა.

ცოტაოდენი დასვენების შემდეგ მან ზემოხსენებული ხალხები შეაგროვა, ჩინელების წინააღმდეგ გაილაშქრა და ხანგრძლივი ომის შემდეგ მათი მიწა-წყლის უდიდესი ნაწილი დაიპყრო, ხოლო ჩინეთის იმპერატორი მის მთავარ ქალაქში შეამწყვდია. ამ ქალაქის ალყა ისე დიდხანს გაგრძელდა, რომ მონღოლების ჯარს სურსათი შემოაკლდა; როცა საკვები სულ აღარ იყო, ჩინგიზ-ყაენმა ბრძანება გასცა, რომ მათ ყოველი მეათე კაცი მიეცათ შესაქმელად. მოქალაქეები კი ვაჟკაცურად იცავდნენ თავს ისრებითა და მანქანებით, ხოლო როდესაც ქვები გამოელიათ, ვერცხლის სროლა დაიწყეს, განსაკუთრებით გამდნარი ვერცხლის, ვინაიდან ეს ქალაქი დიდი სიმდიდრით იყო აღსავსე. რადგან თათრებმა ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ ქალაქის დაძლევა ვერ შესძლეს, მიწის ქვეშ დიდი ხერელი გასჭრეს თავიანთი ბანაკიდან შუაგულ ქალაქამდე, სადაც უცებ მიწიდან ამოცვინდნენ და ბრძოლა აუტეხეს მოქალაქეებს, რომელნიც ამას სრუ-

ლიად არ ელოდნენ; ქალაქს გარეთ დარჩენილებიც აგრეთვე იბრძოდნენ, მათ კარიბჭე შემუსრეს, იმპერატორი და მრავალი ადამიანი დახოცეს, ქალაქს დაეპატრონნენ და ოქრო, ვერცხლი და სხვა სიმდიდრე გაიტაცეს. ამ შემოხსენებული ჩინეთის მიწა-წყალზე მათ თავიანთი ადამიანები დააყენეს და საკუთარ ქვეყანაში დაბრუნდნენ. და პირველად ჩინეთის იმპერატორის დამარცხების შემდეგ, შემოხსენებული ჩინგიზ-ყაენი იმპერატორი გახდა²⁵. ჩინეთის ქვეყნის ერთი ნაწილი კი, რომელიც ზღვის პირას ძევს, მათ დღემდე ვერ დაიპყრეს.

შემოხსენებული ჩინელები კი კერპთაყვანისმცემლები არიან. მათ განსაკუთრებული დამწერლობა აქვთ. ამბობენ, რომ მათ ძველი და ახალი აღთქმაც აქვთ, წმინდანთა ცხოვრებაც; მეუდაბნოებიც ჰყავთ და ტაძრების მსგავსს სახლებსაც აშენებენ, სადაც თავის დროზე ლოცულობენ და რაღაც წმინდანებიც ჰყავთო. თაყვანს სცემენ ერთს ღმერთს, ჩვენს უფალს იესო ქრისტეს და საუკუნო ცხოვრება სწამთ, მაგრამ არ ინათლებიან. ჩვენს საღმრთო წერილს პატივს სცემენ, ქრისტიანები უყვართ და მრავალ მოწყალეებას სჩადიან; მშვიდნი და ადამიანთ მოყვარულნი სჩანან. წვერი არ აქვთ და სახის მოყვანილობით ძალიან წააგავან მონღოლებს, მხოლოდ ისეთი ფართო სახეები არ აქვთ. განსხვავებული ენა აქვთ. მთელ დედამიწის ზურგზე არ მოიპოვებიან მათზე ხელმარჯვე ოსტატები ყველა იმ ხელობაში, რომელსაც ჩვეულებრივ ადამიანები მისდევენ. მათი მიწა-წყალი მეტად მდიდარია პურით, ღვინით, ოქროთი, ვერცხლით, აბრეშუმით და ყველა ნივთით, რომელიც ადამიანის ბუნების გამოკვებას ემსახურება.

ცოტაოდენი დასვენების შემდეგ მან თავისი ჯარი გაჰყო. ერთი თავისი ვაჟი ტოსუხი²⁶, რომელსაც აგრეთვე ხანს ანუ იმპერატორს უწოდებდნენ, მან ჯარით კომანების წინააღმდეგ გაგზავნა: ისინი ტოსუხმა ხანგრძლივი ომის შემდეგ დაამარცხა და თავის ქვეყანაში დაბრუნდა. მეორე თავისი ვაჟი ჯარითურთ მან ინდოელების წინააღმდეგ გაგზავნა; მათ დაიპყრეს მცირე ინდოეთი. ეს შავი სარაციონები არიან, რომელთაც ეთიოპებს უწოდებენ. იმავე ჯარმა გაილაშქრა ქრისტიანების წინააღმდეგ, რომელნიც დიდ ინდოეთში ცხოვრობენ. როცა ამ ქვეყნის მეფემ, რომელსაც ხალხში იოანე ხუცესს უწოდებენ²⁷, ეს გაიგო, მან ჯარი შეაგროვა და მათ წინააღმდეგ გაემართა. მან სპილენძის ადამიანები გააკეთებინა, მათში ცეცხლი გააღვივებინა, ისინი უნაგირიან ცხენებზე შეასმევინა, ხოლო უკან საბერველებით აღჭურვილი კაცები დაასმევინა. ამრიგად მომზადებული სპილენძის ადამიანებით და ცხენებით ისინი თათრების წინააღმდეგ გამოვიდნენ საბრძოლველად. როცა ბრძოლის ადგილას მი-

საქართველოს
 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა

ვიდნენ, ეს ცხენები წინ გაუშვეს ერთი-მეორის გვერდით, ხოლო უკან მჯდომარე ადამიანებმა არ ვიცი რაღაც დააყარეს სპილენძის ფიტულებში ანთებულ ცეცხლს და ძლიერად დაჰბერეს საბერველებით. ამის გამო თითქო ბერძნულმა ცეცხლმა მტრის ჯარისკაცები და ცხენები შეტრუსა, ხოლო ჰაერი დააბნელა. მაშინ მათ ისრები დააყარეს თათრებს, რომლებიც მრავლად დახოცეს და დაკოდეს, და ამრიგად, თავიანთი საზღვრებიდან გარეკეს დიდად აშლილნი; ჩვენ არასოდეს გავგიგონია, რომ ისინი ხელახლა იქ დაბრუნებულყვნენ.

როცა თათრები უდაბნოს გზით უკან ბრუნდებოდნენ, რაღაც ქვეყანაში მივიდნენ, სადაც, როგორც იმპერატორის კარზე მყოფი რუსი კლირიკოსები და სხვა დიდხანს იქ მცხოვრები ადამიანები გვარწმუნებდნენ, რაღაც მახინჯი არსებანი ნახეს, რომელთაც ქალების სახე ჰქონდათ. როცა მრავალი თარჯიმანის პირით მათ იკითხეს, სად არიან ამ ქვეყნის მამაკაცებიო, მონსტრმა ქალებმა უპასუხეს, ყველა დედაკაცი აქ ადამიანის სახით იბადება, მამაკაცებს კი ძალის სახე აქვთო²⁸. რადგან თათრებმა ამ ქვეყანაში დააყოვნეს, მდინარის მეორე ნაპირას ძალღი მამაკაცები შეგროვდნენ, და თუმცა სუსხიანი ზამთარი იდგა, ყველანი წყალში ჩაცვივდნენ, რის შემდეგაც მტვერში ამოიგანგლნენ, ისე რომ წყალში არეული მტვერი მათს ტანზე გაიყინა. ამის რამდენჯერმე განმეორების შემდეგ ისინი სქელმა ყინულმა დაჰფარა; მაშინ მათ თათრებზე იერიში მიიტანეს დიდი სისწრაფით. ეს უკანასკნელნი მათ ისრებს ტყორცნიდნენ, მაგრამ ისრები უკან ცვივოდნენ, თითქო ქვას მოხვდნენ; თათრებმა მათ ვერც სხვა იარაღით დააკლეს რაიმე. ძაღლები კი უტევდნენ და კბენდნენ მათ, მრავალი დახოცეს და თავიანთი საზღვრებიდან გარეკეს. აქედან წარმოსდგება მათი ანდაზა: „მამაშენი ან შენი ძმა ძაღლების მოკლულია“. იქ დატყვევებული ქალები თათრებმა თავიანთ ქვეყანაში წამოიყვანეს, სადაც ისინი ცხოვრობდნენ სიკვდილამდე.

სანამ ის ჯარი, სახელდობრ მონღოლებისა, უკან დაბრუნდებოდა, ის მივიდა ბურიტაბეტის ქვეყანაში²⁹, რომელიც ომში დაამარცხა. იქაური მცხოვრებლები კერპთთაყვანისმცემლები არიან, რომელთაც უცნაური, უკეთ ვთქვათ, შესაბრალისი ჩვეულება აქვთ. როგორც დაგვარწმუნეს, როცა იქ ვინმეს მამა მოუკვდება, ისინი მთელ ნათესაობას უყრიან თავს და გვამს სჭამენ. მათ წვერი არ აქვთ, ხოლო თუ ვინმეს როგორმე თმის ღერი გაეზარდა, რაღაც რკინით იგლეჯს, რომელსაც, როგორც ჩვენ ვნახეთ, ისინი მულამ ხელში ატარებენ; ისინი მეტისმეტად მახინჯები არიან. იქიდან თათრის ჯარი თავის ქვეყანაში დაბრუნდა.

იმ დროს, როცა ჩინგიზ-ყაენმა სხვა ჯარები აღმოსავლეთით გაგზავნა, თითონ ყერგისის ქვეყანაში³⁰ გაემგზავრა, მაგრამ იმ დროს ვერ დაიპყრო, არამედ, როგორც გვიამბეს, კასპიის მთებამდე მიაღწია. ეს მთები კი ამ ადგილას, სადაც ისინი მივიდნენ, ანდამატის ქვისაგან შედგებოდა თურმე, ამიტომ მათს ისრებსა და რკინის იარაღს იზიდავდა. მათ ნახეს ადამიანები, რომელნიც კასპიის მთებს შუა იყვნენ მომწყვდეულნი და რომელთაც ის მთები გაემტვრიათ; მაგრამ თათრების წინ რაღაც ღრუბელი იდგა, რომელსაც ისინი ვერასგზით ვერ მიუახლოვდნენ, იმიტომ რომ მიახლოების-თანავე იხოცებოდნენ.

მაგრამ სანამ ზემოხსენებულ მთებს მიაღწევდნენ, თვეზე მეტს ვრცელ უდაბნოში დადიოდნენ. იქიდან კიდევ ერთ თვეზე მეტი აღმოსავლეთისკენ იარეს, დიდი ტრამალი განვლეს და რაღაც ქვეყანას მიაღგნენ, სადაც, როგორც სარწმუნოდ გვითხრეს, ნავალი გზები ნახეს, თუმცა ვერც ერთი ადამიანი ვერ აღმოაჩინეს. მაგრამ ძებნაში ისეთი გულმოდგინება გამოიჩინეს, რომ ბოლოს ერთი კაცი იპოვეს ცოლით, რომელნიც ჩინგიზ-ყაენს მიჰგვარეს. როცა მან ჰკითხა, სად არიან ამ ქვეყნის ადამიანებიო, მათ უპასუხეს, მიწაში ცხოვრობენ მთებს ქვეშო. ჩინგიზ-ყაენმა ცოლი დააკავა, ხოლო ქმარი თავისი მოციქულებითურთ მათთან გაგზავნა სათქმელად, რომ ისინი მასთან მისულიყვნენ. მათთან მისვლისთანავე გაგზავნილებმა მათ ჩინგიზ-ყაენის ნაბრძანევი გადასცეს. ამაზე მათ უპასუხეს, რომ მის ბრძანებას შევასრულებთ და ამა და ამ დღეს მოვალთო; მაგრამ იმავე დროს მიწის ქვეშ გათხრილი ფარული გზებით შეიკრიბნენ. თათრების წინააღმდეგ გაილაშქრეს, მოულოდნელად თავს დაესხნენ და მრავალი დახოცეს. ამიტომ ჩინგიზ-ყაენი მისი ჯარითურთ გაიქცა იმ ქვეყნიდან; ზემოხსენებული მამაკაცი და დედაკაცი მან თან წაიყვანა, ისინი სიკვდილამდე თათრების ქვეყანაში ცხოვრობდნენ. როდესაც მათ ჰკითხეს, რატომ ცხოვრობთ მიწის ქვეშო, მათ უპასუხეს, ხანდახან წლის განმავლობაში მზის ამოსვლის დროს ისეთი ხმაურობა ატყდება, რომ მისი ატანა შეუძლებელია და ჩვენ დაირასა და დაფლადებს ვურტყამთ, რათა ის ხმაურობა არ გავიგონოთო.

როცა ჩინგიზი იმ ქვეყნიდან ბრუნდებოდა, მათ სანოვავე შემოაკლდათ და საშინელი შიმშილი დაიწყო. ამ დროს მათ ხელში ჩაუვარდათ რაღაც ახლადმოკლული ცხოველის შიგნეული, რომელიც გაწმინდეს, მოხარშეს და ჩინგიზ-ყაენს მიართვეს, ხოლო მან ის შეჭამა თავისიანებთან ერთად. ამ შემთხვევის გამო მან დააწესა, რომ პირუტყვისაგან არაფერი გადაავდონ, რის ჭამაც კი შეიძლება, არც სისხლი, არც შიგნეული, არც სხვა რამ, გარდა განავალისა.

იქიდან ის თავის ქვეყანაში დაბრუნდა, სადაც მრავალი კანონი და დადგენილება გამოსცა, რომელთაც თათრები მტკიცედ იცავენ. ჩვენ მხოლოდ ორს მოვიხსენებთ. ერთით დადგენილია, რომ თუ ვინმე გაამაყდა და იმპერატორად გახდომა მოინდომა თვითნებურად, მთავრების არჩევნების გარეშე, ის შეუბრალეზლად უნდა მოიკლას. ამიტომ ახლანდელი გუიუქ ხანის²¹ არჩევამდე ერთი მთავარი, ჩინგიზ-ყაენის შვილიშვილი, მოკლულ იქნა იმიტომ, რომ მას უარჩევნოდ უნდოდა მეფეობა. მეორე დადგენილება აწესებს, რომ მათ მთელი დედამიწა უნდა დაიპყრან და ზავი არ დასდონ არავისთან, ვინც მათ არ დაემორჩილება, სანამ თათრების დალუპვის დრო არ დადგება; ვინაიდან ისინი უნდა დაილუპონ, როგორც მათთვის ნაწინასწარმეტყველებია, ხოლო ვინც მათგან გადაარჩება, როგორც ამბობენ, თავისი დამპყრობელის კანონი უნდა მიიღოს. ჩინგიზ-ყაენმა აგრეთვე დააწესა, რომ მათი ლაშქარი გაიყოს ათასეულებად, ასეულებად, ათეულებად და ბევრებად (ესე იგი ათი ათასეულებად). თავის დადგენილებათა და წესდებათა მიღების შემდეგ ის მოკლულ იქნა მეხის მიერ²².

მას ოთხი ვაჟი ჰყავდა: პირველს ერქვა ოკოდაი, მეორეს ტოსუკ-ხანი, მესამეს თაადაი, ხოლო მეოთხეს სახელი არ ვიცით. ამ ოთხმა ვაჟმა სხვა თანადამსწრე დიდებულებთან ერთად იმპერატორად უფროსი ვაჟი ოკოდაი აირჩიეს. ამ ოკოდაის ვაჟები არიან ახლანდელი იმპერატორი გუიუქი, კოქტენი და ხირენენი. ჰყავდა თუ არა მას სხვა შვილები, ჩვენ არ ვიცით. ტოსუკ-ხანის ვაჟები არიან: ბათო, რომელიც ყველაზე ძლიერი და მდიდარია იმპერატორის შემდეგ, ორდუ, რომელიც ყველაზე უფროსია მთავრებს შორის, სიბანი, ბორა, ბერქა, თაუტი, ხოლო ტოსუკის დანარჩენი ვაჟების სახელები არ ვიცით. თაადაის ვაჟები არიან ბურიანი და ხადანი, სხვები ჩვენთვის უცნობნი არიან. ხოლო ჩინგიზ-ყაენის იმ შვილს, რომლის სახელი ჩვენ არ ვიცით, შემდეგი ვაჟები ჰყავს. პირველს ჰქვია მენგუ, დედამისს კი სეროქტანი, რომელიც თათრებში პირველად ითვლება იმპერატორის დედის შემდეგ; ხოლო მენგუ ყველაზე ძლიერია ბათოს შემდეგ; მეორეს ბეკასი ჰქვია. მას კიდევ სხვა მრავალი ვაჟი ჰყავდა, მაგრამ მათი სახელები არ ვიცით.

მხედართმთავრების სახელები შემდეგია: ორდუ, რომელიც პოლონეთსა და ჰუნგრეთში იყო, ბათო, კადანი, სიბანი, ბურეტი, რომელნიც ჰუნგრეთში იყვნენ; ცირპოდანი, რომელიც დღემდე ზღვის გაღმა იბრძვის დამასკოს სულთანის წინააღმდეგ. სხვები თანთან ქვეყანაში დარჩნენ: მანგუ, კოქტენი, სირენენი, ყუბილაი, სერემუმი, სინოკური, თუატემური, კარახაი, სიბედეი, რომელიც სარდალთუხუცესად ითვლება²³, ბორა, ბერქა, მანცი, კორენზა,

რომელიც ყველაზე უმცროსია სარდლებს შორის. ბევრი სხვა მხედართმთავარიც არის, მაგრამ მათი სახელები არ ვიცით²⁴.

ამ თათართა იმპერატორს გასაოცარი ძალაუფლება აქვს ყველას მიმართ. არავის არსად ცხოვრება არ შეუძლია, გარდა იმ ადგილისა, რომელსაც ის მას დაუნიშნავს. ის სამყოფ ადგილს უნიშნავს მხედართმთავრებს, მხედართმთავრები კი ადგილს უნიშნავენ ათასისთავეს, ათასისთავეები—ასისთავეს, ასისთავეები—ათისთავეს. გარდა ამისა, რაც უნდა ბრძანოს, ყოველ დროს და ყოველ ადგილას, ომს შეეხება ეს ბრძანება, სიკვდილსა თუ სიცოცხლეს, ყოველივე ამას ისინი სიტყვის შეუბრუნებლად ასრულებენ. ყოველწლიურად ან რამდენიმე წელიწადში ერთხელ ის ქალიშვილებს ჰკრებს თათართა ყველა სამფლობელოში; ამ ქალიშვილებიდან, რომელნიც სურს, თავისთვის იტოვებს, ხოლო დანარჩენთ თავის ადამიანებს ურიგებს, როგორც მოეპრიანება. რამდენი მალემსრბოლიც უნდა გაგზავნოს მან და სადაც უნდა გაგზავნოს, ყველანი ვალდებული არიან დაუყოვნებლივ ცხენები და ხარჯი მისცენ. საიდანაც უნდა მოვიდნენ მასთან მოხარკეები ან ელჩები, მათაც ავრეთვე ცხენები, ფორნები და სურსათი უნდა მიეცეს. მათთან სხვა ქვეყნებიდან მოსული ელჩები დიდ გაჭირვებას განიცდიან როგორც კვების, ისე ჩაცმის მხრივ, ვინაიდან მათ მცირე და უვარგისი ხარჯი ეძლევათ, განსაკუთრებით მთავრებისაგან, რომლებთანაც ისინი იძულებული არიან მივიდნენ და შეჩერდნენ; ათ კაცზე იმდენს აძლევენ, რომ ორს ძლივს ეყოფა; როგორც მთავრების კარზე, ისე გზაზე მათ მხოლოდ ერთხელ აძლევენ საჭმელს და ისიც ძლიერ ცოტას. გარდა ამისა, თუ მათ რაიმე შეურაცხყოფა მიიღეს, ადვილად ვერ იჩივლებენ, ამიტომ მათ ყოველი წყენა მოთმინებით უნდა გადაიტანონ.

გარდა ამისა, როგორც მხედართმთავრები, ისე სხვა წარჩინებული და მდაბიო პირები ელჩებს ბევრ საჩუქარს სთხოვენ, ხოლო თუ მათ არ მისცეს, აბუჩად იგდებენ. თუ ელჩები დიდი ადამიანის მიერ არიან გამოგზავნილი, ისინი მცირედი საჩუქრებით არ კმაყოფილდებიან, არამედ ამბობენ: „თქვენ დიდი ადამიანისგან ხართ მოსული, მაშ ასე ცოტას რად იძლევით?“ და არ ლებულობენ. თუ ელჩებს სურთ თავიანთი საქმეები კარგად მოაგვარონ, ბევრი უნდა გაასაჩუქრონ. ამიტომ ჩვენც იძულებული გაგხდით საჩუქრად მიგვეცა იმ ნივთების დიდი ნაწილი, რომელიც ღვთისმოსავი ადამიანებისაგან მივიღეთ. უნდა ვიცოდეთ ისიც, რომ ყოველივე იმპერატორს ეკუთვნის, ისე რომ ვერავინ ვერ გაბედავს თქვას, ეს ჩემია, ეს მისიაო, არამედ ყოველივე, ესე იგი ქონება, პირუტყვი და ადამიანები, იმპერატორისაა და ამის შესახებ ამ ცოტა ხნის წინათ იმპერატორის ბრძანებაც კი გამოვიდა.

ასეთივე ხელისუფლება აქვთ მხედართმთავრებს თავიანთ კაცებზე, ვინაიდან როგორც თათრები, ისევე სხვები, განაწილებული არიან მხედართმთავრებს შორის. მხედართმთავართა მალემსრბოლთ, სადაც უნდა გაიგზავნონ ისინი, როგორც იმპერატორის ქვეშევრდომნი, ისე სხვები, ვალდებული არიან სიტყვის შეუბრუნებლად მისცენ ცხენები, სურსათი, გამყოლები და მსახურები. როგორც მხედართმთავრები, ისე სხვები ვალდებული არიან იმპერატორს ერთი, ორი და სამი წლით, როგორც ის მოისურვებს, ჭაკი ცხენები მისცენ რძისთვის; მხედართმთავრების კაცები ვალდებული არიან იგივე გააკეთონ თავიანთი ბატონებისათვის: იმიტომ რომ მათ შორის არაფერ არის თავისუფალი. მოკლედ რომ ვთქვათ, იმპერატორი და მხედართმთავრები მათი ქონებიდან ლეზულობენ ყველაფერს, რაც უნდათ და რამდენიც უნდათ. მათ პიროვნებასაც ისე იყენებენ, როგორც მოეპრიანებათ.

იმპერატორის სიკვდილის შემდეგ, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, მხედართმთავრები შეიკრიბნენ და იმპერატორად ზემოხსენებული ჩინგიზ-ყაენის შვილი ოკოდაი აირჩიეს; მან ბჭობა გამართა მთავრებთან და ჯარი გაანაწილა. ბათო, რომელიც მისი ნათესავი იყო მეორე მუხლში, მაღალი სულთანის²⁵ და ბისერმინების ქვეყნის²⁶ წინააღმდეგ გაგზავნა; ეს უკანასკნელნი სარაციინები²⁷ იყვნენ და კომანთა ენაზე ლაპარაკობდნენ. შევიდა რა მათს ქვეყანაში, შეებრძოლა და ომში დაამარცხა ისინი. მაგრამ ერთი ქალაქი, სახელად ბარხინი²⁸ დიდხანს უწევდა წინააღმდეგობას მას, ვინაიდან ქალაქის გარშემო მრავალი თხრილი გასჭრეს და ზემოდან დაჰფარეს. როცა თათრები ქალაქთან მიდიოდნენ, თხრილებში ვარდებოდნენ. ამიტომ მათ ვერ შესძლეს ამ ქალაქის აღება, სანამ ეს თხრილები არ ამოავსეს. ხოლო როდესაც მეორე ქალაქის, სახელად იაკინთის, მცხოვრებლებმა ეს გაიგეს, მათ შესახვედრად გამოვიდნენ და ნებაყოფლობით დანებდნენ, ამიტომ მათი ქალაქი არ დაანგრეს, მხოლოდ მრავალი მათგანი დახოცეს, სხვები გადაასახლეს, ქალაქი კი გაძარცვეს და სხვა ადამიანებით დაასახლეს.

და წავიდნენ ქალაქის წინააღმდეგ, რომელსაც ორნასი²⁹ ქვია. ეს ქალაქი მეტად მრავალრიცხოვანი იყო. იქ მრავალი ქრისტიანი ცხოვრობდა, სახელდობრ. ხაზარები, რუსები, ალანები და სხვები, აგრეთვე სარაციინები, ქალაქს სარაციინები ფლობდნენ. ხოლო ეს ქალაქი აღსავსე იყო ყოველი სიმდიდრით, ვინაიდან რაღაც მდინარის პირას იდგა, რომელიც იაკინთზე და ბიხერმინების ქვეყანაზე გადის და ზღვას ერთვის; ამიტომ ეს ქალაქი თითქო ზღვის ნავსადგურია და სხვა სარაციინებს იქ დიდი ბაზარი აქვთ. რადგან თათრებმა სხვანაირად მისი დაძლევა ვერ შესძლეს, კალაპოტი შეუცვა-

ლეს მდინარეს, რომელიც ქალაქში შედიოდა, და წალეკეს მთელი მისი ქონებითა და ადამიანებით.

ამის შემდეგ შევიდნენ თორეების⁴⁰ ქვეყანაში, რომლის მცხოვრებნი კერპთთაყვანისმცემლები არიან. დაამარცხეს რა ისინი, მათ რუსეთის წინააღმდეგ გაილაშქრეს, სადაც უდიდესი სისხლისღვრა გამოიწვიეს, ქალაქები და ციხეები დაანგრიეს, ადამიანები დახოცეს; აგრეთვე ალყა შემოარტყეს რუსეთის დედაქალაქს კიევს, ხანგრძლივი ალყის შემდეგ აიღეს იგი და მცხოვრებლები გაჟლიტეს⁴¹; ამიტომ, როდესაც ჩვენ მათ ქვეყანაში ვმოგზაურობდით, ველებზე უამრავ დახოცილ ადამიანთა თავის ქალებსა და ჩონჩხებს ვხედავდით. ეს ქალაქი მეტად დიდი და მრავალრიცხოვანი იყო, ამჟამად კი თითქმის არარადაა ქცეული: იქ ორასიოდე სახლი თუ მოიპოვება, იქაურ მცხოვრებლებს კი ისინი უდიდეს მონობაში ამყოფებენ. იქიდან წასულმა თათრებმა მთელი რუსეთის მიწა-წყალი დაარბიეს მახვილით ხელში.

რუსეთიდან და კომანიიდან ზემოდასახელებული მხედართმთავრები წინ წავიდნენ და ჰუნგრებსა და პოლონელებს შეებრძოლნენ. ამ თათრებიდან მრავალი დაიხოცა პოლონეთსა და ჰუნგრეთში და თუ ჰუნგრები კი არ გაქცეულიყვნენ, არამედ მამაცად შეგებებოდნენ, თათრებს თავიანთი მიწა-წყლიდან განდევნიდნენ, ვინაიდან თათრები ისეთი შიშის ზარმა მოიცვა, რომ ყველას გაქცევა უნდოდა. მაგრამ ბათომ მათ წინაშე თავისი მახვილი იშიშვლა და შესძახა: „არ გაიქცეთ! ვერავინ გადარჩება. თუ სიკვდილი გვიწერია, უმჯობესია ყველანი დავიხოცოთ; ვინაიდან დადგება დრო, როცა, როგორც ჩინგიზ-ყენმა იწინასწარმეტყველა, ყველანი უნდა დავიღუპოთ; თუ ის ჟამი ახლა დადგა, უმჯობესია ავიტანოთ“. ამრიგად ისინი გამხნევდნენ, შეჩერდნენ და ჰუნგრეთი დაარბიეს.

იქიდან დაბრუნების შემდეგ ისინი მორდვანების ქვეყანაში შევიდნენ, სადაც მცხოვრებლები კერპთთაყვანისმცემლები არიან, და ისინი ომში დაამარცხეს. იქიდან ბილერების, ესე იგი დიდი ბულგარეთის⁴² წინააღმდეგ გაილაშქრეს და სრულიად მოაოხრეს. იქიდან კიდევ უფრო ჩრდილოეთით წავიდნენ ბასკარტების⁴³, ესე იგი დიდი ჰუნგრეთის წინააღმდეგ, რომელიც აგრეთვე დაამარცხეს. იქიდან გამოსვლის შემდეგ ისევ ჩრდილოეთით გაემართნენ და პაროსიტებთან⁴⁴ მივიდნენ, რომელთაც თურმე პატარა კუჭი და პირი აქვთ; ისინი ხორცს არ სჭამენ, არამედ როცა მოხარშავენ, ქოთანზე ისრებიან, ოხშივარს ისუნთქავენ და ამრიგად ძალღონეს იკრეფენ; თუ რამეს ჭამენ, ძლიერ ცოტა რაოდენობით.

დაიძრნენ რა იქიდან, სამოგედებთან⁴⁵ მივიდნენ, რომელნიც მხოლოდ ნადირობით ცხოვრობენ და თავიანთ კარებსა და ტანი-

სამოსს მხოლოდ ნადირის ტყავისგან იკეთებენ. წავიდნენ რაიონისკენ, რაღაც ოკეანის განაპირა ქვეყანაში მივიდნენ, სადაც ერთგვარი მონსტრები ნახეს, რომელთაც, როგორც სარწმუნოდ გადმოგვცეს, ყოველმხრივ ადამიანური გამოსახულება ჰქონდათ თურმე, მხოლოდ ფეხების კიდურები ისეთივე ჰქონდათ, როგორც ხარებს, ხოლო პირისახე როგორც ძაღლებს⁴⁶; ორ სიტყვას ისინი თურმე ადამიანურად წარმოსთქვამდნენ, ხოლო მესამეს ძაღლივით ჰყეფდნენ და, ამრიგად, საუბარში ყეფას ურევდნენ, ხოლო შემდეგ ხელახლა უბრუნდებოდნენ თავიანთ აზრს, ამიტომ შეიძლებოდა მათი გაგება. იქიდან ისინი კომანიაში დაბრუნდნენ, სადაც ზოგიერთი მათგანი დღემდე ცხოვრობს.

იმავე დროს ოკოდაი ხანმა ცირპოდანი ჯარითურთ სამხრეთით გაგზავნა ყერგიზების წინააღმდეგ, რომელნიც მან დაამარცხა. ეს ადამიანები კერპთთაყვანისმცემლები არიან და წვერი არ ამოსდით. იმათ ისეთი ჩვეულება აქვთ თურმე, რომ თუ ვინმეს მამა მოუკვდა, გლოვის ნიშნად სახეზე თითქო ღვედს იჭრის ერთი ყურიდან მეორემდე.

მათი დამარცხების შემდეგ ის სამხრეთით წავიდა სომხების (არმენების) წინააღმდეგ. მაგრამ როცა უდაბნოში მიდიოდნენ, რაღაც მონსტრები ნახეს, რომელთაც, როგორც დანამდვილებით გვარწმუნებდნენ, ადამიანის სახე ჰქონდათ, მაგრამ მხოლოდ ერთი ხელი ებათ შუა მკერდზე და ერთი ფეხი; ერთ მშვილდისაღრს ორ-ორი სროლილობდნენ თურმე და ისე სწრაფად დარბოდნენ, რომ ცხენებს არ შეეძლოთ მათი დაწევა. ისინი ასკინკილა მირბოდნენ, ხოლო როდესაც ასეთი სირბილით დაიღლებოდნენ, ფეხზე და ხელზე იწყებდნენ გორვას ბორბალივით; როცა ამრიგადაც დაიღლებოდნენ, ისევ წინანდებურ სირბილს დაუბრუნდებოდნენ. ისიდორემ⁴⁷ მათ ციკლოპედები უწოდა. თათრებს ზოგიერთი მათგანი მაინც დაეხოცათ, მაგრამ, როგორც რუსმა კლირიკოსებმა გვიამბეს იმპერატორის კარზე, მრავალი მათგანი შემოხსენებული იმპერატორის კარზე ელჩებად მოსულიყვნენ თურმე, რათა ზავის ჩამოგდების შესაძლებლობა მიეღოთ.

იქიდან გამოსვლის შემდეგ სომხეთში (არმენიაში) შევიდნენ, რომელნიც დაიპყრეს ისევე, როგორც საქართველოს (გეორგიას) ერთი ნაწილი, ხოლო ამ ქვეყნის მეორე ნაწილი მათი ბრძანების მიხედვით დამორჩილდა; და ყოველ წელიწადს ისინი ხარკად ორმოც ათას ჰიპერპერს იხდიან⁴⁸, რაიცა დღემდე გრძელდება. იქიდან ისინი დაიძრნენ ურუმის სულთანის ქვეყნისაკენ⁴⁹; ეს სულთანი საკმაოდ დიდი და ძლიერი იყო; მასაც შეებრძოლნენ და დაამარცხეს.

ბრძოლით და გამარჯვებით ისინი ჰალაშის სულთნის სახელმწიფოში ბელომდე მივიდნენ, სადაც ახლაც იბრძვიან და დღემდე თავიანთ ქვეყანაში არ დაბრუნებულან. მეორე ჯარი ბალდახის⁵⁰ ხალიფის წინააღმდეგ წაეიდა, რომელიც მათ აგრეთვე დაიპყრეს და ის მათ ყოველდღე ოთხას ბიზანტინს⁵¹ აძლევს ხარკად, გარდა ბალდაქი-ნებისა და სხვა საჩუქრებისა. ყოველწლიურად ის ხალიფს ელჩებს უგზავნის, რათა ის მასთან მივიდეს, ხალიფი კი ხარკთან ერთად დიდ საჩუქარს უგზავნის და თხოვს მაპატიეთო. იმპერატორი საჩუქრებს ღებულობს, მაგრამ მაინც არ იშლის მის გამოწვევას.

თ ა ვ ი მ ე ე ქ მ ს ა

როგორ მოქმედობენ თათრები ბრძოლაში

მას შემდეგ, რაც ხელისუფლების შესახებ ვილაპარაკეთ, ომის შესახებ უნდა ვილაპარაკოთ ამრიგად: პირველად—ჯარის წყობაზე, მეორედ—იარაღზე, მესამედ—ომში ხმარებულ მზაკრობაზე, მეოთხედ—ციხეებისა და ქალაქების ალყაზე, მეხუთედ—მათს ვერაგობაზე იმათ მიმართ, ვინც მათ ნებდება და მათს სიმკაცრეზე ტყვეებისადმი. ჯარის წყობაზე შემდეგს ვიტყვით: ჩინგიზ-ყაენმა დაადგინა, რომ ათი კაცი ერთს დაემორჩილოს, რომელსაც ჩვენებურად ათისთავი ჰქვია; ათი ათისთავის უფროსად ერთი დადგინდა, რომელსაც ასისთავი ჰქვია, ხოლო ათი ასისთავი ერთს ათასისთავს ემორჩილება; ათი ათასის თავის უფროსად ერთი დადგინდა და ამ რიცხვს მათებურად ბნელი⁵² ჰქვია. მთელი ჯარის სათავეში ორისამი მხედართმთავარი დგას, მაგრამ ისე კი რომ ყველანი ერთს მათგანს ემორჩილებიან. თუ ბრძოლის დროს ათეულიდან ერთი, ორი, სამი ან მეტი გაიქცა, ყველას ხოცავენ; მოკლედ რომ ვთქვათ, თუ იმათ ერთად არ დაიხიეს, ყველა გაქცეულთ ხოცავენ. აგრეთვე თუ ერთი, ორი ან მეტი ვაჟკაცურად ჩაება ბრძოლაში, ხოლო დანარჩენები იმ ათეულიდან მათ არ გაჰყვნენ, ამ უკანასკნელი ხოცავენ; თუ ათეულიდან ერთი ან რამდენიმე ტყვედ მოხვდა, ხოლო ამხანაგებმა ისინი არ გაანთავისუფლეს, მათაც ხოცავენ.

თითოეულ მათგანს ორი ან სამი მშვილდი უნდა ჰქონდეს ან, უკიდურეს შემთხვევაში, ერთი მშვილდი წესიერ მდგომარეობაში, სამი დიდი კაპარჭი, ისრებით სავსე, აგრეთვე ერთი ცულდი და თოკი იარაღების სათრეველად. მდიდრებს წვეტიანი ერთპირიანი მახვილები აქვთ, ოდნავ მოღუნული. ზოგიერთს აგრეთვე ტყავის რახტიანი ცხენები ჰყავთ და ტყავის საბარკულები, მუზარადები და ჯავშნები აქვთ⁵³. ზოგიერთ მათგანს შუბი უჭირავს, რომელსაც

წვერი მოკაუჭებული აქვს, რათა, თუ საჭირო იქნა, ადამიანი ჩამოათრიონ უნაგირიდან. მათი ისრები სიგრძით ორ წყრთას, ერთი ხელის გულის დადებას და ორი თითის დადებას უდრის. ისრების რკინა მეტად მახვილია და ორივე მხრიდან ჭრის როგორც ორღესული მახვილი. ისინი კაპარჭში ყოველთვის ქლიბს ატარებენ ისრების გასალესად. ზემოხსენებულ რკინის ბუნიკებს ერთი თითის დადება ბოლო აქვთ, რომლითაც ისინი ტარს ეცობიან. მათი ფარები ტირიფის ან სხვა ხის წნელისაგან კეთდება, მაგრამ, როგორც ეტყობა, ფარებს ისინი მხოლოდ ბანაკში და იმპერატორისა თუ მხედართმთავრების საგუშაგოში ატარებენ. ფრინველისა, ნადირისა, და უიარალო ადამიანისთვის სასროლად მათ სხვანაირი ისრები აქვთ, სამი თითის დადება სიგრძისა. სანადიროდ სხვა მრავალნაირი ისრებიც მოეპოვებათ.

როცა ომში წასვლას განიზრახავენ, პირველად წინამსროლთ გზავნიან, რომელთაც თან არაფერი მიაქვთ, გარდა ქეჩებისა და იარაღისა და მხოლოდ ცხენები მიჰყავთ. ისინი არაფერს არ იტაცებენ, სახლებს არ სწვავენ და პირუტყვს არ ხოცავენ, მხოლოდ ადამიანებს კოდავენ და ჰკლავენ, ხოლო თუ ეს ვერ შესძლეს, მათ აოტებენ, მაგრამ დახოცვას ამჯობინებენ, ვიდრე ოტებას. მათ მიჰყვება ჯარი, რომელიც, პირიქით, იტაცებს ყველაფერს, რაც კი ხელთ მოხვდება; თუ ადამიანები შეხვდათ, იჭერენ და ხოცავენ. მხედართმთავრები ყოველმხრივ მხვერავენს გზავნიან, რომელთაც ადამიანები და სიმაგრეები უნდა აღმოაჩინონ, და ისინი მეტად დახელოვნებული არიან ამ საქმეში.

როდესაც მდინარის ნაპირას მიდიან, რაც უნდა ფართო იყოს ის, შემდეგნაირად გადადიან. უფროს კაცებს მრგვალი და მსუბუქი ტყავი მიაქვთ, რომელსაც პირზე რგოლები აქვს შემოვლებული, რგოლებში კი ბაწარი იყრება. ამ ტყავს ბაწრით ისე შეშარტავენ ხოლმე, რომ ის მრგვალ ტომარს დაემსგავსება; მასში ტანისამოსს და სხვა ნივთებს სდებენ, მაგრად კრავენ, ზემოთ უნაგირებს და სხვა მაგარ ნივთებს აწყობენ, ხოლო თვითონ შუაში სხდებიან. ამრიგად მომზადებულ ნავჭურჭელს ცხენის კუდზე აბამენ, ეს ცხენი მდინარეში ცურვით მიდის, ხოლო მასზე კაცი ზის და მიერეკება. ხანდახან თათრები მდინარეს ორი ნიჩბის შემწეობით გადასცურავენ ხოლმე. ცხენებს წყალში აგდებენ, წინ ცურვით ცხენს უშვებენ მხედრითურთ, რომელიც მას მიერეკება, ხოლო უკან სხვა ცხენები მიჰყვებიან ცურვით; ამრიგად გადადიან პატარა და დიდ მდინარეებს. დანარჩენებმა, უფრო ღარიბებმა, მაგრად შეკერილი ტყავის ტომარაკი ანუ ჩანთა უნდა იქონიონ, რომელშიც ტანისამოსს და სხვა ნივთებს აწყობენ;

მას მაგრად ჰკრავენ, ცხენს კუღზე აბამენ და ისე გადააქვთ, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი.

უნდა ვიცოდეთ, რომ ყოველთვის, როდესაც მტრებს დაინახავენ, მათ წინააღმდეგ მიდიან და თითოეული სამ-ოთხ ისარს ესვრის. თუ დაინახეს, რომ მათი დამარცხება შეუძლებელია, თავისიანებისკენ იხევენ; ამის მოსატყუებლად შერებიან, რათა მტერი მათ გამოუდგეს და მათ მიერ მოწყობილ საფარში მოხვდეს, სადაც ისინი მას კოდავენ და ჰკლავენ⁵⁴. აგრეთვე, თუ დაინახეს, რომ მათ წინააღმდეგ დიდი ლაშქარია დაძრული, ისინი ხანდახან უკან იხევენ ერთი ან ორი დღის სავალზე, თავს ესხმიან ქვეყნის მეორე ნაწილს. ადამიანებს უღეტენ იქ და ყოველივეს ანადგურებენ და ძარცვავენ. თუ დაინახეს, რომ ამის გაკეთებაც არ ძალუძთ, ათი და თორმეტი დღის სავალზე იხევენ და ხანდახან უშიშარ ადგილას, ჩერდებიან სანამ მტრის ჯარი არ დაიშლება; მაშინ მოულოდნელად ჩნდებიან და მთელ ქვეყანას აოხრებენ. ომებში მეტად მზაკვარნი არიან, ვინაიდან სხვა ხალხებს ორმოც წელზე მეტს ებრძვიან.

ბრძოლის დაწყების წინ მთელ ჯარს საომარ წესზე აწყობენ. ჯარის მეთაურები ანუ მხედართმთავრები ბრძოლაში არ შედიან, არამედ მოშორებით სდგანან, მოწინააღმდეგის ლაშქრის პირისპირ და გვერდით ამხედრებული ჭაბუკები, ცოლები და ცხენები ჰყავთ. ხანდახან ადამიანის მსგავს ფიტულებს აკეთებენ და ცხენებზე სვამენ, რათა მეტნი გამოჩნდნენ. მტრის წინააღმდეგ ტყვეებისა და სხვა მათთან მყოფი ადამიანების რაზმებს იფარებენ, ხანდახან ამ მოწინავე რაზმში თათრებიც ურევნიან. სხვა რაზმებს, უმამაცესი ადამიანებისაგან შემდგართ, შორს გზაენიან მარჯვნივ და მარცხნივ, რათა მტერმა ისინი ვერ დაინახოს; ამრიგად მას წრეს ავლებენ, ავიწროვებენ და ყოველ მხრივ ბრძოლას უტეხენ. თუმცა ხანდახან ისინი ცოტანი არიან, მაგრამ გარემოცულ მტერს ჰგონია, ბევრნი არიანო; ეს განსაკუთრებით მაშინ ხდება, როცა ისინი მხედართმთავრის ანუ მეთაურის გვერდით თავმოყრილ ჭაბუკებს, დედაკაცებს, ცხენებსა და ფიტულებს ხედავენ, რომელთაც მეომრებად სთვლიან და ამიტომ შიშსა და შეშფოთებას ეძლევიან. ისიც უნდა ითქვას, რომ თათრები, თუ ეს მათთვის მოსახერხებელია, გაურბიან ხელჩართულ ბრძოლას, ხოლო ადამიანებსა და ცხენებს ისრებით კოდავენ და ხოცავენ; ისინი ხელჩართულ ბრძოლაში ებმიან, როცა ადამიანები და ცხენები დაღლილი არიან ისრებით.

როცა ისინი ხედავენ, რომ მტრის დაძლევა არ შეუძლიათ, თვალთმაქცურად ილტვიან მისგან; როდესაც მდევარი ილღება ხანგრძლივი დევნიისაგან, თათრები დასვენებულ ცხენებზე გადასხდებიან, მოტრიალდებიან, მტერს თავს ესხმიან და ატყვევებენ ან ხოცავენ.

ხანდახან გაქცეული თათრები იფანტებიან და ფართოდებიან, რათა მტერს გზა დაუთმონ თავიანთ რაზმებს შორის, ხოლო შემდეგ სტვენისა და ძახილის ხმაზე სწრაფად ერთდებიან, მტერს გარს ერტყმიან და ანადგურებენ. ყველა ქვეყანაში, რომელსაც თათრები აოხრებენ, ჩვეულებრივ შიმშილი იწყება.

სიმაგრეებს ისინი შემდეგნაირად ღებულობენ. თუ ასეთი სიმაგრე შეხვდათ, ისინი მას გარემოცავენ ხოლმე, ხოლო ხან ისე ჩაკეტავენ, რომ არავის არ შეუძლია არც შესვლა, არც გამოსვლა. შეუჩერებლივ დღისით და ღამით ძლიერ ესვრიან მანქანებსა და ისრებს, რათა ალყაშემორტყმულთ მოსვენება არ მიეცეთ. თვით თათრები კი ისვენებენ, იმიტომ თავიანთ ჯარს ნაწილებად ჰყოფენ და ეს ნაწილები რიგ-რიგობით შედიან ბრძოლაში, რათა არ დაიქანცონ. თუ ამ გზით ციხე-სიმაგრე ვერ აიღეს, ბერძნულ ცეცხლს იყენებენ; ხანდახან დახოცილი ადამიანების ქონსაც ღებულობენ, აღნობენ და სახლებს ასხამენ; თუ ცეცხლი ამ ქონს მოედო, მისი ჩაქრობა თითქმის შეუძლებელია. თუ ამანაც არ უშველა და თუ ამ ქალაქს ან სიმაგრეს მდინარე აქვს, ისინი აგუბებენ მას, კალაპოტს უცვლიან ან, თუ შეიძლება, სიმაგრეს წალეკავენ. თუ ეს შეუძლებელია, სიმაგრის ქვეშ ხერელს სჭრიან და შეიარაღებულნი შიგ შედიან. შესულთაგან ერთი ნაწილი ცეცხლს უკიდებს ციხე-სიმაგრეს, ხოლო მეორე ადამიანებს ებრძვის. თუ ის ამ გზითაც ვერ აიღეს, მის პირდაპირ თავის ბანაკს ან სიმაგრეს აკეთებენ, რათა დაცულ იქნან მტრის ხელშუბებისაგან და ამრიგად დიდხანს დგანან, თუ მოლოდინის წინააღმდეგ მეციხოვნე ჯარს დამხმარე ძალა არ მოუვიდა და მათ არ დაახევინა.

როცა ციხე-სიმაგრესთან სდგანან, ალერსიანი სიტყვებით ატყუებენ ალყაშემორტყმულთ და მრავალ რამეს აღუთქვამენ მათ, რათა ისინი დანებდნენ. ხოლო თუ მართლა დანებდნენ, ეუბნებიან: „გამოდით, რათა აღვრიცხოთ ჩვენი წესის მიხედვით“, როცა ისინი გამოდიან, თათრები ჰკითხავენ, რომელმა თქვენგანმა იცით რაიმე ხელობაო და ასეთებს სტოვებენ; სხვებს კი, იმათ გარდა, რომელთაც მონებად იხდიან, ნაჯახით თავს სჭრიან; თუმცა ამრიგად, როგორც ვთქვით, ზოგიერთებს ისინი ცოცხლად სტოვებენ, მაგრამ კეთილშობილ და პატივსაცემ ადამიანებს არასოდეს არ ინდობენ. თუ შემთხვევით, რაიმე გარემოების წყალობით, ზოგიერთი მათგანი გადარჩა, ვერც მუდარით, ვერც გამოსყიდვით თავს ვერ დააღწევს მონობას. ომის დროს ყველა ტყვეს ხოცავენ, თუ ზოგიერთი მათგანის მონად დატოვება არ მოისურვებს. დასახოცად განწირულთ ასისტავეებს უნაწილებენ, რათა მათ ორლესული ნაჯახით თავი მოკვეთონ; ასისტავეები კი მათ თავიანთ ადამიანებს უნაწილებენ

და თითოეულ მათგანს ათ-ათს ან მეტსა და ნაკლებს აძლევენ, უფროსთა სურვილის მიხედვით.

თ ა შ ი მ ა შ ვ ი ლ ე

მათ მიერ დაპყრობილ ქვეყნებზე

აეწერეთ რა როგორ ომობენ ისინი, საჭიროა ვილაპარაკოთ მათ მიერ დაპყრობილ ქვეყნებზე, რასაც შემდეგნაირად ვიქმნთ. პირველად ვიტყვით, როგორ ჰკრავენ ისინი ვინმესთან ზავს, მეორედ—მათ მიერ დაპყრობილი ქვეყნების სახელებზე, მესამედ—ქვეყნებზე, რომელთაც მათ მამაცი წინააღმდეგობა გაუწიეს, მეოთხედ—სიმკაცრეზე, რომელსაც ისინი დაპყრობილთა წინააღმდეგ იჩენენ.

უნდა ითქვას, რომ ისინი არავისთან არ ჰკრავენ ზავს იმათ გარდა, ვინც მათ ემორჩილება, ვინაიდან, როგორც ზემოთ ვთქვით, ჩინგიზ-ყაენიდან ბრძანება აქვთ, თუ შესაძლებელია, ყველა ერი დაიმორჩილონ. და აი რას ითხოვენ ისინი მათგან: როცა მათ მოესურვებათ, მათთან ერთად უნდა გაილაშქრონ ყველას წინააღმდეგ და მათადი მისცენ როგორც ადამიანებისა, ისე ქონებისაგან. გადათვლიან რა ათს ჭაბუკს, ერთს წაიყვანენ. იმასვე უშვებიათ ქალიშვილებს, რომელნიც თავიანთ ქვეყანაში მიჰყავთ და იქ მომსახურობისთვის იყენებენ. დანარჩენებს აღრიცხავენ ხოლმე და თავიანთი ჩვეულების მიხედვით აწესრიგებენ. ხოლო როცა მათზე სრულ ძალა-უფლებას მოიპოვებენ, არასოდეს მიცემულ დაპირებას არ ასრულებენ, არამედ ყოველგვარ საშუალებას ეძებენ მის დასარღვევად. მაგალითად, როდესაც ჩვენ რუსეთში ვიყავით, როგორც გადმოგვცეს, იქ გუიუქ-ხანისა და ბათოსაგან ერთი სარაციანი იქნა გამოგზავნილი. ეს გამგე ყოველ მამაკაცს, რომელსაც სამი ვაჭი ჰყავდა, ერთს ართმევდა. მიჰყავდა აგრეთვე უცოლო მამაკაცები და ისეთი ქალები, რომელთაც კანონიერი ქმრები არ ჰყავდათ. ასახლებდნენ აგრეთვე ღარიბ-ღატაკებს, რომელნიც მოწყალებით ცხოვრობდნენ. დანარჩენნი თავიანთი წესის მიხედვით აღარიცხვინა და ბრძანება გასცა, რომ ყველამ, როგორც დიდმა, ისე პატარამ, თვით ერთი დღის ბალღმა, მდიდარმაც და ღარიბმაც, ხარკი გადაიხადოს, სახელდობრ, თეთრი დათვის ტყავი, შავი წავის ტყავი, სიასამურის ბეწვი, შავი მელიის ბეწვი და რალაც შავი პატარა ცხოველი, რომელიც სოროში ცხოვრობს და რომლის სახელის გადმოცემა ლათინურად ჩვენ არ ძალგვიძს, გერმანულად კი ილტისი ჰქვია, პოლონურად და რუსულად დობორია. ვინც ამ ხარკს არ გადაიხდის, ის თათრებთან მიჰყავთ და მონობაში რჩება.

ისინი აგრეთვე ქვეყნების მფლობელებს იწვევენ, რომ მათთან გამოცხადდნენ დაუყოვნებლივ; როდესაც იქ ცხადდებიან, თათრები მართებული პატივისცემით არ ეპყრობიან, არამედ ისე ექცევიან, როგორც უმდაბლეს პიროვნებათ: იძულებულს ხდიან დიდი საჩუქრები მიართვან მხედართმთავრებს, მათს ცოლებს, მოხელეებს, ათასისთავებსა და ასისთავებს; საზოგადოდ ყველანი, თვით მათი მსახურები, უცხო მფლობელებს თავს აბეზრებენ საჩუქრების თხოვნით; და არა მარტო მათ, არამედ მათ მიერ წარგზავნილ ელჩებსაც. ზოგიერთისთვის კი შემთხვევას ეძებენ, რომ მოჰკლან, როგორც ეს მიხაილსა და სხვებს უყვეს; ზოგიერთებს ეფერებიან და შინ წასვლის ნებას აძლევენ, რათა სხვები მიიზიდონ; ზოგიერთებს კიდევ სასმელით ან საწამლავეთ ღუბავენ. ხოლო მათი განზრახვა იმაში მდგომარეობს, რომ მარტო გაბატონდნენ დედამიწაზე და ამიტომ ყოველ ღონისძიებას ეძებენ კეთილშობილი ადამიანების გასაელეტად. იმათგან, რომელთაც წასვლის ნებას აძლევენ, ისინი ვაყენებენ და ძმებს თხოულობენ, ამათ კი აღარასოდეს აღარ უშვებენ, როგორც ეს უყვეს იაროსლავის ვაჟს, ალანების რომელიღაც მთავარს და მრავალ სხვას. ხოლო თუ მამა ან ძმა უმემკვიდრეოდ გადავა, ისინი არასოდეს შეილსა ან ძმას არ გაუშვებენ, პირიქით, მთელ მის სამფლობელოს დაეპატრონებიან, როგორც ერთ სოლანგელ მთავარს უყვეს.

იმ მფლობელების ქვეყნებში, რომელთაც ნება ეძლევათ შინ დაბრუნდნენ, ისინი თავიანთ მოადგილეებს ანუ ბასჩატებს⁵⁶ ნიშნავენ; როგორც მთავრები, ისე საზოგადოდ ყველანი ვალდებულნი არიან მათი ხელის ერთ დაქნევას დაემორჩილონ. ხოლო თუ რომელიმე ქალაქის ან ქვეყნის მცხოვრებლები იმას არ იზნენ, რაც მათ სურთ, ეს ბასჩატები აცხადებენ, რომ ისინი თათრების ორგულნი არიანო და ამრიგად აოხრებენ ამ ქალაქსა თუ ამ ქვეყანას, ხოლო მცხოვრებთ ხოცავენ თათრების ძლიერი რაზმის შემწეობით, რომელიც ამ ქვეყნის მმართველის ბრძანებით მოულოდნელად მიდიან და უცებ თავდასხმას აწყობენ, როგორც ეს ერთ ქალაქს მოუვიდა, როცა ჩვენ თათრების ქვეყანაში ვიმყოფებოდით. იგივე უყვეს იმათ რუსებს კომანთა ქვეყანაში. და არა მარტო თათართა მთავარი, რომელიც რაიმე ქვეყანას დაეუფლა, ან მისი მოადგილე, არამედ ყოველი თათარი, განსაკუთრებით წარჩინებული, სხვის ქვეყანაში ან ქალაქში გავლის დროს ისე ბრძანებლობს, როგორც ხელმწიფე. გარდა ამისა, ისინი თხოულობენ და ყოველი პირობის გარეშე ეპატრონებიან ოქროს, ვერცხლს და სხვას, რაც სურთ და რამდენიც სურთ.

რთუ იმ ხელმწიფეებს, რომელნიც მათ დამორჩილდნენ, სადაო შემთხვევა წარმოეშვათ, ისინი მის გასარჩევად თათრების იმპერატორთან უნდა გაემგზავრონ, როგორც ეს გეორგიის (საქართველოს) მეფის ორ ვაჟს მოუხდა³⁷. ერთი მათგანი კანონიერი იყო, სახელად მელიქი, ხოლო მეორე—დავითი—გაჩნდა როგორც მრუშობის ნაყოფი. ამ უკანონო ვაჟს მამამისმა თავისი სამფლობელოს ერთი ნაწილი დაუტოვა. მეორე, რომელიც უფრო ახალგაზრდა იყო, თავისი დედითურთ წავიდა თათრების იმპერატორთან, სადაც გაემგზავრა აგრეთვე დავითიც. მელიქის დედა, საქართველოს დედოფალი, რომელთანაც შეუღლების ძალით მისი ქმარი ამ სამეფოს ფლობდა, ვინაიდან იქ ქალები მფლობელობენ, გზაში გარდაიცვალა. მათ კი, მისვლის შემდეგ, მრავალი საჩუქარი დაარიგეს; განსაკუთრებით ბევრი საბოძვარი ვასცა კანონიერმა ვაჟმა, რომელიც ითხოვდა, რომ მისთვის დაებრუნებიათ მამის მიერ დავითისთვის დატოვებული მამული, ვინაიდან, მისი სიტყვით, ის მრუშობის ნაყოფი იყო და არ შეეძლო მისი ფლობა. დავითი კი უპასუხებდა: თუმცა მე ხასის შვილი ვარ, მაგრამ სამართალს ვთხოულობ თათრების კანონის მიხედვით, რომელიც არავითარ განსხვავებას არ ხედავს კანონიერ ცოლისა და მხევლის მიერ დაბადებულ ვაჟებს შორისო. ამიტომ ეს საქმე კანონიერი ვაჟის წინააღმდეგ გადაწყდა: ის დავითს დაუმორჩილეს, როგორც უფროსს³⁸, რომელსაც უბრძანეს წყნარად და მშვიდობიანად დაუფლებოდა მამის მიერ დატოვებულ სამკვიდროს. ამრიგად, მელიქმა დარიგებული საჩუქრები დაჰკარგა და თავისი ძმის დავითის წინააღმდეგ წარმოებული სადავო საქმე წააგო.

თათრები ხარკს ღებულობენ აგრეთვე იმ ერებისგან, რომელნიც მათგან შორს ცხოვრობენ და ისეთ ერებს მეზობლობენ, რომელთაც ისინი რამდენიმედ უფროთხიან ან ვერ დაუფლებიან; ისინი მათ უფრო ადამიანურად ეპყრობიან, რათა მათ ჯარები არ გამოგზავნონ თათრების წინააღმდეგ, ან კიდევ რათა სხვებს არ შეეშინოთ თათრებისადმი დამორჩილება. ასე მოექცნენ ისინი ობეზებს (აფხაზებს) ანუ გეორგიელებს (ქართველებს), რომელთაც, როგორც ვთქვით, 50 თუ 40 ათას ჰიპერპერს ანუ ბიზანტინს ახდევინებენ და სხვა მხრივ ამ მიზნის გამო აღარ აწუხებენ. ამისდა მიუხედავად, როგორც მათგან ვაგივით, მათ განზრახული აქვთ ამბოხება მოაწყონ³⁹.

მათ მიერ დამარცხებული ქვეყნების სახელები შემდეგია: ჩინეთი, ნაიმანი, სოლანგი, ყარა-ჩინეთი ანუ შავი ჩინეთი, კომანია, ტუმატი, ვოირატი, კარანიტი, ჰუიური, სობოალი, მერკიტი, მენიტი, ბირიჰრიური, გოსმიტი, სარაცინები, ბისერმინები, თურქომანები, ბილერები, დიდი ბულგარეთი, ბასხარე, დიდი ჰუნგრეთი, ყერგისი

კოლონა, თორატი, ბურიტაბეტი, პეროსიტები, სასები, იაკობიტები, ალანები ანუ ასები, აფხაზები ანუ ქართველები, ნესტორიანები, სომხები, კანგიტები, კომანები, ბრუტახები, რომელნიც იუდეველნი არიან, მორღვა, თორქები, ხაზარები, სამოგედები, სპარსელები, თოასელები, პატარა ინდოეთი ანუ ეთიოპია, ჩერქეზები, რუთენები, ბალდახი, სართი და მრავალი სხვა, რომელთა სახელები ჩვენთვის, უცნობია⁶⁰.

აი იმ ქვეყნების სახელები, რომელნიც მათ მამაცურად წინააღმდეგობას უწევენ და დღემდე დამორჩილებული არ არიან მათგან. დიდი ინდოეთი, მანგია⁶¹, ალანების ერთი ნაწილი, ჩინელების ერთი ნაწილი, საიები⁶². მათ ალყა შემოერთყათ ამ საიების რომელიღაც ქალაქისათვის და მისი ალება ეცადნათ; მაგრამ ალყაშემორტყმულთ მანქანები დაედგათ მათი მანქანების წინააღმდეგ და დაემსხვრიათ ისინი. ბოლოს, რადგან მანქანებსა და ბოძალებს ისინი ქალაქთან საბრძოლველად არ მიეშვათ, მათ ხვრელი გაეთხარათ და ქალაქში შეჭრილიყვნენ; ზოგიერთს ცეცხლის წაკიდება დაეწყო, ხოლო ზოგიერთს ბრძოლა. მაგრამ ქალაქის მოსახლეობის ერთი ნაწილი ხანძრის ჩასაქრობლად გაქცეულიყო, ხოლო მეორე ქალაქში შეჭრილთ შებოძა, მრავალი მათგანი დაეხოცა, და სხვები დაეჭრა და თათრები აეძულებინა უკან დაბრუნებულიყვნენ. რა რომ თათრებს დაენახათ, რომ ვერას გახდებოდნენ და მრავალი მათგანი დაიღუპა, უკან დაეხიათ.

სარაქინების მიწა-წყლიდან და სხვა ადგილებიდან, სადაც თათრები თავიანთ თავს ბატონებად გრძნობენ, მათ საუკეთესო ხელოსნები მიჰყავთ და აიძულებენ მათთვის იმუშაონ, ხოლო სხვები გადასახადს იხდიან თავიანთი შრომიდან. ყოველგვარ ხორბლეულს ისინი ბატონების ბელლებში ჰყრიან. თითოეულს მსახურს წონით დღეში ზომიერი რაოდენობა ეძლევა, ამას გარდა, სამჯერ კვირაში ცოტადენი ხორცი; მაგრამ ამას მხოლოდ ქალაქში მცხოვრები ხელოსნები ღებულობენ. გარდა ამისა, როცა ბატონებს მოეპრიანებათ, ისინი ყველა ხელოსანს აიძულებენ მათ მისდიონ უკან მსახურებთან ერთად. მაგრამ ესეცაა, რომ ისინი თათრების, ან უკეთ ვთქვათ, ტყვეების რიცხვში ითვლებიან; იმიტომ რომ, თუმცა ისინი თათრებისადმი არიან მიკუთვნილნი, მაგრამ მათ ეპყრობიან არა როგორც თათრებს, არამედ როგორც მონებს და სხვა ტყვეების მსგავსად ყოველგვარ სახიფათო საქმეზე გზავნიან, მაგალითად, ბრძოლის დროს პირველ რიგებში აყენებენ, ქაობსა ან მდინარეში გადასვლის დროს პირველად უნდა შევიდნენ ფონში, ერთი სიტყვით, ყოველნაირად იყენებენ. თუ რაიმე დააშავეს ან პირველი ხელის დაქნევას არ დაემორჩილნენ, მათ ისე ურტყამენ, როგორც ვირებს. ისინი ცოტას ჰამენ-

ცოტას სვამენ და მეტისმეტად ცუდად არიან ჩაცმულნი, თუ რაიმე თვით არ გამოიმუშავეს როგორც ოქრომჭედლებმა და სხვა დარგის კარგმა ხელოსნებმა. მაგრამ ზოგიერთებს ისეთი ბოროტი ბატონები ჰყავთ, რომ მათ მოსვენებას არ აძლევენ და საბატონო სამუშაო იმდენად დიდი, რომ დრო არ რჩებათ თავისთვის რაიმე გააკეთონ, თუ დასვენებასა და ძილზე უარი არ სთქვებს; თავისთვის რამის გაკეთებაც მხოლოდ იმას შეუძლია, ვისაც ცოლი ჰყავს და საკუთარი სადგომი აქვს. სხვა მსახურნი, რომელნიც მათ სახლებში ჰყავთ, არაჩვეულებრივად დაბეჩავებული არიან. ხშირად გვინახავს, რომ მათ პაპანაქება სიციხეში და აუტანელ სიცივეში მარტო შარვალი ეცვათ, დანარჩენი სხეული კი სრულიად ტიტველი ჰქონდათ. აგრეთვე გვინახავს, რომ ზოგიერთ მათგანს ხელისა და ფეხის თითები მოყინული ჰქონდათ; აგრეთვე, როგორც გვითხრეს, სხვები გაყინულიყვნენ და გახეიბრებულიყვნენ დიდი სიცივეების გამო.

მათ შრავალი ტყვე ქალი ჰყავთ. დაპყრობილი ქალაქებიდან გამოჰყავთ ხელოსნები, რომელთაც თავიანთ თავისთვის სასარგებლოდ სთელიან, და მათ მუდმივ მონობაში ამყოფებენ. აგრეთვე ტყვე ქალიშვილებსა და გაუთხოვარ ქალებს მზარეულებად იმსახურებენ, მაგრამ არც ტანისამოსს აძლევენ და თითქმის არც აკმევენ.

თ ა ვ ი მ ი რ ვ ი

როგორ უნდა ვიყოთ თათრებს

ვილაპარაკეთ რა მათდამი დამორჩილებულ ქვეყნებზე, საქიროა ვთქვათ თუ როგორ უნდა შევხედეთ თათრებს ომში. ამის შესახებ, მგონია, შეიძლება ასე ვილაპარაკოთ. პირველად ვთქვათ მათს განზრახვაზე; მეორედ—მათს იარაღსა და ჯარის წყობაზე, მესამედ—როგორ უნდა შევხედეთ მათ ვერაგობას შეტაკების დროს, მეოთხედ—ციხეებისა და ქალაქების გამაგრებაზე, მეხუთედ—როგორ უნდა მოვექცეთ მათ ტყვეებს.

თათრების განზრახვა იმაში მდგომარეობს, რომ თუ შეიძლება, მთელი დედამიწა დაიპყრან და ეს, როგორც ზემოთ ვთქვით, მათ ჩინგიზ-ყაენისაგან აქვთ ნაბრძანევი. ამიტომ მათი იმპერატორი თავის სიგელებში ასე სწერს: „ღვთის ძალით ყოველ ადამიანთა მბრძანებელი“; ხოლო მის ბექედზე შემდეგი წარწერაა: „ღმერთი ზეცაზე, ხოლო გუიუქ-ხანი დედამიწაზე. ღვთის ძალით ყოველ ადამიანთა იმპერატორის ბეჭედი“. ამიტომ, როგორც უკვე ვთქვით, ისინი არავისთან ზავს არ სდებენ იმათ გარდა, ვინც მათ დაემორჩილება. ვინაიდან საქრისტიანოს გარდა, დედამიწის ზურგზე ქვეყანა

ლიც მათმა ისრებმა ადვილად ვერ უნდა გახვრიტოს, მუხარადი და სხვა იარაღი მხედრის სხეულისა და ცხენის დასაცავად მათი იარაღისა და ისრებისაგან. თუ ზოგიერთები ისე კარგად შეიარაღებული არ იქნებიან, როგორც ვთქვით, ისინი უკანა რიგებში უნდა დარჩნენ, როგორც თათრები შვრებიან და მათ ზიანი მიაყენონ მშვილდისრებითა და ბოძალდებით. და ფული არ უნდა დაეზოგოთ იარაღის მოსამზადებლად, რათა შეეძლოთ სულის, სხეულის, თავისუფლებისა და სხვა საგნების შენარჩუნება.

თათრების მსგავსად ჯარში რაზმები ათასისთავეებს, ასისთავეებს, ათისთავეებსა და მხედართმთავრებს უნდა დაექვემდებარონ. ეს მხედართმთავრები არაერთად შემთხვევაში ბრძოლაში არ უნდა ჩაებნენ, როგორც ბრძოლაში არ ებმიან მათი მხედართმთავრები, არამედ ჯარს ყური უნდა უგდონ და განაწყონ. კანონით უნდა დადგინდეს, რომ ბრძოლაში ყველანი ერთად უნდა ჩაებნენ ან მწყობრებად, და თუ ვინმე ომში წასვლისას ან თვით ბრძოლის დროს მეორეს მიატოვებს ან ასპარეზიდან გაიქცევა, გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც მთელი ჯარი ილტვის, ის მკაცრად უნდა დაისაჯოს: იმიტომ რომ ამ შემთხვევაში მტრის ჯარის ნაწილი ლტოლვილთ მისდევს და ისრებს ესვრის, ხოლო მეორე ნაწილი უკან დარჩენილთ ებრძვის და ამრიგად იწვევენ რა არევ-დარევას, დარჩენილთაც ჟლეტს და გაქცეულთაც. აგრეთვე, მკაცრად უნდა დაისაჯოს ის, ვინც დავლას მიეარდება მტრის სრულ დამარცხებამდე: ასეთ ადამიანებს თათრები შეუბრალებლად ხოცავენ.

თუ შესაძლებელია, ბრძოლის ასპარეზად ტრიალი მიწიერი უნდა აირჩეს, რათა თათრები ყოველმხრივ კარგად გამოჩნდნენ; აგრეთვე, თუ შესაძლებელია, ჩვენ უკანიდან ან გვერდიდან დიდი ტყე უნდა გვქონდეს, მაგრამ ისე კი, რომ მტერმა ვერ შესძლოს ჩვენს ჯარსა და ტყის შუა შემოჭრა. მთელი ჯარი არ უნდა შეგუნდდეს, არამედ რამდენიმე ნაწილად დაიყოს და ერთი მეორის შორიახლო დადგეს. იმათ უკუსაქცევად, ვინც მტრის ჯარიდან პირველად გამოდის, ერთი ნაწილი უნდა გაიგზავნოს. თუ თათრები თვალთმაქცურად გაიქცნენ, შორს არ უნდა დავედევნოთ, რათა მათ მიერ მომზადებულ საფარში არ ჩავცვიინდეთ; საჭიროა მზად ვიყოლიოთ მეორე რაზმი, რათა, თუ წინ წარგზავნილ რაზმს გაუჭირდა, მას მიეშველოს. გარდა ამისა საჭიროა ყოველი მიმართულებით მხვერავების ყოლა, რათა უკანიდან, მარჯვნიდან და მარცხნიდან ცნობები ვიქონიოთ წინმომავალ თათრის რაზმებზე და ყოველი მათი რაზმის უკუსაქცევად ჩვენი რაზმი გავგზავნოთ. ისინი ყოველთვის ცდილობენ თავიანთს მოწინააღმდეგეს გარს შემოერთყან. რასაც ყოველის ღონისძიებით უნდა ვუფრთხილდეთ: იმიტომ რომ

ამის გამო ჯარი ადვილად მარცხდება. ჯარის ნაწილები შორს არ უნდა დაედევნონ მათ, იმიტომ რომ ისინი ჩვეულებრივ საფრებს აკეთებენ და საერთოდ უფრო ვერაგობით იბრძვიან, ვიდრე ძალღონით.

შხედართმთავრები ყოველთვის მზად უნდა იყვნენ, თუ საჭირო გახდა, დახმარება გაუწიონ ბრძოლაში ჩაბმულთ. დიდხანს მათი დევნა სასურველი არ არის იმიტომაც, რომ ცხენები არ დაიღალონ: ჩვენ ცხენები ცოტა გვეყავს, თათრები კი სამი-ოთხი დღე აღარ ჯდებიან იმ ცხენზე, რომელზედაც ერთი დღე იბრძოდნენ; რადგან მათ ბევრი ცხენი ჰყავთ, არ სწყუხან, თუ ისინი დაიღლებიან. თუ თათრები უკან დაიხევენ, ჩვენები ერთმანეთს არ უნდა დაშორდნენ: ისინი ამას განგებ შვრებიან, რათა მტრის ჯარი დაიქსაქსოს, რის შემდეგ ადვილად შედიან ქვეყანაში და არბევენ მას. საჭიროა აგრეთვე სურსათის დაზოგვა, რათა მათი ნაკლებობის გამო იძულებული არ გავხდეთ უკან დავიხიოთ და თათრებს საშუალება მივცეთ მთელი ქვეყანა ააოხრონ და თავიანთი ჯარის განვრცობით ღვთის სახელი შეაგინონ. თუ ზოგიერთი მეომარი იძულებული გახდა უკან დაიხიოს, უნდა თვალყური ედევნოს, რომ მისი ადგილი სხვამ დაიჭიროს.

ჩვენმა შხედართმთავრებმა გუშაგები უნდა დააყენონ დღისით და ღამით, რათა მტერი მოულოდნელად თავს არ დაგვეცეს; იმიტომ რომ თათრები დემონებივით მრავალ ბოროტს და მავნებელს საქმეს იგონებენ. კიდევ მეტი: ყოველთვის, დღისით და ღამით მზად უნდა ვიყოთ, ტანთ გაუხდელად ვიძინოთ და განცხრომას არ მივცეთ სუფრაზე, რათა მტერმა მოულოდნელად არ მოგვისწროს. იმიტომ რომ თათრები ყოველთვის ფხიზლობენ, რათა ზიანი მოგვაყენონ. იმ ქვეყნის მცხოვრებლებმა კი, რომელიც თათრების თავდასხმას ელის ან უფროთხის, ფარული ორმოები უნდა იქონიონ და შიგ კირნახული და სხვა რამეები შეინახონ ორი მიზეზის გამო: ერთი იმიტომ რომ ყოველივე ეს თათრებს ხელში არ ჩაუვარდეთ, ხოლო მეორე იმიტომ რომ, თუ უკან დაბრუნდნენ, შეიძლებოდეს მათი აღმოჩენა. თივა და ჩალა უნდა დაიწვას, რათა თათრებმა საკვები ვერ იშოვნონ თავიანთი ცხენებისათვის.

როცა ქალაქებისა და ციხეების გამაგრება გვინდა, თავდაპირველად მათი მდებარეობა უნდა დავათვალიეროთ. ციხე-სიმაგრეების მდებარეობა ისეთი უნდა იყოს, რომ შეუძლებელი იქნეს მისი აღება მანქანებით და ისრებით; მას წყალი და შეშა საკმაოდ უნდა ჰქონდეს და, თუ შესაძლებელია, მტერმა ვერ უნდა მოახერხოს მისი შესასვლელისა და გამოსასვლელის გადაჭრა; აგრეთვე შიგ ადამიანთა საკმაოდ რიცხვი უნდა მოიპოვებოდეს რიგ-რიგობით საბრძოლველად. გულმოდგინედ თვალყური უნდა ვადევნოთ, რომ თათ-

რებმა ციხე-სიმაგრე მოტყუებით არ აიღონ. სურსათი რამდენიმე წლით უნდა მოვიმარაგოთ, გავუფრთხილდეთ მას და ზომიერად ვიხმაროთ; არავინ იცის რამდენ ხანს ვიქნებით გარემოცული, იმიტომ რომ თათრები მრავალ წელს დგანან ალყაშემორტყმულ ციხე-სიმაგრესთან. ალანთა ქვეყანაში იმათ, როგორც ვიცით, თორმეტი წელიწადის განმავლობაში ჰქონდათ ალყა შემორტყმული ერთი მთისთვის, რომელმაც მათ მამაცი წინააღმდეგობა გაუწია და მრავალი თათარი და წარჩინებული პირი შეიწირა. სხვა ციხე-სიმაგრეები და ქალაქები, რომელთაც ასეთი მდებარეობა არ აქვთ, ღრმა თხრილებითა და მტკიცე კედლებით უნდა შემოიზღუდონ და საკმაოდ უნდა მომარაგდნენ მშვილდ-ისრებით, ქვებითა და შურდულეებით. და ყოველნაირად უნდა ვეცადოთ, რომ თათრებმა მანქანები არ დასდგან, არამედ ისინი ჩვენი მანქანებით მოვიგერიოთ; მათს მოახლოებას ქალაქთან ხელი უნდა შევეშალოთ ბოძალდებით, შურდულეებითა და მანქანებით. სხვა მხრივაც მზად უნდა ვიყოთ, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი. იმ ციხე-სიმაგრეებისა და ქალაქების მიმართ, რომელნიც მდინარის პირას სდგანან, ფრთხილად უნდა ვიყოთ. რათა მათ წყალი არ მიუშვან და არ წალეკონ. ამასთანავე უნდა ვიცოდეთ, თათრები ამჯობინებენ, რომ მათი მოწინააღმდეგენი ქალაქებში და ციხე-სიმაგრეებში ჩაიკეტონ, ვიდრე ველზე შეებრძოლონ. მაშინ ისინი ამბობენ, —ეს ჩვენი გოჭები არიან, ბოსელში შერევილნიო; ამიტომ მათ ყარაულს უყენებენ, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი.

თუ რომელიმე თათარი ბრძოლის დროს ცხენიდან ჩამოაგდეს, ის მაშინვე უნდა დატყვევებულ იქნეს, იმიტომ რომ ქვეითად ისინი ძლიერად ისვრიან და ჰკოდავენ და ხოცავენ ადამიანებსა თუ ცხენებს. თუ ასეთ ადამიანებს შევინარჩუნებთ, შეიძლება მათ სანაზღაუროდ მუდმივი ზავი ან დიდი თანხები მივიღოთ, იმიტომ რომ ძლიერ უყვართ ერთმანეთი. როგორ უნდა გამოვიცნოთ თათრები, ამის შესახებ ზემოთ ვილაპარაკეთ მათი გარეგნობის აწერის დროს. ტყვეებს ფხიზელი ყარაული უნდა მივუყენოთ, რათა ისინი არ გაიპარონ. მათ შორის მრავალი სხვა ხალხის ადამიანები არიან, რომელთა მათგან გამორჩევა ზემოთ მოყვანილი აღწერის მიხედვით შეიძლება. უნდა ვიცოდეთ აგრეთვე, რომ მათ ჯარში მრავალია ისეთი, რომელნიც მოხერხებულ შემთხვევაში და თუ ისინი დარწმუნებული იქნებიან, რომ ჩვენები მათ არ დახოცავენ, როგორც ჩვენ თვითონ გვარწმუნებდნენ, მათ შეებრძოლებიან და მეტ ზიანს მიაყენებენ, ვიდრე მათი აშკარა მტრები.

ჩვენ საჭიროდ დავინახეთ ყოველივე ზემოთ თქმული მოგვეყვანა მხოლოდ როგორც პირადად ნახული და გაგონილი და არა

იმისთვის, რომ გვესწავლებინა მცოდნე პირებისთვის, რომელნიც მებრძოლ ჯარში მსახურობენ და სამხედრო ხერხები იციან. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ ვინც ამაში გამოცდილი და განსწავლულია, ბევრად უფრო კარგსა და სასარგებლოს მოიგონებს, მაგრამ ისიც კი, ზემოთ თქმულის წყალობით, შესაძლებლობას მიიღებს შემთხვევა და შინაარსი იპოვოს დაფიქრებისათვის; ვინაიდან საღმრთო წერილში სწერია: შესმენით ბრძენი უფრო ბრძენი გახდება, ხოლო გონიერი საჭესა დაეუფლება.

წიგნი მორაი

თ ა შ ი ვ ი რ ე ლ ი

მა იოანე დე პლანო კაპრინის მოგზაურობა თათრების პირველ საყარაულომდე

ვილაპარაკეთ რა იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა შევხედოთ მათ ომში, ბოლოს ავწეროთ ჩვენ მიერ განვლილი გზა, იმ ქვეყნების მდგომარეობა, რომელიც გზად ვნახეთ, იმპერატორისა და მისი მთავრების კარის განრიგება და ჩამოვთვალოთ თათართა მიწა-წყალზე ნახული მოწმეები.

როდესაც ჩვენ განვიზრახეთ, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, თათრებთან გაემგზავრებულიყავით, ჩვენ ბოჭემის მეფესთან⁶³ მივედით. ვინაიდან ეს ხელმწიფე დიდი ხანია კეთილგანწყობილი იყო ჩვენდამი, ჩვენ რჩევა ვკითხეთ, თუ რომელი მიმართულება სჯობდა სამოგზაუროდ; მან გვიპასუხა, რომ პოლონეთისა და რუსეთის გზით წასვლას გვირჩევდა, იმიტომ რომ პოლონეთში ნათესაეები ჰყავდა, რომელთა დახმარებით ჩვენ შეგვეძლო რუსეთში გადავსულიყავით. მან ჩვენ წერილი და კარგი მეგზურები მოგვცა, ამასთანვე ბრძანება გასცა, რომ ჩვენთვის სურსათი ეძლიათ, სანამ მის სოფლებსა და ქალაქებში ვიქნებოდით და მისი სამფლობელოდან მის დისწულ მთავარ ბოლესლავთან⁶⁴ არ მივიდოდით, რომელიც აგრეთვე ჩვენი ნაცნობი და მახლობელი იყო. ამ უკანასკნელმა აგრეთვე ბრძანება გასცა ჩვენ ლაუტისციის დუკა კონრადამდე⁶⁵ მივეცილებინეთ, რომელთანაც იმეამად, ლეთის ჩვენდამი განსაკუთრებული მოწყალების გამო, რუსეთის მთავარი ბატონი ვასილკო⁶⁶ მოვიდა. მან ბევრი რამ გვიამბო თათრების შესახებ, ვინაიდან მათთვის ელჩები გაეგზავნა, რომელნიც უკვე დაბრუნებულიყვნენ. გავიგეთ რა, რომ თათრებისათვის საჩუქრები უნდა მიგვეძღვნა, ჩვენ საგზაო ხარჯებისთვის შეგროვილი მოწყალებით რამდენიმე წავისა და სხვა ცხოველების ბეწვეული ვიყიდეთ. დუკა კონრადმა და კრაკოვის დუკის მეუღლემ, აგრეთვე ეპისკოპოსმა და ზოგიერთმა სამხედრო პირმა მრავალი ასეთი ბეწვეულით დაგვასაჩუქრეს.

ბოლოს მთავარმა ვასილკომ კრაკოვის მთავრის, ეპისკოპოსისა და ბარონების თავგამოდებული თხოვნის ზეგავლენით თავის სამფლობელოში წაგვიყვანა და რამდენიმე დღე თავის ხარჯზე გვაცხოვე-

რა, რათა დაგვეყენა. ჩენი თხოვნის მიხედვით მან თავისი ეპისკოპოსები შეკრიბა; ჩვენ მათ უფალი პაპის ეპისტოლე წაუკითხეთ, რომელშიც ის მათ ურჩევდა წმინდა ეკლესიას შეერთებოდნენ. ჩვენც ჩენი მხრით, რამდენადაც შეგვეძლო, ამასვე ვურჩევდით როგორც მთავარს, ისე ეპისკოპოსებსა და სხვებს. მაგრამ ვინაიდან იქ არ იყო ვასილკოს ძმა მთავარი დანიელი⁶⁷, რომელიც ბათო ყენთან წასულიყო, მათ ვერ შესძლეს გადაჭრილი პასუხის მოცემა.

ამის შემდეგ ღუკა ვასილკომ მსახური მოგვცა და რუსეთის დედაქალაქ კიევისკენ გაგვისტუმრა. გზაზე ჩვენ განუწყვეტლივ საფრთხე გვემუქებოდა ლიტოველების მხრით, რომელნიც ხშირად თავს ესხმოდნენ რუსეთის მიწა-წყალს, განსაკუთრებით იმ ადგილებში, სადაც ჩვენ უნდა გაგვევლო. რუსების მხრით კი უზრუნველყოფილი ვიყავით, რაკი ზემოხსენებული მსახური გვახლდა; ამას გარდა მათი უდიდესი ნაწილი ან გაელეტილია, ან თათრების მიერ ტყვედაა წაყვანილი.

დანილოვში ჩვენ ისეთი დაღლილობა ვიგრძენით, რომ კინაღამ დავიხოცენით; ამისდა მიუხედავად ფორნით გზას გაუდევრით თოვლსა და საშინელს სიცივეში. კიევში მისვლის შემდეგ ჩენი მგზავრობის განგრძობაზე ვეთათბირეთ იქაურ ათასისთავსა და სხვა წარჩინებულ პირებს. მათ გვითხრეს, თუ თათრებთან იმავე ცხენებით წახველით, რომლებითაც აქ მოხველით, ისინი ყველანი დაიხოცებიან, ვინაიდან მათ არ იციან თოვლის ქვეშ საკვების ძებნა, როგორც ამას თათრის ცხენები შერებიანო; სხვა საკვების შოვნა კი მათთვის შეუძლებელია, ვინაიდან თათრებს არც ჩალა მოეპოვებათ, არც თივა და არც სხვა საკვებო. ამიტომ ჩვენ გადაწყვიტეთ ჩენი ცხენები იქ დაგვეტოვებინა ორი მოსამსახურიტურთ მათ მოსავლელად, ხოლო ათასისთავს საჩუქარი მივეცით, რათა ჩვენთვის სხვა ცხენები და გამყოლი მოეცა.

ამრიგად, მირქმის მეორე დღეს⁶⁸ ჩვენ გზას დავადევით და სოფელ კანოვში⁶⁹ მივედი, რომელიც უშუალოდ თათრებისგან იყო დამოკიდებული. ამ სოფლის უფროსმა ცხენები და გამყოლი მოგვცა მეორე სოფლამდე, რომელსაც ვინმე ალანი მიხეი განაგებდა, მამაკაცი აღსაესე ყოველივე ბოროტებითა და ვერაგობით. სახელდობრ, მან გამოგვიგზავნა კიევში ზოგიერთი თავისი მცველი, რათა ჩვენთვის ვითომდა კორენცას⁷⁰ სახელით ეუწყებინა, რომ მასთან მივსულიყავით. ეს იმისთვის ჩაიდინა, რომ ჩვენთვის საჩუქრები დაეტყუებინა. ხოლო როცა ჩვენ მასთან მივედი, ჩვენთვის მიუდგომელი აღმოჩნდა და არ მოისურვა ჩენი გაცილება, სანამ საჩუქრები არ აღუთქვით; რაკი ჩვენ დავინახეთ, რომ წინ ვერ წავიდოდით, ზოგიერთ რამეს შევებრდით და მივეცით კიდევ, რაც შესა-

ქართველთა
წერა-ბეჭდვის
კავშირის
კავშირის
კავშირის

ფერისად მიგვაჩნდა, მაგრამ მან არ ისურვა მიღება, სანამ არ მივუთხრო
მატეთ მისი სურვილის მიხედვით. ზოგიერთი რამ კიდევ მან წაგვარ-
თვა მზაკვრობით, ქურდულად და ბოროტებით.

თავი მერაი

როგორ მიიღეს ის თავდაპირველად მის თანამგზავთან ერთად თათრებმა

როცა შაბათს დიდი მარხვის პირველ კვირაში⁷¹, მზის ჩასვლი-
სას ღამის გასათევად გავჩერდით, შეიარაღებული თათრები საზარელი
სახით მოგვევარდნენ და გვკითხეს, რა ხალხი ხართო. როცა ჩვენ ვუპა-
სუხეთ, უფალი პაპის ელჩები ვართოქო, მათ ზოგი რამ აიღეს
ჩვენი სანოვაგიდან და მაშინვე გაგვშორდნენ. დილით ძლივს მოვას-
წართ ცოტაოდენი მანძილის გავლა, რომ უკვე იმათი უფროსები
შეგვხვდნენ, ვინც საყარაულოში იყვნენ, და შეგვეკითხნენ, რად მოხ-
ველით ჩვენთან და რა საქმე გაქვთო. ჩვენ ვუპასუხეთ, ჩვენ უფალი
პაპის ელჩები ვართ, ის კი ქრისტიანების მამა და ხელმწიფე არის-
ოქო. მან გამოგვგზავნა თქვენს მეფესა, თავადებთან და ყველა
თათრებთან, ვინაიდან სურს, რომ ქრისტიანები თათრების მეგობ-
რები იყვნენ და მათთან მშვიდობიანად იცხოვრონოქო. გარდა ამისა,
მას სურს, რომ თათრები ამაღლდნენ ზეცაში ღვთის წინაშე და
ამიტომ მათ, როგორც ჩვენი პირით, ისე თავისი ეპისტოლით არწ-
მუნებს ქრისტიანები გახდნენ და ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს სარ-
წმუნოება მიიღონ, ვინაიდან სხვა გზით არ შეუძლიათ ცხოვნება.
გარდა ამისა ის გაცხადებდა იმ საშინელი სისხლის ღვრის გამო,
რომელიც თათრებმა მოახდინეს, განსაკუთრებით საქრისტიანოში,
ხოლო ყველაზე მეტად ჰუნგრეთსა, მორავიასა და პოლონეთში, სადაც
პაპის ქვეშევრდომები ცხოვრობენ, რომელთაც თათრები არაფრით
არ შეურაცხებიათ, არც უფიქრიათ მათი შეურაცხყოფა. და ვინაიდან
ამით ღმერთი საშინლად განარისხეს, ის მათ ურჩევს მომავალში ეს
იღარ ჰქნან, ხოლო უკვე ჩადენილი შეცოდებანი მოინანიონ. ბოლოს,
ის მათ სთხოვს მისწერონ, რის გაკეთებას აპირებენ და როგორია
მათი განზრახვა.

ამის მოსმენის და გაგებისთანვე თათრებმა გვითხრეს, ცხენებსა
და გამყოლს მოგვცემთ კორენცამდეო, რის შემდეგ დაგვიწყეს საჩუ-
ქრების თხოვნა, რაიცა ჩვენ მივეცი. მივიღეთ რა ცხენები, რომლე-
ბიდანაც ისინი ჩამოხტნენ, ჩვენ მათი გამყოლითურთ კორენცასთან
გავემგზავრეთ, მაგრამ მათ დაგვასწრეს და ამ მხედართმთავრს
მალემსრბოლი გაუგზავნეს ჩვენი ნალაპარაკების გადასაცემად.

ეს მხედართმთავარი უფროსობს იმ ჯარებს, რომელნიც ყარაულად არიან დაყენებული მთელი დასავლეთის ხალხების წინააღმდეგ, რათა ისინი მოულოდნელად თავს არ დაესხნენ თათრებს. ამბობენ, მას სამოცი ათასი შეიარაღებული კაცი ჰყავს თავის ხელქვეითო.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ი

როგორ მიიღო ისინი კორანსაჲ

როდესაც მის კარზე მივედით, მან ჩვენი სადგომი მოშორებით დაგვადგმევინა და თავისი მმართველები გამოგვიგზავნა გამოსაკითხად, რით გვინდა ჩვენ მას თავიანი ვსცეთ, ესე იგი რა ძღვენის მიერთმევას ვაპირებთ. ჩვენ ვუპასუხეთ, რომ უფალ პაპს აბავითარი ძღვენი არ გამოუგზავნია, ვინაიდან არ ჰგონებია, რომ ჩვენ მის სადგომამდე მივალწევდით, რომ, ამას გარდა, ჩვენ მეტად სახიფათო გზით ვიმოგზაურეთ; ამისდა მიუხედავად ჩვენ მას სათანადო პატივს მივუძღვნით და რაიმეს მივართმევთ იმ მარავიდან, რაც ჩვენ თავის სარჩენად გვაქვს ღვთასა და მისი უწმინდესობის წყალობით. საჩუქრების მიღების შემდეგ, იმათ ურდოში ანუ კარავში წაგვიყვანეს; მათ გვიბრძანეს, რომ სადგომის წინ სამჯერ მოგვედრიკა მარცხენა მუხლი და ყოველნაირად ვცდილიყავით ფეხი არ დაგვებიჯებინა ზღურბლზე. კარავში შესვლის შემდეგ ჩვენ იძულებული გავხდით დაგვეჩოქნა მხედართმთავრისა და საგანგებოდ მოწვეულ წარჩინებულთა წინაშე და ზემოთ ნათქვამი გაგვემეორებინა. ამასთანვე პაპის ეპისტოლე გადავეცით; მაგრამ ჩვენ მიერ კიევში დაქირავებულმა და თან წამოყვანილმა თარჯიმანმა ვერ შესძლო მისი გადათარგმნა, სხვა, უკეთესი მთარგმნელი კი არ გვყავდა. აქ ჩვენ ცხენები და სამი თათარი მოგვცეს, რომელთაც ჩქარა ბათოსთან მიგვიყვანეს; ის მათ შორის უძლიერესად ითვლება მათი იმპერატორის შემდეგ, ისინი ვალდებული არიან მას უფრო მეტად დაემორჩილონ ვიდრე სხვა მთავრებს.

ჩვენ გზას გავუდგეით დიდი მარხვის მეორე კვირის სამშაბათს და ყოველდღე დილიდან საღამომდე, ხშირად ღამითაც მივდიოდით, ისეთი სიჩქარით, რომლითაც ჩვენს ცხენებს შეეძლოთ აქნება; ცხენებს კი სამჯერ თუ ოთხჯერ ვიცვლიდით დღეში: ამისდა მიუხედავად ბათოსთან მხოლოდ დიდ ხუთშაბათს მივალწიეთ.

ჩვენი გზა გადიოდა კომანთა მიწა-წყალზე, რომელიც მთლიანად ვაკეს წარმოადგენს. აქ ოთხი დიდი მდინარეა. პირველს ჰქვია ნეპერი, რომლის ნაპირას რუსეთის მხარეზე კორენცა მომთაბარეობს, ხოლო მეორე მხარეზე ტრამალეზში—მონტი, რომელიც მასზე უფრო წარჩი-

ნებულია. მეორე მდინარეს დონი ჰქვია. მის ნაპირებზე ვიღაც თავადი მომთაბარეობს, სახელად ტირბონი, რომელსაც ცოლად ბათოს და ჰყავს. მესამეს ვოლგა ჰქვია, ეს მეტისმეტად დიდი მდინარეა, რომლის ნაპირას ბათო დგას. მეოთხეს იაეკი ჰქვია, მის ნაპირებზე ორი ათასისთავი მომთაბარეობს, ერთი—ერთი მხრიდან, ხოლო მეორე—მეორედან. ყველა ისინი ზამთარში ზღვისკენ ეშვებიან, ხოლო ზაფხულში ზემოხსენებული მდინარეების ნაპირებით მთებზე აღიან. ეს დიდი ზღვაა, საიდანაც გამოდის წმინდა გიორგის ტოტი, რომელიც კონსტანტინეპოლისკენ მიმდინარეობს⁷². ეს მდინარეები, განსაკუთრებით ვოლგა, მეტად თევზმრავალნი არიან, ისინი საბერძნეთის ზღვას ერთვიან, რომელსაც აგრეთვე დიდი ზღვა ეწოდება⁷³. ჩვენ კარგა ხანს გაყინულ ნებრზე ვმოგზაურობდით. საბერძნეთის ზღვის გაყინულ სანაპიროზე მოგზაურობა მრავალ ადგილას სახიფათო იყო. ეს ზღვა სამი მილის მანძილზე იყინება ნაპირიდან.

მაგრამ სანამ ბათოსთან მივალწევდით, ორმა ჩვენმა თათარმა გაგვისწრო, რათა მისთვის მოეხსენებიათ, რა ველაპარაკეთ ჩვენ კორენცას.

თავი მეოთხე

როგორ მიიღო ისინი დიდმა მთავარმა ბათომ

როცა კომანთა ქვეყნის საზღვარზე ბათოსთან მივალწვიეთ, ჩვენ კარგად მოგვათავსეს ერთი ლიეს⁷⁴ მანძილზე მისი სადგომიდან. როცა მის კარზე უნდა წავმდგარიყავით, გვითხრეს, ორ ცეცხლს შუა უნდა გაიაროთო. ამაზე ჩვენ არა გზით არ ვთანხმდებოდით. მათ გვითხრეს: თამამად წადით, ჩვენ ამას მხოლოდ იმიტომ გაკეთებინებთ, რომ თუ ჩვენი მბრძანებლის წინააღმდეგ რაიმე ბოროტი განზრახვა გაქვთ ან თან საწამლავს ატარებთ, ცეცხლი ყოველ ბოროტებას მოსპობს. ჩვენ ვუპასუხეთ: თუ ასეა, ჩვენ გავივლით, რათა იქვი არ გამოვიწვიოთ. ამრიგად, როდესაც ურდოში მივედით, მისმა მმართველმა ელდეგაიმ⁷⁵ გვკითხა, რით გინდათ თაყვანი სცეთო? ჩვენ იგივე ვუპასუხეთ, რაც კორენცას. საჩუქრების გადაცემისა და მრლების, აგრეთვე ჩვენი მისვლის მიზეზების მოსმენის შემდეგ, მთავრის სადგომში შეგვიყვანეს, მხოლოდ წინდაწინ მუხლი მოგვადრეკინეს და გაგვაფრთხილეს, ზღურობლს ფეხი არ ახლოთო. სადგომში შესვლის შემდეგ ჩვენი სიტყვა მუხლმოდრეკილებმა წარმოვთქვიეთ, შემდეგ ეპისტოლე გადავეცით და ვითხოვეთ, რომ თარჯიმანები მოეცათ მის გადასათარგმნელად. ისინი ვნების პარასკევს მოგვცეს და ჩვენ მათთან ერთად ეპისტოლე გულმოდგინედ გადავ-

თარგმნით რუსულ, სარაციულ და თათრულ ენებზე. ეს თარგმანი ბათოს მიერთვა: მან ის ყურადღებით წაიკითხა და განიხილა. ამის შემდეგ ხელახლა ჩვენს სადგომში წაგვიყვანეს, მაგრამ არავითარი საქმელი არ მოგვეცეს, გარდა ცოტაოდენი ფეტვისა ჯამით და ისიც მხოლოდ ჩვენი მისვლის პირველ ღამეს.

ეს ბათო დიდებულად ცხოვრობს; მას, მათი იმპერატორის მსგავსად, მეკარეები და ყოველგვარი მოხელეები ჰყავს; ის თავის ერთ-ერთ ცოლთან ერთად მალალ ადგილას ზის როგორც ტახტზე; როგორც მისი ძმები და მისი ვაჟები, ისე სხვა დიდებულები უფრო დაბლა სხედან, შუა ადგილას, მერხზე, ხოლო დანარჩენი ადამიანები—მათ უკან იატაკზე, მამაკაცები მარჯვნივ, ხოლო დედაკაცები მარცხნივ. მისი ტილოს კარები დიდიცაა და ლამაზიც, ისინი წინათ ჰუნგრეთის მეფეს⁷⁶ ეკუთვნოდნენ. ვერც ერთი გარეშე კაცი, გარდა მისი ოჯახის წევრისა, რაგინდ ძლიერი და სახელოვანი უნდა იყოს იგი, ვერ გაბედავს მის კარავს მიუახლოვდეს, თუ არ მიწვევით ან კიდევ თუ შემთხვევით არ გამომეტლავნდა, რომ ეს ბათოს სურს. ჩვენ კი, ჩვენი საქმის გადაცემის შემდეგ, მარცხნივ დავჯექით: ასე იქცევიან დესპანები იქით მოგზაურობის დროს; იმპერატორიდან უკან დაბრუნებისას კი ჩვენ ყოველთვის მარჯვნივ გვათავსებდნენ. კარავის შესავლის მახლობლად შუა ადგილას მაგიდას დგამენ, ხოლო მასზე სასმელი იდგმება ოქროს და ვერცხლის ჭურჭელში. არც ბათო, არც სხვა თათარი თავადები, განსაკუთრებით შეკრებულებასში, არასოდეს არ სვამენ, თუ მათ წინ არ იმღერეს და გიტარაზე არ დაუკრეს. ხოლო როდესაც ბათო ამხედრებული გამოდის, მას თავს მზისაგან ყოველთვის საფარით ან შუბზე მიმაგრებული პატარა კარვით უფარავენ; ასე იქცევიან სხვა წარჩინებული თათარი თავადები და მათი ცოლები. ეს ბათო მეტად მოწყალედ ეპყრობა თავის ადამიანებს, მაგრამ ამისდა მიუხედავად მაინც ძლიერ ეშინიათ მისი; ბრძოლებში ის მეტად შეუბრალებელია, ხოლო ომის დროს დიდად გულისხმიერი და მზაკვარი, ეინაიდან ძალიან დიდ ხანს უბრძოლნია.

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ე

როგორ მოგზაურობდნენ კომანებისა და კანგიტების ძველანაში ბათოდან წახვლის შემდეგ

დიდ შაბათს⁷⁷ ჩვენ ბათოს სადგომში მიგვიწვიეს; ჩვენთან გამოვიდა ბათოს ზემოხსენებული მმართველი და მისი სახელით გამოგვიცხადა, რომ მათს საკუთარ ქვეყანაში წავსულიყავით იმპერატორ გუიუქთან, ხოლო აქ ზოგიერთი ჩვენგანი დავვეტოვებინა,

რათა ისინი მათ უფალ პაპთან დაებრუნებიათ. ჩვენ მათ მისი უწმინდესობისათვის გადასაცემად მოხსენება ჩავაბარეთ ჩვენი მოღვაწეობის შესახებ; მაგრამ როდესაც ისინი ზემოხსენებულ მხედართმთავარ მონტიუსთან მივიდნენ, იქ დაკავებულ იქნენ ჩვენს დაბრუნებამდე. ჩვენ კი ქრისტეს აღდგომის დღეს ვწირეთ, მცირედი ტრაპეზი მივიღეთ და გზას გაუუღმქით ორ თათართან ერთად, რომელნიც კორენცამ მოგვიჩინა, ამავე დროს ცხარე ცრემლებით ვტიროდით, ვინაიდან არ ვიცოდით სასიკვდილოდ მივდიოდით თუ სასიცოცხლოდ. ჩვენ ისე დასუსტებული ვიყავით, რომ ძლივს ვიჯექით ცხენებზე, იმიტომ რომ მთელი დიდი მარხვის განმავლობაში ჩვენი საკვები მარილწყლიანი ფეტვისაგან შედგებოდა, ხოლო სასმელად ქვაბში გამდნარი თოვლი გვქონდა.

კომანიაში ჩვენ დიდი სისწრაფით ემოგზაურობდით, ვინაიდან ცხენებს დღეში ხუთჯერ და ხანდახან მეტჯერაც ვიცვლიდით, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა უდაბურ ადგილებზე მივდიოდით: მაშინ ჩვენ საუკეთესო, უღონიერეს ცხენებს ვღებულობდით, რომელთაც შეეძლოთ ხანგრძლივი ჯაფა აეტანათ გამოუცვლელად. ამრიგად ემოგზაურეთ დიდი მარხვის დაწყებიდან აღდგომის კვირის დასრულებამდე.

ამ კომანთა ქვეყანას ჩრდილოეთიდან უშუალოდ რუსეთის, მორდვინებისა და ბილერების, ესე იგი დიდი ბულგარეთის შემდეგ ბასტარკების ქვეყანა, ესე იგი დიდი ჰუნგრეთი აკრავს. ბასტარკებს იქით პაროსიტები და სამოგედები არიან. სამოგედებს იქით ოკეანის უდაბურ ნაპირებზე ის ადამიანები ცხოვრობენ, რომელთაც, როგორც ამბობენ, ძალთა პირი აქვთ. სამხრეთით კომანიას ალანთა, ჩირქასთა, ხაზართა ქვეყნები, საბერძნეთი, კონსტანტინეპოლი, აგრეთვე იბერთა, კახთა, ბრუტაქთა მიწა-წყალი აკრავს; ამბობენ, ბრუტაქები ურიები არიან და თავს იპარსავენო; აქეთვეა ციტორების, გეორგიელების (ქართველების), არმენების (სომხების) და თურქების ქვეყნები⁷⁸. დასავლეთით ჰუნგრეთი და რუსეთი ძევს. კომანთა ქვეყანა მეტად ვრცელი და გრძელია; მაგრამ მისი მცხოვრებლები, ესე იგი კომანები, თათრებმა გაჟლიტეს; ზოგიერთნი გაიქცნენ, ზოგიერთნი დამონებულნი არიან; მრავალი გაქცეულთაგანი ისევ უკან ბრუნდება.

ამის შემდეგ კანგიტების ქვეყანაში⁷⁹ შევედით, რომელიც მრავალ ადგილას მოკლებულია წყალს და ამ უწყლობის გამო ნაკლებ დასახლებულია. იმიტომ მოხდა, რომ რუსეთის მთავრის იაროსლავის კაცებიდან, რომელნიც თათრების ქვეყანაში მიდიოდნენ ამ ტრამალის გზით, მრავალი დაიხოცა წყურვილით. ისევე, როგორც კომანთა ქვეყანაში, აქაც გზათ მრავალი მიცვალებული ადამიანის თავის ქალები და ძვლები ვნახეთ, მიწაზე დაყრილი ნაკელის მსგავ-

სად; ამ მიწა-წყალზე კი ჩვენ ვიმოგზაურეთ პასექის მერვე დღიდან თითქმის უფლის ამალლებამდე. ამ ქვეყნის მცხოვრებლები კერპთ-თაყვანისმცემლები იყვნენ და, ისევე როგორც კომანები, მიწათმო-ქმედებას არ მისდევდნენ, არამედ მხოლოდ მესაქონლეობით ცხოვ-რობდნენ; ისინი სახლებს არ იშენებდნენ, არამედ კარვებში ცხოვ-რობდნენ. თათრებმა- ისინიც გასწყვიტეს და ახლა მათ მიწაზე ცხოვრობენ, გადარჩენილები კი მონებად აქციეს.

თ ა ვ ი მ ი ე მ ვ ს ი

როგორ მივიღწენ ისინი მოგავალი იმპერატორის პირველ კარზე

კანგიტების ქვეყნიდან ჩვენ ბისერმინების ქვეყანაში⁸⁰ გადავე-დით; ისინი კომანურ ენაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ სარაციონული სჯული აქვთ. ამ ქვეყანაში ჩვენ მრავალი დანგრეული ქალაქი, დაშ-ლილი ციხე-კოშკი და დაცარიელებული სოფელი ვნახეთ. ამ ქვეყანაში არის ერთი დიდი მდინარე, რომლის სახელი ჩვენთვის უცნობია; მის ნაპირას ძევს ერთი ქალაქი, სახელწოდებით იანკინთი, მეორე— ბარხინი და მესამე—ორნასი და სხვა კიდევ მრავალი, რომელთა სახელები არ ვიცით. ამ ქვეყანას ჰყავდა მპრძანებელი, რომელსაც მაღალ სულთანს უწოდებდნენ; იგი თათრებმა მოჰკლეს მთელ მის მოდგმასთან ერთად; მისი საკუთარი სახელიც ჩვენთვის უცნობია⁸¹. ამ ქვეყანაში მეტად მაღალი მთებია; მას სამხრეთით იერუსალემი, ბალდახი და სარაციონების მთელი მიწა-წყალი აკრავს. აგრეთვე მისი საზღვრების მახლობლად ორი ღვიძლი ძმა ცხოვრობს, თათართა მხედართმთავრები, ბურინი და კადანი, ჩინგიზ-ყაენის ვაჟის თიადაის⁸² შვილები. ჩრდილოეთით ამ ქვეყანას შავი ჩინელების მიწა-წყალი და ოკეანე საზღვრავს. იქ ცხოვრობს ბათოს ძმა სიბანი⁸³. ამ ქვეყანაში ჩვენ მოგზაურობა დავიწყეთ ამალლებას, ხოლო გავათავეთ თით-ქმის ერთი კვირით აღრე წმინდა იოანე ნათლისმცემლის დღესას-წაულამდე⁸⁴.

შემდეგ ჩვენ შევედით შავი ჩინელების ქვეყანაში, სადაც თათ-რებს ხელახლა მხოლოდ ერთი ქალაქი აუშენებიათ, სახელად ომილი. აქ იმპერატორს ერთი სახლი აქვს აგებული, სადაც ჩვენ დასაღვეად მიგვიბატოტეს. იქ მყოფმა იმპერატორის წარმომადგე-ნელმა ჩვენ წინ აცეკვა ქალაქის წარჩინებული პირები და აგრეთვე ორი თავისი ვაჟიშვილი.

გავემგზავრეთ რა იქიდან, ჩვენ მცირე ზომის ზღვას⁸⁵ მივადე-ქით, რომლის ნაპირზე მცირე ზომისვე მთა ძევს. ამბობენ, რომ ამ მთაში არის ხერელი, რომლიდანაც ზამთარში ისეთი სუსხიანი ქარი-

შხალი ჰქრის, რომ ძალიან ძნელია, სახიფათოც ამ ადგილას გაე-
 ლაო. ხოლო ზაფხულობით, მართალია, იქიდან ქარის ღმუილი ისმის,
 მაგრამ მსუბუქად ჰქრისო. ჩვენ რამდენიმე დღე მივდიოდით ამ
 ზღვის ნაპირას, რომელიც თუმცა დიდი არ არის, მაგრამ კუნძუ-
 ლებითაა სავსე, შემდეგ ის მარცხენა მხარეს დავტოვეთ⁸⁶. ეს ქვე-
 ყანა მდიდარია მრავალი მდინარით, მაგრამ ისინი პატარები არიან;
 მდინარეების ნაპირებზე, ორივე მხრიდან, მცირე ზომის ტყეებია.

ამ ქვეყანაში ცხოვრობს თათრების მხედართმთავრების უფროსი
 ორდუ⁸⁷; აქვეა მისი მამის ურდო ანუ კარი, რომელშიც ერთ-ერთი
 მისი ცოლი ცხოვრობს როგორც გამგებელი. თათრებს ჩვეულებად
 აქვთ, რომ ისინი არ ანგრევენ თავიანთი მთავრებისა და წარჩინე-
 ბულების სასახლეებს, არამედ ყოველთვის რომელიმე ქალს ნიშნავენ
 მის მმართველად, რომელსაც აძლევენ იმ საჩუქრების ნაწილს, რასაც
 ჩვეულებრივ თავიანთ მბრძანებლებს აძლევენ.

ამრიგად ჩვენ მივალწიეთ იმპერატორის პირველ ურდომდე,
 რომელშიც ერთ-ერთი მისი ცოლი იმყოფებოდა. მაგრამ, რადგან
 ჩვენ ჯერ იმპერატორი არ გვენახა, მათ არ ისურვეს ჩვენი დაბა-
 ტიყება და მის ურდოში შეყვანა, არამედ ჩვენს კარავშივე რაც შეიძ-
 ლება კარგად გავვიმასპინძლდნენ თათრების ჩვეულების მიხედვით
 და ერთი დღით იქ დავტოვეს, რათა კარგად დაგვესვენა.

იქიდან პეტრეპავლობის წინა დღით⁸⁸ გავედით და ნაიმიანე-
 ბის ქვეყანაში შევედით; ისინი კერპთთაყვანისმცემლები არიან. თვით
 პეტრეპავლობა დღეს იქ დიდი თოვლი მოვიდა და საშინელი სიცივე
 დაიჭირა. ეს მიწა მეტისმეტად მთიანი და ცივია, ხოლო ვაკე ადგი-
 ლები ნაკლებ გვხვდება. ზემოხსენებული ორი ხალხი მიწათმოქმე-
 დებას არ მისდევდა, არამედ კარვებში ცხოვრობდა თათრებივით,
 რომელთაც ისინი აგრეთვე გაუღიტეს. ამ ქვეყანაში ჩვენ მრავალი
 დღე ვიმოგზაურეთ.

ამის შემდეგ ჩვენ შევედით მონღოლების ანუ ჩვენ მიერ თათ-
 რებად წოდებული ხალხის ქვეყანაში. ამ მიწა-წყალზე ჩვენ, როგორც
 გვეონია, სამი კვირა მივდიოდით ჩქარის ქენებით და ნეტარი მარიამ
 მაგდალინელის დღეს⁸⁹ მივედით ახლანდელ იმპერატორ გუიუქთან.
 მთელი გზა ჩვენ დიდი სისწრაფით განველეთ, იმიტომ რომ ჩვენს
 თათრებს ნაბრძანები ჰქონდათ რაც შეიძლება ჩქარა მივეყვანეთ იმ
 ადგილას, სადაც უკვე რამდენიმე წლის წინათ საზეიმო ყრილობა⁹⁰
 იყო დანიშნული ამ იმპერატორის ასარჩევად. ამიტომ ადრე ვდგე-
 ბოდით და სალამომდე უქმელი ვმოგზაურობდით; ხშირად ღამის
 გასათევ სადგურზე ისე გვიან მივდიოდით, რომ უვახშმოდ ვრჩებო-
 დით და სალამოს კერძი მხოლოდ მეორე დღით გვეძლეოდა. ცხე-
 ნებს სრულიად არ ვზოგავდით. ხშირად დღისით ახალ ცხენებს ვლე-

ბულობდით, ხოლო ღონეგამოცლილთ უკან ვაბრუნებდით. ამრიგად, რაც ძალი და ღონე გექონდა წინ მივქენობდით.

თ ა ვ ი მ ე უ ვ ი დ ა

როგორ მიიღო გუიუქმა მინდობი ძმები

როცა ჩვენ გუიუქთან მივედით, მან ბრძანება გასცა, ჩვენთვის კარავი და სურსათი მოეცათ, როგორსაც ჩვეულებრივ თათრები იძლევიან; მაგრამ ჩვენ უკეთ მოგვამარაგეს, ვიდრე სხვა ელჩებს ამარაგებენ. მასთან კი არ მივუწვევივართ, იმიტომ რომ ის ჯერ იმპერატორად არჩეული არ იყო და არავის ღებულობდა მართვა-გამგეობის საქმეების გამო. ბათომ მას გამოუგზავნა უფალი პაპის ეპისტოლეს თარგმანი და აცნობა ჩვენ მიერ წარმოთქმული სიტყვების შინაარსი.

მას შემდეგ, რაც ჩვენ იქ ხუთი თუ ექვსი დღე დავყავით, მან თავის დედასთან გაგვაგზავნა, სადაც საზეიმო კრება იყრიდა თავს. როცა იქ მივედით, ისეთი უხარმაზარი კარავი დავინახეთ, თეთრი პორფირიდან გაკეთებული, რომ, ჩვენი აზრით, მასში ორი ათას კაცზე მეტი დაეტეოდა; მის გარშემო შემოვლებული იყო ფიცრის ღობე, რომელიც სხვადასხვა გამოხატულებით იყო აქრელებული.

ამრიგად, ჩვენს მცველებად დაყენებულ თათრებთან ერთად მივედით იქ, სადაც თაფართა ყველა მხედართმთავრები შეიკრიბნენ; თითოეული მათგანი თავისა კაცებითურთ გარშემო დანავარდობდა ველებსა და გორაკებზე. პირველ დღეს მათ ყველას თეთრი პორფირი ეცვა, ხოლო მეორე დღეს—წითელი. მაშინ გუიუქიც მოვიდა ამ კარავთან. მესამე დღეს ყველანი ცისფერ პორფირში იყვნენ გამოწყობილი, ხოლო მეოთხე დღეს საუკეთესო ბალდაკინში. ზემოხსენებულ ღობეს კი ორი დიდი ქიშკარი ჰქონდა; ერთს მათგანში მხოლოდ იმპერატორს შეეძლო შესვლა და თუმცა ის გაღებული იყო, იქ გუშაგები არ იდგნენ, ვინაიდან არავის შეეძლო ამ ქიშკარში შესვლა-გამოსვლა. მეორე ქიშკარში ყველა შედიოდა, ვისაც ამის ნებართვა ჰქონდა და იქ ყარაული იდგა დაშნებით, მშვილდებით და ისრებით. და თუ ვინმე კარავს მიუახლოვდებოდა აღნიშნულ საზღვრებს იქით, მას იჭერდნენ და სცემდნენ, ხოლო თუ ის გაიქცეოდა, ესროდნენ ისარს, რომელსაც რკინის წვეტი არ ჰქონდა. იქ მრავალი იყო ისეთი, რომელთაც აღვირსა, რახტსა, უნაგირსა და თოქალთოზე, ჩვენი ანგარიშით, თითქმის ოცი მარკის²¹ ოქრო ჰქონდა.

კარავში თავმოყრილი მხედართმთავრები, როგორც ეტყობოდა, იმპერატორის არჩევაზე თათბირობდნენ. დანარჩენი ხალხი კი გარეთ

იყო მოთავსებული, მოშორებით ლობიდან. ამრიგად ისინი დასრულდა თითქმის შუადღემდე, შემდეგ კი დაიწყეს ცხენის რძის სმა და საღამომდე იმდენი დალიეს, რომ მათი ცქერა გაოცებას იწვევდა. ჩვენ კი შეღობილ ეზოში მიგვიწვიეს და ლუდი მოგვაწოდეს, ვინაიდან ჩვენ სრულიად არ ვსვამდით ცხენის რძესა და ამრიგად, თავიანთი აზრით, დიდი პატივი გვცეს. ისინი ჩვენ გვაძალებდნენ გვესვა, მაგრამ რადგან ჩვენ ამას შეჩვეული არ ვიყავით, ვერაფერით ვერ ავიტანეთ; ამიტომ ვუთხარით, რომ ეს ჩვენთვის სამძიმოა თქო და ამის შემდეგ თავი დაანებეს დაძალებას.

ლობის გარეთ იყვნენ რუსი მთავარი იაროსლავ სუზდალელი, მრავალი ჩინელი და სოლანგელი მთავარი, აგრეთვე ორი ქართველი უფლისწული, ბალდახის ხალიფის ელჩი, რომელიც თვითაც სულთანი იყო და, როგორც ჩვენ გამოვიანგარიშეთ, ათზე მეტი სხვა სარაციონელი სულთანი. მმართველებმა ჩვენ გვითხრეს, რომ იქ იყო ოთხი ათას კაცზე მეტი ელჩი იმათგან, ვინც ხარკს იხდიდა ან საჩუქარს გზავნიდა, აგრეთვე სულთანები და მთავრები, რომელნიც თვით მოვიდნენ დასამორჩილებლად, შემდეგ ისეთები, რომელთაც თათრებმა გამოუძახეს ან რომელნიც ქვეყნის გამგეებად იყვნენ. ისინი ყველანი აგრეთვე ლობის გარეთ იდგნენ და ყველას სასმელს თავაზობდნენ. ჩვენ და მთავარ იაროსლავს კი თითქმის ყოველთვის პირველ ადგილს გვაძლევდნენ, როცა ჩვენ ლობის გარეთ ვიყავით.

თ ა ვ ი მ ი რ მ ი

როგორ იძნა იგი ტახტზე აყვანილი

როგორც გვახსოვს, იქ სრულ კმაყოფიან დაახლოებით ოთხი კვირა დავყავით და გვგონია, რომ იქ არჩევა იდღესასწაულეს, თუმცა ეს არ გამოუცხადებიათ. ეს უფრო იმიტომ გვენიშნებოდა, რომ როცა გუიუქი კარვიდან გამოდიოდა და სანამ ის გარეთ რჩებოდა, მას უგალობდნენ და მის წინაშე რაღაც ლამაზ წნელებს ხრიდნენ. ძოწეული ფერის მატყლით თავშემკობილთ. ამას ისინი არ შერებოდნენ არც ერთი სხვა მხედართმთავრის წინაშე. ამ სადგომს ანუ კარს ისინი სირა ურდოს უწოდებენ.

იქიდან ჩვენ ყველანი ერთად სხვა ადგილას გავემგზავრეთ, სამი თუ ოთხი ლიეს მანძილზე. იქ მშვენიერ ველზე, მდინარის ნაპირას²² მთებს შუა გამზადებული იყო მეორე კარავი, რომელსაც ისინი ოქროს ურდოს უწოდებენ. იქ უნდა მომხდარიყო გუიუქის ტახტზე დასმა ლეთისმშობლის მიძინების დღეს, მაგრამ, როგორც ზემოთ ვთქვით, ეს გადადებულ იქნა დიდი სეტყვის გამო. ეს კარავი

ამართული იყო ოქროს ფურცლებით დაფარულ სვეტებზე, ეს ფურცლები ხეზე ოქროსავე ლურსმნებით იყო მიჭედული. ზემოდან ის ბალდაკინით იყო დახურული, ხოლო გარედან სხვა ქსოვილები ეფარა.

ჩვენ იქ დავრჩით ნეტარი ბართლომეს დღემდე⁹², როდესაც უამრავმა ხალხმა მოიყარა თავი და სამხრეთისკენ პირმიბრუნებული დადგა. ზოგიერთნი ერთიმეორისგან გასროლილი ქვის მანძილზე დადგნენ, განუწყვეტლივ ლოცვებს კითხულობდნენ, იჩოქებდნენ და უფრო და უფრო სამხრეთისკენ მიიწევდნენ. ჩვენ კი არ გვინდოდა მუხლთ მოდრეკა, ვინაიდან არ ვიცოდით რას აკეთებდნენ ისინი, ჯადოქრობდნენ თუ იჩოქებდნენ ღვთისა ან სხვა ვინმეს წინაშე. ეს დიდხანს გაგრძელდა, შემდეგ ისინი კარავში დაბრუნდნენ და გუიუჭი იმპერატორის ტახტზე დასვეს, ხოლო მხედართმთავრებმა მის წინაშე მუხლთ მოიდრიკეს. მთელმა ხალხმა დაიჩოქა ჩვენს გარდა, ვინაიდან ჩვენ მისი ქვეშევრდომები არ ვიყავით. ამის შემდეგ მათ დაიწყეს სმა და, თავიანთი ჩვეულების მიხედვით, განუწყვეტლივ სვეს საღამომდე. შემდეგ ურმებით მოზიდეს უმარილოთ მოხარშული ხორცი, რომელიც მსახურებმა დაარიგეს თითო-თითო ნაჭერი ოთხხუთ კაცზე. ხანის კარავში კი მარილიან ხორცსა და წვეს იძლეოდნენ და ეს ასე ხდებოდა ყოველდღე მთელი ნადიმის დასრულებამდე.

თ ა შ ი მ ე ც ხ ა ი

ბაკაზისა და ელჩების მიღება იმპერატორის მიერ

იმ ადგილზე, სადაც იმპერატორი ტახტზე იქნა აყვანილი, ჩვენ მასთან მიგვიწვიეს. როცა მისმა პირველმა მდივანმა ჩინგაიმ ჩასწერა როგორც ჩვენი, აგრეთვე ჩვენი წარმომგზავნელების სახელები, აგრეთვე სოლანგთა მთავარისა და სხვათა სახელები, მან სია ხმამალა წაიკითხა იმპერატორისა და ყველა მთავრების წინაშე. ამის შემდეგ თითოეულმა ჩვენგანმა ოთხჯერ მარცხენა მუხლი მოიდრიკა, და ჩვენ ხელახლა ჩაგვაგონეს, რომ ზღრუბლს არ შევხებოდით. ჩვენ გულდასმით გაგვჩხრიკეს, დანები ხომ არ აქვთო, მაგრამ ვერაფერი გვინახეს. კარავში აღმოსაელეთის კარით შეგვიყვანეს, იმიტომ რომ დასავლეთის კარით ვერავენ ბედავს შესვლას, გარდა იმპერატორისა. ასევე იქცევა ყოველი მთავარი თავის კარავში; ნაკლებ წარჩინებული პირები აგრე რიგად არ იცავენ ამ წესს.

ამრიგად, ჩვენ მას პირველად წარვუდქვით მის სადგომში მას შემდეგ, რაც ის იმპერატორი გახდა. იმავე დროს ის სხვა ელჩებსაც

ლებულობდა; მაგრამ მათგან ბევრი არ შესულა მის კარავში. იქ ამ ელჩებმა იმდენი საჩუქარი მიართვეეს, სახელდობრ ხავერდი, ძოწეული, ბალდაკინი, ოქრომკედით მოქსოვილი აბრეშუმის სარტყლები, უძვირფასესი ბეწვეული და სხვა რამ, რომ პირდაპირ საოცარი სანახავი იყო. სხვათა შორის, მირთმეულ იქნა ერთნაირი მზის საფარი ანუ ქოლვა, რომლითაც იმპერატორს თავს უჩრდილებდნენ. ის მთლიანად პატიოსანი თვლებით იყო მოჭედილი. ერთი რომელიღაც ოლქის მმართველმა მას მრავალი ბალდაკინ გადაფარებული აქლემი მოუყვანა, რომელთა უნაგირებს ისეთი მოწყობილობა ჰქონდათ, რომ შიგნით ადამიანებს შეუწუხებლად შეეძლოთ ჯდომა. აქლემთა რიცხვი, ჩვენი ანგარიშით, ორმოცი თუ ორმოცდაათი იქნებოდა. მთავრად აგრეთვე მრავალი ცხენი და ჯორი, რომელთაც ასალები ეფარათ და რკინის ან ტყავის რახტები ჰქონდათ. ჩვენც გვკითხეს, ხომ არაფერს მიუძღენითო. მაგრამ რადგან თითქმის ყველაფერი უკვე დახარჯული გვქონდა, არაფერი გაგვაჩნდა მისართმევი. იქვე, სადგომების მოშორებით, ვორაზე ხუთასზე მეტი ფორანი იდგა, პირთამდე საესე ოქროთი, ვერცხლით და აბრეშუმის ტანისამოსით. ყოველივე ეს განაწილებულ იქნა იმპერატორსა და მთავრებს შორის და თითოეულმა მთავარმა თავისი წილიდან თავისი კაცები დაასაჩუქრა სურვილისამებრ.

თავი მათი

იმპერატორის გაზორება დედისაგან და რუსის მთავრის იაროსლავის სიკვდილი

იქიდან ჩვენ გადავედით სხვა ადგილას, სადაც გაშლილი იყო საოცარი, მთლიანად ძოწეულისაგან გაკეთებული კარავი, რომელიც ჩინელებს ერუქებინათ. ჩვენ შიგნით შევეყავით და ყოველი შესვლის დროს ლუდს ან ღვინოს გვთავაზობდნენ და, თუ გვსურდა, მოხარულ ხორცსაც გვაძლევდნენ. იქ იყო მომადლოდ ამართული ფიცრული, რომელზედაც იმპერატორის ტახტი იდგა, საოცრად გამოკვეთილი სპილოს ძვლისაგან და, რამდენადაც გვახსოვს, ოქროთი და ძვირფასი ქვებით შემკული. ამ ფიცრულზე საფეხურებით ადიოდნენ, ზევით კი ის მრგვალი იყო. ტახტის მახლობლად მერხები იდგა; იქ ქალბატონები მარცხნივ სხდებოდნენ სკამებზე, ხოლო მარჯვნივ მალა არავინ იჯდა; დიდიკაცები დაბლა ისხდნენ მერხებზე, შუა ადგილას, სხვები კი მათ უკან თავსდებოდნენ; ყოველდღე მრავალი ქალბატონი იყრიდა თავს. ეს სამი ზემოხსენებული კარავი მეტად დიდი ზომისაა, იმპერატორის ცოლებს კი სხვა კარავები აქვთ, თეთრი ქეჩისგან გაკეთებული, საკმაოდ ვრცელი და ლამაზი.

იქ იმპერატორი თავის დედას გამოეთხოვა. ეს უკანასკნელი ერთი მხრით გაემგზავრა, ხოლო იმპერატორი მეორეთი, რათა გასამართლება მოეხდინა. ამ იმპერატორის მამიდა⁵⁴ დატუსაღებული იყო იმისთვის, რომ მოწამლა მამა მისი, როდესაც მათი ჯარი ჰუნგრეთში იყო⁵⁵. ამიტომ მათი ჯარი, რომელიც იმ ქვეყნებში იმყოფებოდა, უკან გამობრუნდა. ამის გამო ის ქალი გაასამართლეს მრავალ სხვისთან ერთად და ყველანი დახოცეს.

ამავე დროს გარდაიცვალა იაროსლავი—დიდი მთავარი სუზდალისა, რომელიც რუსეთის ნაწილს წარმოადგენს. ის მიწვეული იყო იმპერატორის დედასთან, რომელმაც ვითომდა პატივისცემის ნიშნად მას თავის ხელით მიაწოდა საკმელ-სასმელი. თავის ბინაზე დაბრუნებისთანვე მან თავი ცუდად იგრძნო და მეშვიდე დღეს მოკვდა, ხოლო მისი სხეული უცნაურად გალურჯდა. ყველანი ამბობდნენ, მოსწამლეს, რათა უფრო ადვილად და საბოლოოდ დაეპატრონონ მის მამულს⁵⁶. ამას ამტკიცებს ისიც, რომ იმპერატორის დედამ, იაროსლავის მსლებლების უცნობლად, მალემსრბოლი გაგზავნა რუსეთში მის ვაჟთან ალექსანდრესთან და თავისთან მიიწვია ვითომდა მამამისის სამკვიდროს გადასაცემად. ამ უკანასკნელმა არ ისურვა წასვლა, ამავე დროს კი იმპერატორის დედა წერილებს უგზავნიდა, ჩემთან გამოცხადდი, მე მსურს მამაშენის მამული გიწყალობოვო. მაგრამ ყველა დარწმუნებული იყო, რომ თუ ის მართლა გამოცხადდებოდა, იმპერატორის დედა მას მოჰკლავდა ან სამუდამოდ დაატყვევებდა.

თ ა ვ ი მ ე თ ი რ თ მ ე ბ ა

როგორ წარუდგინეს ბოლო ს ბ ი რ ა ვ ი ი მ პ ი რ ა ტ ო რ ს, ე პ ი ს ტ ო ლ ე მ ი ა რ თ ვ ე ს , ლ ა თ ვ ი თ ა ც მ ი ი ლ ე ს

იაროსლავის სიკვდილის შემდეგ, თუ ჩვენ დროს დათარიღებაში არ ვცდებით, ჩვენმა თათრებმა იმპერატორთან წავგიყვანეს, რომელმაც, როგორც კი მათგან ჩვენი მისვლა გაიგო, გვიბრძანა დედამისთან დაებრუნებულიყავით; როგორც სანდო პირებმა დავ ვარწმუნეს, ის მეორე დღეს მთელი დასავლეთის ქვეყნების წინააღმდეგ ასამხედრებლად ემზადებოდა და არ უნდოდა, რომ ჩვენ ეს გაგვეგო.

ამრიგად, ჩვენ უკან დაებრუნდით, იქ რამდენიმე დღე დავყავით და შემდეგ ხელახლა მასთან გავემგზავრეთ. მთელი თვე მასთან მშვიდობიანად გავატარეთ, მაგრამ ისეთ შიმშილსა და წყურვილს განვიცდიდით, რომ სულს ვლავადვით, ვინაიდან მათ მიერ ოთხ

სულზე მოცემული სურსათი ერთს ძლივს ჰყოფნიდა, საყიდლად კი ვერაფერს ვმოულობდით, რადგან ბაზარი მეტისმეტად შორს იყო. გვგონია, რომ ჩვენ დავიხოცებოდით, თუ ღმერთს ჩვენთვის მხსნელად ერთი რუსი არ მოეგლინა, სახელად კოზმა, იმპერატორის ოქრომპყდელი, რომელიც მას ძლიერ უყვარდა და რომელმაც ჩვენ ზოგ რამეში დახმარება გაგვიწია. კოზმამ ჩვენ გვაჩვენა მის მიერ გაკეთებული იმპერატორის ტახტი, სანამ მას აღვიღზე დადგამდნენ, გვაჩვენა აგრეთვე მის მიერვე გაკეთებული იმპერატორის ბეჭედი და აგვიხსნა მისი წარწერა. ამას გარდა ჩვენ ზემოხსენებული იმპერატორის მრავალი სხვა საიდუმლოება გავიგეთ იმათი მეშვეობით, ვინც სხვა მხედართმთავრებს მოჰყვა, იმ რუსებისა და ჰუნგრელების მეშვეობით, რომელთაც ლათინური და ფრანგული იცოდნენ, რუსი კლირიკოსების და სხვათა მეშვეობათ, რომელთაც თათრებთან ომებსა და სხვა საქმეებში ოცდაათ წელზე მეტი გაეტარებინათ და მათს ენასა და მოქმედებას იცნობდნენ. მათგან ჩვენ შეგვეძლო ყოველივე გაგვეგო, თვით ისინი ყველაფერს სიამოვნებით გვიამბობდნენ, გამოუკითხავადაც კი, იმიტომ რომ ჩვენი სურვილი იცოდნენ.

ამის შემდეგ იმპერატორმა თავისი პირველი მდივნის ჩინგაის პირით შემოგვითვალა, ჩვენი სიტყვები და საქმეები ჩაგვეწერა და უკანასკნელისთვის გადაგვცა. ჩვენ ეს შევასრულეთ. რამდენიმე დღის შემდეგ ბრძანება გასცა ხელახლა დავეცახნეთ და მთელი თავისი სახელმწიფოს მმართველის კადაკის პირით, რომელთანაც პირველი მდივნები ბალა და ჩინგაი და სხვა მრავალი მწერალი იყვნენ, შემოგვითვალა, რომ ჩვენ ყოველი სიტყვა გაგვემეორებინა. ჩვენ ეს ნებაყოფლობით და სიამოვნებით შევასრულეთ. ხოლო ჩვენს თარჯიმნად როგორც ამ, ისე მეორე შემთხვევაში იყო იაროსლავის მხედარი ტემერი, თანადამსწრედ კი ორი კლირიკოსი, ერთი იაროსლავთან ნამყოფი, ხოლო მეორე იმპერატორთან.

ჩვენთვის მან აკითხვინა, ჰყავს თუ არა უფალ პაპს აღამიანები, რომელთაც რუსული, სარაციული ან თათრული წერა-კითხვა იცოდნენო. ჩვენ ვუპასუხეთ, რომ ასეთი აღამიანები არ გვყავს, რომ თუმცა ჩვენს ქვეყანაში სარაციანები არიან, მაგრამ ისინი შორს ცხოვრობენ უფალი პაპისგან. ამასთანავე ჩვენ გამოვთქვით რაც სასარგებლოდ მიგვაჩნდა, სახელდობრ, რომ მათ თავიანთი ეპისტოლე თათრულად დაეწერათ და ჩვენთვის განემარტებიათ, ხოლო ჩვენ მას გულმოდგინედ დავწერდით ჩვენს დედაენაზე და შემდეგ როგორც ეპისტოლეს, ისე თარგმანს უფალ პაპს მივუტანდით. ამის შემდეგ ისინი იმპერატორთან წავიდნენ.

ბოლოს, ნეტარი მარტინის დღეს⁹⁷ ჩვენ ხელახლა დაგვიძახეს; ჩვენთან მოვიდნენ კადაკი, ჩინგაი, ბალა და მრავალი ზემოხსენე-

ბული მწერალი და დაიწყეს ეპისტოლეს განმარტება სიტყვა-სიტყვით, ხოლო ჩვენ ის ლათინურად დავწერეთ. გვაიძულეს ყოველი გამოთქმა გაგვემარტა, რათა გაეგოთ, ხომ არაფერში შეეცდით. როდესაც ორივე ეპისტოლე დაწერილი იყო, ხელახლა წაგვაკითხეს, რათა არაფერი გამოგვეტოვებინა. ისინი გვეუბნებოდნენ: „ეცადეთ ყოველივე კარგად გაიგოთ; რა სარგებლობაა ასეთ შორეულ ადგილებში მოგზაურობა თუ ყველაფერს კარგად ვერ გაიგებთ“. როდესაც ჩვენ ვუპასუხეთ, ყოველივე კარგად გვესმისთქო, მათ ეპისტოლე სარაციონულადაც გადააწერინეს, იმ შემთხვევისთვის, თუ ჩვენს ქვეყნებში მისი წამკითხველი აღმოჩნდებოდა.

თ ა ვ ი მ ე თ ო რ მ ე ტ ა

იმპერატორის წინაჩვეულებასა და ასაკავ

თათრების იმპერატორს ჩვეულებად აქვს, რომ ის უცხოელს არასოდეს საკუთარი პირით არ ელაპარაკება, რა რიგ დიდიც უნდა იყოს იგი, არამედ შუამავლის შემწვობით უსმენს და უპასუხებს. ყოველთვის, როდესაც მისი ქვეშევრდომნი კადაკს თავიანთ საქმის ვითარებას აცნობენ ან იმპერატორის პასუხს ისმენენ, ისინი სიტყვის დასრულებამდე მუხლმოდრეკილნი არიან, რა რიგ დიდნიც უნდა იყვნენ ისინი. შეუძლებელია და არც ჩვეულებადია მიღებული, რომ ვინმემ რაიმე საქმის გამო რაიმე სთქვას მას შემდეგ, რაც ის გადაწყვეტილია იმპერატორის მიერ. ამ იმპერატორს ჰყავს მმართველი, პირველი მდივნები და მწერლები, აგრეთვე ყოველგვარი მოხელეები საზოგადოებრივი და კერძო საქმეებისთვის, ვეკილების გამოკლებით, იმიტომ რომ ყოველივე დავა იმპერატორის ნებით სწყდება სამსჯავროს განხილვისა და აურზაურის გარეშე. თათრების სხვა მთავრებიც ასე იქცევიან.

ეს იმპერატორი შეიძლება ორმოცი ან ორმოცდახუთი წლისა იყოს. ის შუა ტანისაა, მეტისმეტად კეთილგონიერი და მზაკვარია, ამასთანავე არაჩვეულებრივად დინჯი და დარბაისელი. როგორც მუდმივ მასთან მყოფი ქრისტიანები ამტკიცებენ, არავის არ უნახავს, რომ მას ადვილად გაეცინოს ან რაიმე თავქარიანი საქციელი ჩაედინოს. მისმა შინამოსამსახურე ქრისტიანებმა აგრეთვე გვითხრეს, ჩვენ მტკიცედ გვწამს, რომ ის უნდა გაქრისტიანდესო; ამის აშკარანიშანს ისინი იმაში ხედავენ, რომ მას ქრისტიანი კლირიკოსები ჰყავს, რომელთაც ულუფას აძლევს; ამას გარდა, მისი დიდი კარვის წინ ყოველთვის ქრისტიანული სამლოცველოა ამართული; და ისინი საჯაროდ გალობენ და ზარს რეკენ ბერძნების ჩვეულების მიხედვით,

რა დიდიც უნდა იყოს იქ მყოფი თათრებისა და სხვა ადამიანების ბრბო. სხვა მთავრები ამას არ შერებიან.

თ ა ვ ი მ ე ც ა მ ე ტ ა

როგორ დაითხოვეს ისინი

ჩვენმა თათრებმა გვიტხრეს, იმპერატორს სურს თავისი ელჩები გაგატანოთო; მაგრამ, როგორც ვფიქრობდით, მათ უნდოდათ, რომ ეს ჩვენ გვეტხოვა, ვინაიდან ერთმა თათარმა, რომელიც სხვებზე უფროსი იყო, ამის გამო ლაპარაკი ჩამოგვიგდო. რადგან მათი ჩვენთან წამოსვლა ჩვენ უხერხულად მიგვაჩნდა, ჩვენ ეუპასუხეთ, თხოვნა ჩვენი საქმე არ არის, მაგრამ თუ იმპერატორი მათ თავისი ნებით გაგვაყოლებს, ჩვენ მათ ღვთის წყალობით უხიფათოდ მივიყვანთო. ჩვენ კი მათი წამოყვანა მრავალი მიზეზის გამო მიგვაჩნდა უხერხულად. ერთი, რომ ჩვენ გვეშინოდა იმათ ჩვენ შორის არსებული შუღლი და ომები არ დაენახათ, რაიცა მათ უფრო შეაგულიანებდა ჩვენს წინააღმდეგ ასამხედრებლად. მეორე, რომ ჩვენ გვეშინოდა მათ ჩვენი ქვეყანა არ დაეზვერათ. მესამე მიზეზი ის იყო, რომ ჩვენ ვუფრთხოდით, ისინი არ დაეხოცათ, ვინაიდან ჩვენი ხალხები ქედმაღლები და კადნიერები არიან: როცა ჩვენთან მყოფი მსახურნი ალემანიის ლეგატის, კარდინალის თხოვნით მასთან თათრულად ჩაცმული წავიდნენ, ისინი გზაზე ტევტონებმა კინალამ ქვებით ჩაჰქოლეს, ამიტომ იძულებული გახდნენ ეს ტანსაცმელი გაეხადათ. თათრებს კი ჩვეულებად აქვთ, არასოდეს ზავი არ დასდონ იმათთან, ვინც მათს ელჩებს დახოცავს, სანამ შურს არ იძიებენ; მეოთხე მიზეზი ის იყო, რომ ჩვენ გვეშინოდა, რომ ისინი ჩვენთვის ძალით არ მოეტაცნათ, როგორც ერთხელ მოუვიდა სარაცილების მთავარს, რომელიც აქამდე ტყვეობაში უნდა იყოს თუ არ მომკვდარა. მეხუთე კიდევ ის იყო, რომ მათი წამოსვლა ვერავითარ სარგებლობას ვერ მოიტანდა, ვინაიდან მათ არაფერი ევალეობოდათ, გარდა იმპერატორის ეპისტოლის გადაცემისა პაპისა და ხელმწიფეებისადმი, ეს ეპისტოლე კი ჩვენ გვქონდა ხელში; მათ წამოსვლას კი, ჩვენი აზრით, შეიძლებოდა ზიანი მოეტანა.

ამის შემდეგ მესამე დღეს, სახელდობრ, ნეტარი ბრიქცის²⁸ დღეობას, ჩვენ დაგვითხოვეს, იმპერატორის ბეჭედდასმული უსტარი მოგვეცეს და იმპერატორის დედასთან გაგვისტუმრეს, რომელმაც თითოეულ ჩვენგანს მელიის ტყავის ქურჭი უბოძა, ბეწვიანი საპირეთი და ბამბის სარჩულით, აგრეთვე ძოწეულის ნაჭერი. ჩვენმა თათრებმა თითოეული ნაჭრიდან თითო მტკაველი მოიპარეს, ხოლო ჩვენი მსახურისთვის მიცემულიდან—ნახევარი. თუმცა ჩვენ ეს გავიგეთ, მაგრამ არ ვისურვეთ დავა აგვეტეხა ამის გამო.

თ ა ვ ი მ ი თ ო თ ხ მ ი ტ ა

როგორ დაბრუნდნენ იქიდან

ამის შემდეგ უკან დაებრუნდით და მთელი ზამთარი მოვიდოდით; ტრამალებში ხშირად თოვლზე გვიხდებოდა დაძინება, მხოლოდ ხანდახან ფეხებით თუ გავთხრიდით საწოლ ადგილს, იმიტომ რომ იქ ტყე არ არის, არამედ ტრიალი მინდორია. ხშირად დილით ქარის მიერ მოტანილი თოვლით შებლანდრილნი ვდგებოდით. ამრიგად, ამალლება დღეს⁹⁹ ბათოსთან მივალწიეთ. ჩვენ მას შევეკითხეთ, რა ვუპასუხოთ უფალ პაპსტქო. მან გვიპასუხა, არაფრის დაბარება არ მსურს, გარდა იმისა, რომ პაპსა და სხვა ხელმწიფეებს რაც შეიძლება წესიერად გადაეცით რაც მათ იმპერატორმა მისწერაო.

საგზაო მოწმობა მივიღეთ, გზას დავადექით და სამება დღის მომდევნო შაბათს მონტისთან მივედი, სადაც დაკავებული იყვნენ ჩვენი ამხანაგები და მსახურები, რომელნიც ჩვენთან მოვაყვანინეთ.

იქიდან გავემგზავრეთ კორენეცასთან, რომელმაც ხელახლა საჩუქრები გვთხოვა; მაგრამ ჩვენ არაფერი მივეცი, იმიტომ რომ არაფერი გვქონდა. მან რუსეთის ქალაქ კიევამდე ორი კომანი მოგვცა, რომელნიც თათრის ხალხიდან იყვნენ. მაგრამ ჩვენმა თათარმა ჩვენ არ დაგვტოვა, სანამ თათრების უკანასკნელი სადარაჯო არ განვვლეთ. კორენეცას მოცემულმა კაცებმა კი უკანასკნელი სადარაჯოდან კიევამდე ექვს დღეში მიგვიყვანა.

იქ კი ჩვენ მივალწიეთ ორი კვირით ადრე წმინდა იოანე ნათლისმცემლის დღეობამდე. კიეველებმა რომ ჩვენი დაბრუნების ამბავი გაიგეს, სიხარულით გამოვიდნენ ჩვენს შესაგებებლად; ისინი ჩვენ გვილოცავდნენ თითქო მკვდრეთით აღმდგარი ადამიანები ვყოფილიყავით. ასევე გვხვდებოდნენ მთელს რუსეთსა, პოლონეთსა და ბოჰემიაში. დანიელმა და მისმა ძმამ ვასილკომ დიდი ნაღიმი გაგვიმართეს და ჩვენი სურვილის წინააღმდეგ რვა დღით დაგვტოვეს. ამავე დროს ისინი თათბირობდნენ ერთმანეთშორის, ეპისკოპოსებთან და სხვა საპატოო პირებთან იმის შესახებ, რაც ჩვენ მათ ვუთხარით თათრებისკენ გამგზავრების დროს; მათ ერთსულოვნად გვიპასუხეს, ჩვენ ვვსურს უფალი პაპი ჩვენი განსაკუთრებული მეუფე და მამა იყოს, ხოლო წმინდა რომის ეკლესია მბრძანებელი და მასწავლებელი; ამასთანვე მათ დაადასტურეს, რასაც წინათ თავიანთი აბატის შემწეობით იუწყებოდნენ და ჩვენთან ერთად უფალ პაპთან ამის გამო თავიანთი ელჩები და ეპისტოლე წარმოგზავნეს.

99. იქიდან, მთელიანი

თ ა ვ ი მ ი ხ უ თ მ ე ბ ი

 კარპინის მოწვევები მისი მოგზაურობის შემხარბილების
 დახადახტურებლად

ძმა იოანე კარპინი თავის მოგზაურობის დასასრულს თავის ხელნაწერში შემდეგს უმატებს. რათა არავის ეჭვი არ შეუვიდეს იმაში, რასაც ის სწერს, რომ სათათრეთში მოგზაურობის დროს ვნახე და შემემთხვაო, ის ასახელებს ყველა იმათ, ვინც იქ ნახა, ან გზად შეხვდა. ასეთია რუსეთის მეფე დანიელი, რომელიც მთელი თავისი ამალით ბათოსთან და აგრეთვე ბათოს დის ქმართან, კარტანთან, იყო; შემდეგ კიევის რაზმის უფროსი მონგროტი მთელი მისი თანმზლებით კორენცას ოლქში; მან ისინი რამდენიმე ხანს გააცილა ბათოსკენ. ბათოსთან მათ ნახეს მთავარ იაროსლავის შვილი ერთ კუმანელ დარბაისელთან, სახელად სანგორთან ერთად, რომელიც ქრისტიანი არ იყო; მათთანვე იყო ერთი სუზდალელი რუსი, მათი თარჯიმანი. დიდ ხანთან მათ ნახეს დუკა იონელუსი, რომელიც იქ გარდაიცვალა, და ერთი მისი აზნაური, სახელად ტემერი, რომელმაც მათი თარჯიმანობა იკისრა იმპერატორ გუიუქის კარზე, როგორც პაპისადმი მიმართული ხანის უსტარის, ისე ყოველივე იმის გადასათარგმნელად, რაც მათ უნდა ეთქვათ და ეპასუხნათ. იქვე იყო ვინმე დუბერლანსი, ამ დუკას კლირიკოსი ანუ კარის მოძღვარი და სხვა მრავალი მისი მსახური და შინაყმა. როცა უკან დაბრუნებისას ბისერმინების ქვეყანაში გამოიარეს, ქალაქ ლემფიუქში მათ ნახეს ადამიანები, რომელნიც იქ ბათოს ნებართვით იაროსლავის მეუღლისაგან მის ქმართან იყვნენ გამოგზავნილი და რომელნიც რუსეთში დაბრუნდნენ.

როცა მონტისთან მიიღწიეს, იქ ხელახლა თავიანთი დატოვებული ამხანაგები ნახეს და მრავალი სხვა, რომელნიც მათ ელოდნენ. კუმანიიდან გამოსვლის დროს მათ მთავარი რომანი შეხვდათ, რომელიც დიდი ამალითურთ თათრებთან მიემგზავრებოდა, შემდეგ მთავარი ალოვა და ჩერნიგოვის მთავრის ელჩი, რომელიც კუმანიიდან მათ გაჰყვა და კარგა ხანს მათთან ერთად იმოგზაურა რუსეთზე. ყველა ეს მთავრები რუსები იყვნენ. მათ ის იმოწმებს თავისი ნაწერის დასადასტურებლად; იმოწმებს აგრეთვე მთელ ქალაქ კიევს, რომელმაც მას გამყოლები და ცხენები მისცა თათრების პირველ საყარაულომდე და სადაც ის კარგად მიიღეს უკან დაბრუნების დროს. შემდეგ ის ასახელებს სხვა პირებს რუსეთიდან, სადაც მათ უკან დაბრუნებისას გაიარეს: ამ რუსებს ბათომ თავისი ბეჭედ-დაკრული წერილი გამოუგზავნა, რათა მათთვის ცხენები და სურსათი

მიეცათ, წინააღმდეგ შემთხვევაში სიკვდილით დასჯას ემუქრებოდნენ. შემდეგ იმოწმებს ბრესლაველ ვაქრებს, რომელთაც მათთან ერთად კიევამდე იმოგზაურეს და იცოდნენ, რომ მათი რაზმი თათრების ქვეყანაში გაემგზავრა, აგრეთვე კონსტანტინეპოლის ვაქრებს, რომელნიც რუსეთში მოვიდნენ და კიევში იმყოფებოდნენ, როცა ჩვენ სათათრეთიდან დავბრუნდით. ხოლო ამ ვაქრების სახელები შემდეგია: მიქელ გენუელი და აგრეთვე ბართლომე, მანუილ ვენეციელი, იაკობ რევერი აკრიდან, ნიკოლო პიზანელი; ესენი არიან უმთავრესნი. სხვები ნაკლებ მნიშვნელოვანნი არიან: მარკოზი, ჰენრიხი, იოჰან ვაზიუსი, მეორე ჰენრიხი ბონადიესი, პეტრე პასქამი. სხვა მრავალიც იყო, მაგრამ მათი სახელები ჩვენთვის უცნობია.

ბოლოში, ის სთხოვს და ემუდარება ყველას, ვინც ამ თხზულებას წაიკითხავს, არაფერი დააკლოს ან არაფერი მოუმატოს მას; ის ფიცულობს, რომ დასწერა მხოლოდ ის, რაც თვითონ ნახა ან მოისმინა სარწმუნო ადამიანებისაგან; რომ მრავალმა ადამიანმა პოლონეთსა, ბოჰემიასა, გერმანიასა, ლიეჟსა, შამპანში და სხვა ადგილებში, სადაც მათ გაიარეს, სიამოვნებით წაიკითხა და გადასწერა მისი მოგზაურობა, სანამ ის დასრულებულ და გასწორებულ იქნა და მან ის მხოლოდ შემდეგ გააწყო მოცლილობისა და დასვენების ჟამს. ამიტომ ყველას სთხოვს, ნუ გაუკვირდებათ, თუ ამ უკანასკნელ ვარიანტში მრავალ რამეს აღმოაჩენენ, რაც ბევრად უფრო გულმოდგინედაა გაკეთებული და სხვანაირადაც, ვიდრე პირველ ნუსხაში იყო.

შ ა ნ ი შ ვ ნ ა ბ ი

1. სოლანგების მიწა-წყალი—იგულისხმება ახლანდელი მანჯურია და შეიძლება, ნაწილობრივ, კორეაც.

2. ჰუირები, რომელთაც ძველი ქართველი მემკვიდრეები უიღურებს უწოდებენ, თურქული ტომის ხალხი იყო და XIII საუკუნეში აღმოსავლეთ თურქესტანში ცხოვრობდა. თავიანთ მეზობლებთან შედარებით უიღურები კულტურული და დაწინაურებული იყვნენ; სხვათა შორის, საკუთარი ანბანი ჰქონდათ და მონღოლები მათ მდივნებად და მწერლებად იყენებდნენ თავიანთ დივანხანებსა ანუ კანცელარიებში.

3. ნაიმანები—აღმოსავლეთის მწერლების ცნობით ეს ტომი ირტიშის მდინარის სათავეების მახლობლად და ალტაის მთის აღმოსავლეთით ცხოვრობდა.

4. კარაკარონი, რომელიც „ქართლის ცხოვრებაში“ ყარაყორუმის სახელწოდებითაა ცნობილი, მონღოლთა სატახტო ქალაქი იყო, ჩინგიზ-ყაენის მემკვიდრის უგედეი-ყაენის მიერ მდინარე ორხონის პირას დაარსებული.

5. სირ-ურდო—ახლანდელი კიახტის სამხრეთით იმყოფებოდა ურგისკენ მიმავალ გზაზე.

6. ბუკარანი თხელი ტილო უნდა იყოს.

7. ბალდაკინი—ძვირფასი ქსოვილი ოქრომკედლისა და აბრეშუმის ძაფისაგან.

8. მეორე ვარიანტით: ამ კერპს ისინი თაყვანს სცემენ სამხრეთიდან.

9. დიდი მთავარი მიხაილი—იგულისხმება ჩერნიგოვის მთავარი მიხაილ ვსევოლოდოვიჩი, რომელიც თათრებმა 1246 წლის სექტემბერში აწამეს.

10. ჩერნიგოვის მთავარი ანდრეი—უნდა იგულისხმებოდეს ანდრეი მსტისლავიჩი, ბათოს მიერ მოკლული 1245 წ.

11. კომანები ბიზანტიური სახელწოდებაა ყივჩაყებისა, რომელთაც თათრების შემოსევამდე ახლანდელი სამხრეთ რუსეთის ტრამალები ეპირათ დაახლოებით მდინარე ბუგიდან მდინარე ურალამდე თათრებმა ისინი თითქმის სრულიად გაელიტეს.

12. ოკოდაი ხანი—იგულისხმება ჩინგიზ-ყაენის მესამე შვილი უგედეი, რომელიც ტახტზე დაჯდა 1229 წ., ხოლო გარდაიცვალა 1241 წ.

13. პლანო კარპინიმ დიდი ყაენის კარზე ნახა ლაშა გიორგის ვაჟი ულუ დავითი და რუსულად დედოფლის ვაჟი დავით ნარინი, რომელნიც, როგორც საქართველოს ისტორიიდან ცნობილია, იქ მემკვიდრეობის დასამტკიცებლად იყვნენ წასული.

14. ამას მოსდევს გაუგებარი ფრაზა, რომლის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ თათრები წლის ბოლოს სარგებელს თავნებე აკეცდნენ.

15. ჰიპერპერი ანუ ბიზანტინი—ბაჯალლო ოქროს ფული, რომელსაც კონსტანტინეპოლში სჭრიდნენ და დაახლოებით 70 გრანს იწონიდა.

16. ასპერი—ბიზანტიური წვრილი ვერცხლის ფული.

17. სტერლინგი—ძველი ანგლო-საქსონური ვერცხლის ფული, დაახლოებით 32 გრანს იწონიდა.

18. ტარტარი—საკუთარი სახელის ეს ფორმა დასავლეთ ევროპაში წარმოსდგა ცნებათა ასოციაციის ნიადაგზე: თათარი—ტარტარი (მიწის ქვეშეთის სამეფო, ჯოჯოხეთი).

19. ყარა ჩინელების ანუ შავი ჩინელების სახელმწიფო დაარსდა მეთორმეტე საუკუნეში ჩრდილოეთ ჩინეთიდან გამოსული ლტოლვილებისაგან და შეიცავდა ახლანდელი ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის თურქესტანის დიდ ნაწილს.

20. ომილი ანუ იმილი ქალაქია ყიზილბაშის ტბის ოდნავ დასავლეთით.

21. დიდი უდაბნო—იგულისხმება უდაბნო გობი ანუ შამო.

22. სარი ჰუიურები ანუ ყვითელი ჰუიურები—უიღურთა ხალხის ერთი ტომი, რომელიც ჩრდილოეთ ტიბეტში ცხოვრობდა კურუ-ნორის ტბის მიდამოებში.

23. კარანიტები მონღოლური რასის ერთი ტომია; ვოირატები დასავლეთის მონღოლების ანუ კალმიკების ძველებური სახელწოდებაა.

24. კომანების ანუ ყივჩაყების ქვეყანა ნამდვილად დაპყრობილი იქნა ჩინგიზ-ყაენის უფროსი ვაჟის ჯუჩის ანუ ტოსუხის მიერ, რაიცა თვით პლანო კარპინის ქვემოთ აქვს აღნიშნული.

25. ჩინგიზ-ყაენის ბრძოლა ჩინეთის წინააღმდეგ გაგრძელდა 1211 წლიდან 1215 წლამდე, როცა მონღოლებმა პეკინი აიღეს. ჩრდილოეთის ჩინეთი საბოლოოდ უგედეი ხანმა დაიპყრო.

26. ჩინგიზ-ყაენის უფროსი ვაჟი, ბათოს მამა ჯუჩი ანუ ტოსუხი, კომანების ანუ ყივჩაყების შემმუსვრელი—გარდაიცვალა მამაზე ადრე, 1224 წ.

27. ივანე ხუცესი—ლეგენდარული პიროვნება: საშუალო საუკუნეების ადამიანების წარმოდგენით ის ძლიერი ქრისტიანი მბრძანებელი იყო, რომლის სამფლობელოს ზოგიერთი ინდოეთში ათავსებდა, ზოგიერთი შორეულ აღმოსავლეთში, სადღაც ჩინეთსა, მონღოლეთსა და კორეის შუა.

28. ასეთი ლეგენდარული გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული ცნობები ძალიან გავრცელებული იყო საშუალო საუკუნეებში და ისინი ისეთ შედარებით განათლებულ ადამიანებს სჯეროდათ, როგორც პლანო კარპინი იყო.

29. ბურიტაბეტის ქვეყანა ახლანდელი ტიბეტია.

30. ყერგისის ქვეყანა—ყირგიზეთი.

31. გუიუქ ხანი ჩინგიზ-ყაენის ვაჟის უგედეის შვილი იყო და დიდი ხანის ტახტზე 1246—1248 წლებში იჯდა.

32. სწორი არაა, თითქო ჩინგიზ-ყაენი მეხს მოგვლას.

33. ივლისხმება ყველაზე გამოჩენილი იმდროინდელი მონღოლი სარდალი, რომელსაც ქართული წყაროები სუბუდაის უწოდებენ; მან მეორე გამოჩენილ მხედართმთავარ ჯებესთან ერთად 1220 წ. ოცი ათასი მხედრით პირველად გადმოლახა საქართველოს საზღვრები და ლაშა გიორგი დაამარცხა. შემდეგ მეთაურობდა იმ ლაშქარს, რომელმაც ყივჩაყების ქვეყანა და რუსეთი დაიპყრო.

34. პლანო კარპინის არეულად აქვს გადმოცემული მონღოლთა ხანებისა და მხედართმთავრების ზოგიერთი სახელი, რაიცა ჩვეულებრივი მოვლენაა საშუალო საუკუნეების მწერლისთვის, რომელიც უცხო ქვეყნების შესახებ სწერს.

35. მაღალი სულთანის სახელწოდებით ივლისხმებიან ხვარაზმის შაჰები მაჰმადი და „ქართლის ცხოვრებაში“ კარგად ცნობილი ჯალალედინი.

36. ბისერმინები სლავიანების მიერ შერყვნილი სახელწოდება უნდა იყოს მუსულმანებისა. ამ შემთხვევაში ბისერმინების ქვეყნად მუსულმანური ცენტრალური აზია ივლისხმება.

37. საშუალო საუკუნეებში მაჰმადიანებს საზოგადოდ სარაციონებს უწოდებდნენ.

38. ქალაქი ბარხინი მდინარე სირდარიის ნაპირას უნდა ყოფილიყო.

39. ქალაქები იაკინთიც და ორნასიც თითქო სირდარიის ნაპირას იყო გაშენებული.

40. თორკები—იგულისხმება სამხრეთ რუსეთის ტრამალეზე მცხოვრები მომთაბარე თურქული ტომი.

41. კიევის აღება მონღოლების მიერ მოხდა 1240 წ.

42. დიდ ბულგარეთს თათრების შემოსევამდე ეოლგის ხეობის შუა წელი ექირა, მისი სატახტო ქალაქი ახლანდელი ყაზანის მახლობლად იდგა.

43. ბასკარტების სახელწოდებით ბაშკირები იგულისხმებიან.

44. პაროსიტების სახელწოდებით იგულისხმებიან ფინური ტომები, რომელნიც რუსეთის ჩრდილო აღმოსავლეთით ცხოვრობდნენ მდინარე კამასა და მდინარე ვიატკას შორის.

45. სამოგედები—სამოედები ანუ ნენები.

46. ცხადია, აქ ლაპარაკია ლომთევზებსა და ძაღლთევზებსა ანუ სელაპებზე, რომელთა ხმა რამდენიმედ მართლაც წააგავს ძაღლის ყეფას.

47. იგულისხმება სევილიის ეპისკოპოსი ისიდორე, გარდაცვლილი 636 წელს, რომელმაც დასწერა ისტორია ადამიდან დაწყებული მეშვიდე საუკუნის დასაწყისამდე; ეს ისტორია ფანტასტიკური ამბებითაა აღსავსე, თუმცა ზოგიერთ სწორ ცნობასაც გადმოსცემს, განსაკუთრებით გერმანელი ტომების შესახებ.

48. მეორე ვარიანტით თითქო ქართველები ორმოცს კი არა, მხოლოდ ოც ათას ჰიპერპერს იხდიდნენ.

49. ურუმის სასულთნოს სახელწოდებით იგულისხმება სელჯუკ თურქების სამფლობელო ანატოლიაში.

50. ბალდახი—ბალდადი.

51. მეორე ვარიანტით ოცი ათას ბიზანტინს.

52. თათრული სიტყვა, რომელიც აქაა ნანიშნები, არის ღუმანი, რაც ათი ათას ანუ ძველ ქართულად ბევრს ნიშნავს; იმდროინდელმა რუსებმა და ევროპელებმა ის აურიეს ტუმანში, რაიცა ნისლს, სიბნელეს ნიშნავს.

53. ამ სიტყვებს ტექსტში მოსდევს ადამიანის სამხედრო ტანსაცმელისა და ცხენის რახტის აღწერა, რომელიც იმდენად ბუნდოვანი და გაუგებარია, რომ საჭიროდ არ ვცანით მისი ქართულად გადმოთარგმნა.

54. შეად. „ქართლის ცხოვრების“ სიტყვები: ნახევარი ივლტოდეს თათარნი და ნახევართ მზირი ეყო და უკანით მოუხდეს და სხ.

55. დოხორო—ქრცვინი, თანამედროვე რუსულ ენაზე ხორიოკი.

56. ბასქატები იგივე ბასკაკები რუსული მატრიანების მიხედვით.

57. ქვემოთ პლანო კარპინის საერთოდ სწორად აქვს გადმოცემული ყარაყორუმში ქართველი ბატონიშვილების ულუ დავითის და დავით ნარინის გამგზავრების მიზანი და გარემოება. მხოლოდ

ის მათ შეცდომით ბიძაშვილ და მამიდაშვილად კი არა, ღვიძლ ძმებად სთვლის. ამას გარდა, როგორც ცნობილია, რუსუდანის ვაჟს მელიქი კი არა, დავით ნარინი ერქვა. აგრეთვე მართალი არ არის თითქო რუსუდან დედოფალი თავის ვაჟთან ერთად დიდ ხანთან გამგზავრებულეოს და გზაზე გარდაცვლილეოს.

58. ნამდვილად, როგორც ცნობილია, საქართველო მონღოლებმა ორ სამეფოდ გაჰყვეს, მხოლოდ დავით ნარინს უფრო მცირე ნაწილი, სახელდობრ დასავლეთი საქართველო არგუნეს.

59. მართლაც, როგორც ცნობილია, ქართველებმა ამის შემდეგ ერთმანეთთან შეუთანხმებლად ორჯერ მოაწყვეს აჯანყება მონღოლების წინააღმდეგ, პირველად დავით ნარინის, ხელმოკრედ ულუ დავითის მეთაურობით (1259—1261 წ.), მაგრამ ორივეჯერ დამარცხდნენ.

60. ავტორის მიერ ჩამოთვლილი გეოგრაფიული სახელებიდან ზოგიერთი გაუგებარია (მაგ. სობოალი, გოსმიტი, ბასხარე და სხ.); ამას გარდა, მას ქრისტიანული სექტები ნესტორიანები და იაკობიტები ცალკე ერებად აქვს წარმოდგენილი და სხ.

61. მანგია—უნდა იგულისხმებოდეს ჩინეთის სამხრეთი ნაწილი მდინარე ხუანხედან ინდოჩინეთამდე.

62. საიების სახელწოდებით უნდა იგულისხმებოდეს დიდი ბულგარეთის მოსაზღვრე ხალხი ფინური ტომისა.

63. იგულისხმება ბოჰემიის მეფე ვენცესლავ I, რომელიც მეფობდა 1240 წლიდან 1253 წლამდე.

64. იგულისხმება სილეზიის მთავარი ბოლესლავ V (1226—1279).

65. კონრად ლანცისკელი მაზოვიის საჰერცოგოს მფლობელი იყო. მის სატახტო ქალაქს პლოცკი წარმოადგენდა.

66. იგულისხმება ვოლინის მთავარი ვასილკო რომანოვიჩი.

67. იგულისხმება დანიელ რომანოვიჩი, გალიციის მეფე (1201—1264).

68. მირქმის მეორე დღეს, ე. ი. 1246 წლის 3 თებერვალს.

69. კანოვი—ქალაქი დნეპრის პირას, 120 კილომეტრზე კიევიდან.

70. კორენცა—თათრების ათიათასეულის ანუ დუმნის უფროსი, რომელიც კიევის პერეასლავლის მახლობლად მომთაბარეობდა და სამხრეთ რუსეთს ადევნებდა თვალყურს.

71. დიდი მარხვის პირველ კვირაში, ე. ი. აპრილის დასაწყისს.

72. წმინდა გიორგის ტოტს საშუალო საუკუნეებში ხშირად ბოსფორს უწოდებდნენ.

73. საბერძნეთის ანუ დიდ ზღვას პლანო კარპინი შავ ზღვას უწოდებს; მას შეცდომით ჰგონია, რომ ვოლგაც და იაიკიც შავ

ზღვას ერთვიან. საერთოდ ის ერთმანეთში ურევს შავს, აზოვისა და კასპიის ზღვებს.

74. ერთი ლიე—დაახლოებით 4 კილომეტრი.

75. ელდეგაი—ბათო ყაენის მესტუმრეთუხუცესი.

76. ჰუნგრეთის მეფეს ბელა IV (1235—1270).

77. დიდ შაბათს, ე. ი. 1246 წლის 7 აპრილს.

78. ძნელია გამოარკვევა ვის გულისხმობს ავტორი ბრუტაქებისა და ციტორების სახელწოდებით; ალანები ოსების ძველი სახელწოდებაა, ჩირკასები ჩერქეზები არიან: აშკარაა, პლანო კარპინი ცალკე ერებად სთვლის იბერიელებს, კახებს და გიორგიელებს.

79. კანგიტებს ზოგიერთი მკვლევარი დასავლეთის თათრების ერთ შტოდ სთვლის, ზოგიერთი კი პაჭანიკების ერთ ტომად.

80. ამ შემთხვევაში ბისერმინების ქვეყნად ხორეზში იგულისხმება.

81. როგორც ცნობილია, მას მუჰამედი ერქვა და თათრებისგან ლტოლვილი კასპიის ზღვის კუნძულზე მოკვდა; მისი შვილი იყო ჯალალედინი.

82. თიადაი „ქართლის ცხოვრების“ ჩალატაი უნდა იყოს.

83. სიბანი ანუ შობანი, ბათო ყაენის უმცროსი ძმა; დიდი სიმხნე და გამჭირაზობა გამოიჩინა რუსეთის, პოლონეთისა და ჰუნგრეთის საწინააღმდეგო ომებში, რისთვისაც უზარმაზარი მამული მიიღო ურალის მთებიდან არალის ტბასა და ამუდარიის ნაპირამდე.

84. ე. ი. 20—21 ივნისს.

85. იგულისხმება ახლანდელი ბალხაშის ტბა.

86. მეორე ვარიანტით მგზავრებს ეს ტბა თითქო მარჯვენა მხრით დაუტოვებიათ.

87. ზოგიერთი მკვლევარის აზრით ბათოს და შობანის ძმა ორდა იცენი.

88. ე. ი. 28 ივნისს.

89. ე. ი. 22 ივლისს.

90. ყრილობა, მონღოლურად ყურულტაი.

91. მარკა დაახლოებით ნახევარ გირვანქას უდრიდა.

92. ალბათ მდინარე ორხონის ნაპირას.

93. ე. ი. 24 აგვისტომდე.

94. მეორე ვარიანტში მამიდის მაგიერ ხასა სწერია.

95. გუიუქ ყაენის მამა უგედეი, სპარსელი ისტორიკოსების ცნობით, სამი წლის მეფობის შემდეგ მოკვდა 1241 წ., რადგან უგონოდ დაითრო. მონღოლთა ისტორიკოსი ამბობს: ის 1244 წელს მოულოდნელად ავად გახდა და გარდაიცვალა.

96. თუმცა რუსი მემატიანეების უმრავლესობა ამბობს იაროსლავ სუზდალელი დიდი დაღლილობის გამო მოკვდაო, მაგრამ შეიძლება სწორი იყოს პლანო კარპინის ცნობა, რომ ის ურდოში მოწამლეს.

97. ე. ი. 11 ნომბერს.

98. ე. ი. 13 ნომბერს.

99. 1247 წლის 9 მაისს.

لب اللباب

„შვეთესთაგან შვეთესი (ისტორია)“ ჰაჯი მხვდი-
შული შაჯარისა
) (XVII ს.)

გამოხდა

მ. ფუთურძემ

ჰაჯი მეჰდი-ყული ყაჯარის باب الـ — „უკეთესთაგან უკეთესი (ისტორია)“ — წარმოადგენს მუსლიმანური სამყაროს ისტორიის მოკლე სახელმძღვანელოს — მიმოხილვას, რომელიც დაწერილია ვრცელი მსოფლიო ისტორიების და მონოგრაფიული საისტორიო ნაშრომების საფუძველზე. იწყება ის მოჰამედის, ალის და იმამების ისტორიით, სრულდება შაჰ-სეფის სიკვდილით (ჰიჯრის 1051 წ. = 1641—42 წ.).

Storey-ს მოხსენებული აქვს¹ باب ال-ის მხოლოდ ერთი ხელნაწერი, რომელიც ბრიტანეთის მუზეუმს ეკუთვნის და აწერილი აქვს Rieu-ს². Rieu-ს აზრით ის მე-19 საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. საქართველოს მუზეუმის პალეოგრაფიული განყოფილების მუსლიმანურ კოლექციაში დაცულია მეორე ხელნაწერი ამ ნაშრომისა. რადგანაც ზოგიერთი მხრით ეს ხელნაწერი საყურადღებოა, მოგვყავს აქ მისი აღწერა.

ხელნაწერი № 738 საისტ.-საეთნ. საზოგადოების ფონდიდანაა, შეიცავს 171 ფ., აქედან 98 რ. ცარიელია, ხოლო მე-171 ფურცლი — შიგან მხოლოდ შემონახევიარია დარჩენილი. ზომა: 19 × 13; 12 სტრ.; ქალაღდი თეთრია, კარგი ღირსებისა, ყდა რბილი, მოყავისფერო ტყავისა, დაზიანებული. 97 და 163 ფურცლებს შემდეგ აკლია რამდენიმე ფურცელი. პირველი და უკანასკნელი ფურცლები შემოფლეთილია. პირველი ფურცელი შეუკეთებიათ ქობის შემოვლებით. მეორე ფურცელი ჩაწებებულია ისე, რომ verso-ს შიგნითა კიდეზე სტრიქონების დასაწყისში რამდენიმე ასო დაფარულია გადაწებებული ქალაღდით. დანარჩენი ნაწილი წიგნისა კარგად არის შენახული, მხოლოდ კიდეები დასერილია ლურჯი მელნით.

გადაწერილია წიგნი ლამაზი, შიქასთენარევი ნასთალიკით, ზოგჯერ ძნელად გასარჩევით. სათაურები მკრთალი სინგურით არის დაწერილი.

კოლოფონი:

بتاریخ سه شنبه هفتم شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۰۴ مطابق بیجی نیل
در کاخ قلمی شد

ე. ი. „დაიწერა (დასრულდა წერა) სამშაბათს რაბი ოს-სანის თვის 7-სათას ას ოთხ წელს, (რომელიც) შეესატყვისება მაიმუნის წელიწადს,

¹ Persian Literature... by C. A. Storey, Section II, fasc. 1, pp. 134.

² Rieu, Supplement, 38.

კახეთში“. ჩვენი წელთაღრიცხვით ეს თარიღი უდრის 1692 წ. დეკემბერს. სამწუხაროდ აღნიშნული არ არის სახელდობრ კახეთის რომელ პუნქტში იქნა გადაწერილი ეს წიგნი.

ხელნაწერს აქვს სხვადასხვა ხასიათის მინაწერები. პირველ გვერდზე ნაჯღაბნი და წერაში ვარჯიშის ნიმუშებია, შემდეგ ყოველი ფურცლის verso-ს ზემო აშიაზე 118 ფურცლამდე, ჩათვლით, ლამაზი ნასხით სწერია არაბულად სხვადასხვა ბრძნული გამონათქვამები, დარიგებანი და სხ., არაბულ სტრიქონს კი ქვემოთ მიწერილი აქვს ნასთალიკის ხელით სპარსული თარგმანი, მაგალითად 20 v-ზე სწერია:

اشرفى طلب الشهرة

بدى در طلب شهرت و اوازه است

124 r.-დან 134 v. გვერდამდე იქ, სადაც საქართველოს შესახები ამბებია ტექსტში მოყვანილი, აშიაზე გაუწვრთნელი ხელით არის მიწერილი: 124 v. „ლობელობაბის წიგნი გარდაითარგმნა კოსტანტილ და თეიმურაზ მეფის ამბავი ყოლამ ჰუსეინ ონიკაშვილისაგან ქალაქ თავრიზში 1911 წელს“.

125 r. „ათას თხუთმეტს ჰიჯრისა თიბილისი გორი და ტუმანსი¹ ოსმალეთიდან გამოიტანა შაჰმა. ონიკაშვილი“.

127 v. „გარდაითარგმნა ყ. ონიკაშვილისაგან თავრიზში“.

128 r. „გარდაითარგმნა ონიკაშვილისაგან“.

130 r. „ფერეიდანის ქართველების რჯულის მიღ[ე]ბის ამბავი გარდაითარგმნა ყ. ონიკაშვილისაგან“.

132 r. „დიდ მოურავის ამბავი გარდაითარგმნა ყ. ონიკაშვილისაგან“.

132 v. „ეს ამბავი გარდაითარგმნა ყ. ონიკაშვილისაგან“.

134 r. „აქ შაჰაბაზის სიკვდილი და მისი შვილის მეფობა სახელათ საამ მირზა და მთელი ისპაჰანის უფლება ჩააბარეს მირზა გურჯის რომელსაც რუსტამ ხანს ეძახდნენ“.

134 v. „მეორეთ მოხსენებული დავით-ხანის ამბავი და ყაჯარიანთ ამოხოცა თეიმურაზ მეფისაგან“.

ამ მინაწერების ავტორი უნდა იყოს ის ფერეიდნელი ქართველი ყოლამ ონიკაშვილი, რომელიც მეორე ფერეიდნელთან, ხუციშვილთან ერთად ჩამოვიდა ირანიდან საქართველოში პირველად 1907 წელს². ჩვენი ხელნაწერი ირანიდან ჩამოტანილი და საისტ-

¹ ე. ი. დმანისი.

² იხ. ვახ. „ისარი“, 1907 წ. 24/V № 111 და 11/VII № 149.

საეთნ. საზოგადოებისათვის შეწირულია ნიკო ავალიშვილისა და თიკანაძის მიერ, როგორც ამას გვამცნობს საქართველოს მუზეუმის საინვენტარო წიგნის ჩანაწერი. უნდა ვიფიქროთ, რომ ყ. ონიკა-შვილმა ის აქ ნახა საისტ.-საეთნ. საზოგადოების წიგნთსაცავში და გააკეთა ეს თავისი შენიშვნები, მაგრამ უკვე მეორედ ჩამოსვლის დროს.

164 ფურცლიდან წიგნის ბოლომდე გვერდები უჭირავს ირბ სტრიქონებად დაწერილ ლექსებს და სხვა მინაწერებს. ამ უკანასკნელებიდან საყურადღებოა 164 v.—165 v. გვერდებზე მოთავსებული ვრცელი მინაწერი, რომელშიც მეჰდი-ყული ყაჯარი **مهدی قلی قاجار کنج**, ჩვენი წიგნის ავტორი ალბათ, გადმოგვცემს ერთს ინცინდენტს, რომელიც მას ყარაბაღისა და განჯის ბეგლარ-ბეგის ოღურლუ-ხანის სამსახურში ყოფნის დროს შეემთხვა, როცა მის მიერ გაგზავნილი იყო შაჰთან საქართველოს საქმეების შესახები მოხსენებით.

საკუთრივ „ისტორია“ ჩვენს ხელნაწერში თავდება 137 v. გვერდზე. შემდეგი გვერდიდან იწყება მცირე „თეზქერე“, ე. ი. მოკლე მიმოხილვა ირანის პოეტებისა, რომელშიც მოყვანილია პოეტის სახელი, ძალიან მოკლე შენიშვნა მისი ცხოვრების ან შემოქმედების შესახებ (თითო-ოროლა სტრიქონი, ზოგიერთ შემთხვევაში ვრცელიც) და ლექსი (ერთი-ორი სტრიქონი), როგორც მისი ნაწარმოების ნიმუში. მიმოხილვა ქრონოლოგიურ რიგზეა დალაგებული (სეფიანთა ეპოქის პოეტების სახელები ანბანის რიგზეა ჩამოთვლილი), ბოლოში მოქცეულია თვით ავტორი.

მოგვყავს აქ სია მოხსენებული პოეტებისა „თეზქერეში“ წარმოდგენილი რიგის მიხედვით.

فصل بیست و سیم در ذکر شعرای عجم

که بفارسی شعر گفته اند

.....
ابو الحسن استاد رودکی

عضایری رازی

اسد طوسی

- 143 r. شيخ اوحدى مراغة
 مولانا فحرالدين بناكتى
 خواجه همام تبريزى
 خواجه خسرو دهلوى
- 143 v. خواجهى كرمانى
 خواجه سلمان ساوهجى
 امير يمين الدين طغرائى
 ابن يمين (اسم او محمود است)
- 144 r. عبيد زاكاني
 خواجه حافظ شيرازى [نامش شمس الدين محمد بوده]
- 144 v. مولانا حسن كاشى
- 145 r. ابن عماد نور مرقدہ
 سيد نعمت الله
 خواجه عصمت الله بخارى
- 145 v. ابو اسحاق حلاج شيرازى
 مولانا شرف الدين على يزدى
 مولانا كاتبى
- 146 r. شيخ آذرى
 مولا سيمى نيشابورى
 بابا سودائى
- 146 v. مولانا محمد مشهور بابن حسام
 مولانا حسن سليمى
 خواجه اوحد مستوفى
- 147 r. طاهر بخارائى
 امير امين الدين نزل آبادى
 امير يادكار
 مولانا قنبرى نيشابورى
- 147 v. ولى قلندر

باب دوم در ذکر شعرائی که معاصر

سلطان حسین میرزا بوده اند

- 148 r. سلطان حسین میرزا
 بدیع الزمان میرزا
 فریدون حسن میرزا
 محمد مومن میرزا
- 148 v. بابر میرزا ابن عمر شیخ بن سلطان ابو سعید
 همایون پادشاه بن بابر پادشاه
 سلطان یعقوب بن حسن پادشاه
 مولانا عبد الرحمن جامی
- 149 r. امیر علیشیر
- 149 v. قاضی نظام
 امیر خواند
- 150 r. مولانا میر حسین معمائی
 مولانا کمال الدین حسین واعظ
 مولانا محمد طالب
 مولانا سلطانهلی خوشنویس
- 150 v. امیر حسن ایوردی
- 151 r. خواجه آصفی قهستانی
 میر عبد القادر
 مولانا هاتقی
 امیر رضی الدین عبد الادل
- 151 v. مولانا هلالی خراسانی
- 152 r. میر سلطانهلی خواببین
 مولانا شاه حسین
 امیر عطا الله
 مولانا فصیح الدین جمال

- 156 r. بيانی تخلص مولانا عبد الله مرواريد است
 تجلی لاهیجی
 تسلی شیرازی
 ثنایی تخلص خواجه حسین خراسانی
 ثباتی
 جنونی قندهاری
 حسبی همدانی
 خرنی صفاهانی
 حیرتی
- 156 v. حسین خلف صدق حکیم رکنائی کاشی
 خضری قزوینی
 درویش دهیکی
 دیری ذو القدر
 داعی صفاهانی
 ذوقی اردستانی
- 157 r. ذهنی ترک حیدریک نام دارد
 رضای کاشی
 رضی اصفهانی
 رشکی همدانی
 رضا پاشای تبریزی
 زمانی یزدی
- 157 v. زکی همدانی
 سالم تبریزی محمود بیک نام دارد
 سروری کاشی
 سروری کابلی
 سنجر کاشی
- 158 r. سلیم تخلص محمد قلی طهرانیست
 شاهی سبزواری
 شپیدی
 شریف تبریزی
 شکیبی صفاهانی
 شیرازی همدانی
- 158 v. شجاع کاشی

شکوهی همدانی

شرف جهان

شفای تخلص حکیم شرف الدین حسن اصفهانیست

شعوری مشهدی

159 r.

شاپور طهرانی

شانی تکاو

صبری روزبهان اصفهانی

صلایی تخلص میر جلال الدین حسن صدرممالک است

صبری تبریزی

صرفی ساوجی

صادق بیگ نقاش کتابدار اشرف اعلی

159 v.

صایب تبریزی

ضمیری اصفهانی

طوقی تبریزی

طالب آملی

160 r.

طاهر نائینی

طاهر عطار مشهدی

طاهر دکنی

ظهوری ترشیزی

عرفی شیرازی

160 v.

عجزی تبریزی

عتابی تخلص سید محمد نجفی است

عزی فروزآبادی

عتابی نکلو

عارف ایچی

عرشی یزدی

عزتی تخلص میرزا بجانی بیگ لشکر نویس اللهویردی

خان حاکم شیراز است

161 r.

غنی تقریشی

غیرتی شوشتری

غضنفر کلزاری

غیاث نقشبند

- 161 r. ფგანი შირაზი
 ფიჟი ჴინდი
 ფჴემი კაშანი
 ფკარი თღლს კაჴი აღმდ კრონიჴსთ
 ფრკტი თღლს აბო თრახ იიკ კაჴისთ
 ფფგორ ლაჴიჯი
 მოლაბა ფზოლი ბგდადი
 ფვიჯი ჴროი
 ყდსი მჴედი
 ყიდი კრმანი
 161 v. ცსი აფჴარ
 კასმი აროსთანი
 კოკიბი
 კლიმ თღლს აბო თახ კაჴისთ
 კფრი მჴედი
 ლსანი თბრიზი
 ლუფი შირაზი
 მღტჴმ კაჴი
 162 v. მილი ნკო
 მსიჯა თღლს ჴკიმ რკნ ადინ მსეოდ კაჴისთ
 მირმღმდ მოონ ასთრახდი
 ¹
- 163 r. უღჴი კაჴი
 ული დჴტ ბიჴჴი
 უალჴი ყმი
 163 v. ჴლაკი ღმდანი
 ღბერი რავი
 იჯი ლაჴიჯი
 იჯი სბزوარი
 იმიანი სმნანი
 მოლფ კთახ

¹ აქ აკლია 1 ფურცელი, რომელზედაც ოცი პოეტის სახელი ყოფილა მოთახსებული.

ე. ი. حاجي مهديلى قاجار, წიგნის ავტორი, რომელიც ამ თეზქერე-ში თავის შესახებ შემდეგს ამბობს:

من چو آينه ام و هر كه برويم نگرديگان صورت خود در بر من خواهد ديد.

როგორც თავისი წიგნის მოკლე წინასიტყვაობაში ამბობს, ჰაჯი მეჰდი-ყული ყოფილა ქ. განჯის მკვიდრი და სამხედრო წრეებს ჰკუთვნებია. ხელნაწერის იმ მინაწერიდან, რომელიც ზემოთ გვექონდა მოხსენებული, ვტყობილობთ, რომ ახალგაზრდობაში ის განჯა-ყარაბაღის ბეგლარ-ბეგის ოლურლუ-ხანის სამსახურში ითვლებოდა და მის მიერ იგზავნებოდა შაჰთან სხვადასხვა დავალებით. იმავე მინაწერში ვკითხულობთ, რომ მასზე განრისხებული ყოფილა მეტად მკაცრი ხასიათის მქონე ვეზირი შაჰისა შეიხ ალი-ხანი, რომელიცო, ამბობს ავტორი, საბაბს ეძებდა მე ხელში ჩავეგდე და ჯოხის ცემით (ჩვეულებრივი სასჯელი ირანში) მოვეკალიო. ამ საფრთხისაგან ის გადაურჩენია ლორესტანში გადაყვანას. ავტორს, როგორც ჩანს, უცხოვრია საქართველოშიც (კახეთში), რადგანაც ჩვენი ხელნაწერი, რომელიც ზოგიერთი ნიშნის მიხედვით ავტოგრაფი უნდა იყოს, კახეთშია დაწერილი.

ავტორს ნიზნად დაუსახავს¹, როგორც ის წინასიტყვაობაში ამბობს, ისეთი ისტორიის დაწერა, რომ მკითხველს შესძლებოდა ადვილად მიღება ცნობისა იმის შესახებ, თუ როდის და რამდენ ხანს მეფობდა ესა თუ ის ხელმწიფე, დაწყებული ისლამის პირველი წლებით და გათავებული წიგნის შედგენის დროით. ამისათვის მას გამოუყენებია რამდენიმე დიდი საისტორიო ნაშრომი, რომელთაგანაც ზოგიერთი თავის ტექსტში აქვს დასახელებული. სელჯუქთა ისტორიისათვის ის სარგებლობს ჰამ-დალლაჰ ყაზვინის ისტორიით: تاريخ گدي „რჩეული ისტორია“, საიდანაც სიტყვა-სიტყვით აქვს გადმოღებული ბევრი ადგილი; სეფიანთა ისტორიისათვის მას ისქანდერ მუნშის آراى عباسى შაჰ-აბაზ დიდის ისტორია აქვს აღებული. სარგებლობს ის აგრეთვე შერეფ ედ-დინის ცნობილი ھس ظفر-თი.

უნდა აღინიშნოს, წიგნში არ ჩანს იმის კვალი, რომ ავტორი იცნობს საქართველოს და მის ვითარებას, იცნობს თანამედროვე პოლიტიკურ ამბებს, თუმცა ის ახლოს უნდა მდგარიყო საქართველო-ერანის ურთიერთობის საქმეებთან. იმ ცნობებშიაც, რომელსაც ის საქართველოს ისტორიის შესახებ გვაწვდის და რომელთაც ქვემოთ ვათავსებთ, ჩვენთვის არაფერია ახალი, მაგრამ, მიუხედავად

¹ შტრ. Rieu, Supplement, 38.

ამისა, بابل مايند საინტერესოა ჩვენთვის, როგორც საისტორიო-ლიტერატურული ფაქტი, რომელიც ერთ შტრიხს კიდევ ჰმატებს საქართველო-ერანის მაშინდელი საისტორიო-კულტურული ურთიერთობის სურათს.

ენა ნაწარმოებისა საერთოდ მარტივია, ხოლო ცალკე ნაწილებში შერჩენილი აქვს თავისი წყაროს სტილი, რომელიც სეფიანთა დინასტიის შესახებ ნაწყვეტებში უფრო შემკობილია, ვიდრე თავის ენის სისადავით ცნობილ ჰამდალლაჰ ყაზვინის „რჩეულ ისტორიიდან“ ამოღებულ ნაწილებში.

მე-7 ხელმწიფე სელჯუკებისა

هقتم پادشاهان سلجوقی

سلطان محمود بن محمد بن
ملکشاه بعد از پدر در عراق پادشاه
شد و با سلطان سنجر جنگ کرد
آخر بصلح انجامید عراق و
آذربایجان و بغداد و فارس و اران
و ارمن و گرجستان برو مسلم شد
مستبد شد خایفه اورا مغیث الدین
محمود یمین امیر المومنین لقب داد
و دو دختر سلطان سنجر را بحاله
نکاح در آورد سیزده سال دو ماه
پادشاهی کرد بیست و هفت سال عمر
داشت در سنه یازدهم شوال خمس و¹
عشرین و خمسمایه وفات یافت.
იციცხლა [და] ხუთას ოცდახუთი
დაიცვალა (=1131 წ. სექტემბერი).

فصل نوزدهم در ذکر

پادشاهان قراقوينلو و

آق قوينلو

و ایشان دو شعبه اند شعبه اول
قراقوينلو و ایشان چهار تن مدت
شصت و نه سال سلطنت نموده
اند... (86 v.)

სულტან მაჰმუდ ბენ მელიქ-
შაჰი მამის შემდეგ გახელმწიფდა
ერაყში. მას სულტან სანჯარ-
თან ჰქონდა ომი, ბოლოს დაე-
ზავა და ერაყი, ადერბაიჯანი,
ბაღდადი, თარსი, არანი, სომ-
ხეთი და საქართველო მას გად-
მოეცა და დამოუკიდებელი
მმართველი გახდა. ხალიფამ მას
მოღის ოდ-დინ მაჰმუდ დემინ
ამიროლ-მუჰმინინის ლაყაბი მის-
ცა. მან იქორწინა სულტან სან-
ჯარის ორ ქალიშვილზე. ცამე-
ტი წელიწადი [და] ორი თვე
მეფობდა, ოცდაშვიდ წელიწადს
წლის შველის თვის 11-ს გარ-

თავი 19. შავ-ბატკნიანთა
და თეთრ-ბატკნიანთა
ხელმწიფენი

ისინი ორი გვარი იყო, გვა-
რი პირველი — შავ-ბატკნიანნი
(ყარა-ყოენლო), მათგან ოთხი
კაცი 69 წლის განმავლობაში
მეფობდა.

¹ განმეორებულია. ო.

سیم ایشان (88 r.) میرزا جهان شاه بن قرا یوسف در شهر سنه تسع و ثلاثین و ثمانمائه بفرمان سلطان شاهرخ حکومت آذربایجان بسو تعلق گرفت و روز بروز دولت و حکومتش تزايد پذیرفت بغزای گرجستان رفته فتح کرد و بر عراق و فارس و کرمان مستولی شد و عزم تسخیر خراسان نموده بامیرزا ابراهیم پسر علاالدوله بشرحی که سابقا مذکور شد جنگ نموده مظفر گردید تمامی ممالک عراق عرب و سواحل عمان تا سرحد شام و عراق و فارس و آذربایجان در تحت نگین او بود و در تبریز مسجد ساخته که فی الجمله عظمت و بزرگی او ازان ظاهر باشد و بقصد دفع حسن بیک که حاکم دیاربکر بود لشکر کشید و کاری از پیش نتوانست برد لاپد مراجعت کرد درحین رجعت بی تدبیری کرده اردو و قشون را درهر منزل پیش روانه میکرد و خود با معدودی در یورت بخواب استراحت مشغول می شد حسن بیگ که منتظر فرصت بود غفلت اورا (88 v.) غنیمت دانسته با سه هزار کس بر سرش رسید و با پسرانش گرفته براه عدم فرستاد سی و سه سال پادشاهی کرده بود و این قضیه در سنه اثنی و سبعین و ثمانمائه واقع شد. ისარგებლა მისი დაუდევრობით, თავს დაესხა სამი ათასი კაცით და, შეიპყრო რა მის შვილებთან ერთად, არყოფნის გზით გაგზავნა (მოჰკლა). ის ოცდაცამეტ წელს მეფობდა, და ეს ამბავი რვაას სა- მოცდათორმეტ წელს (= 1467/1468) მოხდა.

მესამეს მათგანს მიიზა

ჯეჰან შაჰ ბენ ყარა - ჟუსუფს რვაას ოცდაცხრამეტ წელს სულტან შაჰ-როხის ბრძანებით მიეკუთვნა ადერბაიჯანის მმართველობა და მისი სამფლობელო და ძალაუფლება დღითიდღე მატულობდა. [მან] საქართველოზე გაილაშქრა სამღვთო ომით და გაიმარჯვა, ერაყი, ფარსი და ქერმანი დაიპყრო. ხორასანზე წავიდა, მიიზა იბრაჰიმს, ალაუდ-დოულეს შეილს, როგორც წინაღ ნახსენები იყო, ომი გაუნართა და გაიმარჯვა. მთელი ქვეყნები არაბეთის ირაკისა, ომანის სანაპიროებისა სირიის საზღვრამდე, ერაყი, ფარსი და ადერბაიჯანი მის ხელქვეით იყო. მან ააშენა თავ- რიხში მიზგითი, რომელიც ცხადად მოწმობს მის სიდიადეს. მან [აგრეთვე] გაილაშქრა ჰასან-ბეგის წინააღმდეგ, რომელიც დიარბექირის მმართველი იყო, მაგრამ ვერას გახდა და იძულებული შეიქნა დაბრუნებულიყო. დაბრუნების დროს [ის] უგუნურად მოიქცა, თავის ჯარსა და ლაშქარს ყოველ გადასავალზე წინ უშვებდა ხოლმე, თვით-კი [ლაშქრის მცირე] რიცხვით ბანაკში ეძინა და ისვენებდა. ჰასან-ბეგმა, რომელიც მოხერხებულ დროს ელოდა,

(108 v.) پنجم پادشاه صفویه

სეფიანთა მეხუთე ხელმწიფე

(შაჰ-აბაზ I)

თევზის წელიწადი, 998 წ.
(=1589/1590).....

..... سنه لوی ثیل سنه ۹۹۸
(114 v.)

... و سوانح دیگر سال مزبور
فرهاد پاشا ارزنه روم با لشکرگران
بقرا باغ آمد و محمدخان زیاد اعلی
قاجار که سال (115 v.) گذشته
برتبه ایالت قرا باغ سرافراز شده بود
هنوز استقامتی نرسانیده بود لابد ایل و
احشام قرا باغ را کوچانیده بکنار رود
ارس آورد نظریاشای قزاقلر و بعضی
ایلات قاجار که تسنن در جبلی
داشتند روگردان شده بمیان رومی
مراجعت کردند چون فرهاد پاشا
قلعه گنجه را استحکام داده مرجعت
نمود محمد خان زیاد اعلی با ایل و
الوس و امرای که همراه او بکنار
آب ارس آمده بودند مراجعت
نموده قلعه را محاصره کرد چون
نواب اشرف از برای صلح جانبین
ایلچی تعیین کرده بود که نزد خواندکار
روم بروم ملاحظه فرمودند که
محاصره کردن محمد خان قلعه گنجه
را مبادا باعث تزلزل امر مصالحه
گردد حکم همایون باسم محمدخان
صادر شد که ترک محاصره قلعه
گنجه نموده دست از ولایت قرا باغ
بردارد هرگاه صلح موافق مطلب
شد بازحاکم قرا باغ او خواهد بود و
الا از ولایت دیگر باو ایالت و
حکومت شفقت خواهیم کرد محمد
خان از راه ضو فیگری و اخلاص
که داشت ترک وطن و

ხსენებული წლის სხვა ამბები
[შემდეგია]: არზრუმის ფაშა ფერ-
ჰადი დიდი ჯარით ყარაბაღს
მოვიდა. მოჰამედ-ხან ზიად ოლ-
ლი ყაჯარმა, რომელიც გასულ
წელს ყარაბაღის მმართველის
პატივით იქნა განდიდებული
[და] ჯერ არ გამაგრებულიყო,
ძალაუნებურად ყარაბაღის ხალ-
ხი და მსახურები (ამალა) შე-
კრიბა და მდინარე არეზის ნა-
პირზე მოიყვანა. ნაზარი, ყაზახის
ფაშა, და ყაჯართა ზოგიერთი
ელი, რომელნიც იმთავითვე
სუნიტები იყვნენ, განდგნენ და
თურქებთან დაბრუნდნენ. ფერ-
ჰად-ფაშამ განჯის ციხე გაამაგ-
რა და უკან დაბრუნდა, მოჰამედ-
ხან ზიად ოლლი ელევით, ულუ-
სით და ამირებით, რომელნიც
არეზის წყლის პირას მოჰყვნენ,
შემობრუნდა და ციხეს შემოად-
გა. რადგანაც მის უდიდებულე-
სობას [მეომარ] მხარეთა შორის
ზავის ჩამოსაგდებად ელჩი ჰყავდა
დანიშნული რუმის (თურქეთის)
ხონთქართან, მან იფიქრა, რომ
ფერჰად-ფაშას მიერ განჯის
ციხისათვის ალყის შემორტყმამ
შეიძლება ზავის საქმე შეარყი-
ოსო. [ამიტომ] მოჰამედ-ხანის
სახელზე გამოვიდა უმაღლესი
ბრძანება, რომ მან თავი დაანე-
ბოს განჯის ციხის გარემოცვას
და ხელი აიღოს ყარაბაღის ვე-
ლაღეთზე. უკეთუ ზავი სასურ-

ولايت خود کرده از سر قلعه بر خواست
 امرا و قشون از سرش پراکنده شده
 قزاق و قرامانلو و ساير اويماقات قاچار
 دونک شده راه به محمد خان ندادند
 که بخدمت نواب اشرف برود ناچار از
 آب کر گذشته به گرجستان رفت که
 شايد از راه گرجستان تواند رفت
 کستندیل خان حاکم گرجی اورا گرفته
 نزد پادشاه روم فرستاد بعد از چند سال
 که در روم محبوب بود و صلح بمیان
 آمد سلطان مراد ثالث بن سلطان
 سليم ثانی پادشاه روم اورا مرخص
 کرده آمده بیای بوس اشرف مشرف
 گردید و در اردبیل موظف شد قتل
 است که همیشه محمد خان میگفته
 است که نواب اشرف قلعه گنجدرا از
 رومی گرفته باز بمن خواهد داد
 بنابر اعتقاد صادق و اخلاص قوی او
 بعد از بیست سال ولايت مزکور از
 تصرف رومی استرداد و ایالت آن
 بدستور بمحمد خان زیاد اغلی که
 درینمدت تشویش و تعب بسیار کشیده
 بود عنایت فرمودند (116 r.).

სულტან მურად მესამემ, სულტან სელიმ მეორეს შვილმა, მოჰამედ-
 ხანი გაათავისუფლა. ის მოვიდა (ერანს) და შაჰის ფეხის კოცნის
 ღირსი გახდა. ის დანიშნული იქნა არღებილში. ამბობენ, მოჰამედ-
 ხანი მუდამ [იმანს] ლაპარაკობდა, მისი უდიდებულესობა განჯის ცი-
 ხეს თურქებს წაართმევს და მე მომცემსო. მისი გულწრფელი მორ-
 წმუნეობის და მტკიცე ერთგულების გამო, ოცი წლის შემდეგ ხე-
 ნებული ველაგეთი თურქების მფლობელობიდან იქნა დაბრუნებული
 და მისი გამგეობა შეპირებისამებრ უწყალობეს მოჰამედ-ხან ზიად
 ოღლის, რომელსაც ამ ხნის განმავლობაში ბევრი შემოფოთება და
 შრომა გარდახდა.

ველი შედეგებით დასრულდა,
 ყარაბაღის მმართველი ის იქნე-
 ბაო, ანდა სხვა ველაგეთიდან
 ვუწყალობებთ მმართველობას
 და სამფლობელოსო. მოჰამედ-
 ხანმა, თვისი კეთილმორწმუნეო-
 ბის და ერთგულების გამო,
 სამშობლო და ველაგეთი დასთ-
 მო და ციხიდან აიყარა. ამირე-
 ბი და ჯარი მას შემოეფანტა,
 ყაზახების, ყამანლუსა და სხვა
 ყაჯართა ტომებმა (ოიმახებმა),
 განდგნენ რა, გზა არ მისცეს
 მოჰამედ-ხანს, რომ მის უმად-
 ლესობასთან (შაჰთან) წასულ-
 იყო. ძალაუნებურად მტკვარზე
 გადავიდა და საქართველოში
 წავიდა, რომ ქვებ საქართვე-
 ლოს გზით შევძლო გავლიო.
 საქართველოს მმართველმა კონს-
 ტანტინე-ხანმა ის დაიჭირა და
 თურქეთის ხელმწიფეს გაუგზავ-
 ნა. რამდენიმე წლის შემდეგ,
 [რომლის განმავლობაში] ის
 ტყვედ იყო, როცა [თურქეთსა
 და ირანს შორის] ზავი ჩამო-
 ვარდა, თურქეთის ხელმწიფემ
 ის დაუბრუნა ირანს.

لوی ٹیل سنہ ۱۰۱۳

کہ سال ہیجدهم جلوس است

ნიანგის წელიწადი, 1013 წ., რო-
მელიც (შაჰის) ტახტზე ასვლის
მე-18 წელია

حسینخان زیاد اعلیٰ مصاحب قاجار
بارومیان قلعه گنجه محاربه نموده
ازغایت تهور و بیباکی شکست یافت
و درین سال جفال اعلیٰ سردار روم
به آذربایجان آمده از نخجوان بی نیل
مقصود باز گشت و قلعه ایروان نیز
درین سال بتصرف آمده به امر کونه
خان قاجار عنایت شد.

თვე ამ წელს იქნა დაპყრობილი და ის ამირგუენე-ხანს უბოძეს.

ჰოსეინ ზიად-ოღლი ყაჯარმა
განჯის ციხეში [მდგომ] თურქებ-
თან ბრძოლა გამართა და უკი-
დურესი გამბედაობისა და უშიშ-
რობის გამო დამარცხებულ იქ-
ნა. ამ წელს ჯეღალ-ოღლი,
თურქეთის სარდალი, ადერბაი-
ჯანს მოვიდა, მაგრამ მიზანს ვერ
მიიღწია და [ხელცარიელი] გა-
ბრუნდა. ერევნის ციხე აგრე-
თვე ამ წელს იქნა დაპყრობილი და ის ამირგუენე-ხანს უბოძეს.

بیان ٹیل سنہ ۱۰۱۴ نوزدهم سال جلوس

کستندیل خان ولد الکسندر
خان گرجی پدر و برادر
خود را کشته خود حاکم گرجستان
کاخت شد و حسب الامر العالی
بگرفتن قلعه شماخی مامور با قشون
قزلباش رفته شماخی را محاصره کرد
شب گرجیان ازو روگردان شده
بگرجستان مراجعت کردند کستندیل
خان از عقب ایشان رفته جنگ
کرده مقتول شد و جفال اعلیٰ سردار
روم باز معاودت نموده با اعلیٰ
اشرف محاربه نموده شکست یافت و
درین سال ایالت گرجستان بطهمورت
خان شفقت شده طبقهای زر بر
سرش تار کردند.

ლა გამართა და დამარცხდა. ამ წელს საქართველო თეიმურაზ-
ხანს უწყალობეს და ოქროს თაბახები თავზე გარდააყარეს.

ველის წელიწადი, 1014 წელი,
მეტობის მე-19 წელი

კონსტანტინე - ხანმა, ალექ-
სანდრე-ხან ქართველის შვილმა,
თავისი მამა და ძმა მოჰკლა და
თვით კახეთის საქართველოს
მმართველი შეიქნა. უმაღლესი
ბრძანების თანახმად, ის დანიშ-
ნული იქნა შემახას ციხის ასა-
ღებად, და ყიზილბაშთა ჯა-
რით წავიდა და შემახას ალყა
შემოარტყა. ღამით ქართველე-
ბი მას განუდგნენ და საქარ-
თველოში დაბრუნდნენ. კონს-
ტანტინე-ხანი დაედევნა მათ,
შეებრძოლა და მოკლულ იქნა.
ჯეღალ-ოღლი, თურქების სარ-
დალი [ისევ] დაბრუნდა, მისუმა-
ღლესობასთან (შაჰთან) ბრძო-
ლა გამართა და დამარცხდა. ამ წელს საქართველო თეიმურაზ-
ხანს უწყალობეს და ოქროს თაბახები თავზე გარდააყარეს.

يونت ئيل سنه ۱۰۱۵

ყებნის წელიწ., 1015 (1606/1607) წ.

قلعه گنجه که در تصرف رومیان بود غازیان ظفر نشان قزلباش گرفتند که در تاریخ آن گفته اند نظم

منت خدای را که باقبال بیزول ملک شه زمین و زمان در فراخی است از بسکه نصرت از بی نصرت میرسد تاریخ فتح گنجه کلید شماخی است

قلاع تقلیس و کوری و طومانوس هم درین سال بتصرف اعلی در آمد چون حسین خان زیاد اغلی قاجار بنا بر تهوری که بی تدبیرانه بارومیان جنگ کرده شکست یافته بود در خدمت همایون اشرف تقصیر بود ایالت گنجه را بمحمد خان زیاد اغلی قاجار که سابقا ذکر شد که همواره میگفت که گنجه نواب اشرف خواهد گرفت و بمن خواهد داد عنایت شد و در آخر این سال قلعه دربند بتصرف گماشتگان اعلی در آمد.

და მე მომცემსო. ამ წლის დასასრულს დარუბანდის ციხე [შაჰის] მაღალ რწმუნებულთა (მოხელეთა) მფლობელობაში გადავიდა.

განჯის ციხე, რომელიც თურქების ხელში იყო, ყიზილბაშთა ძლევამოსილმა დაზიებმა აიღეს. მაშინ უთქვამთ ლექსი:

დიდება ღმერთსა; რომ მარადი ბედნიერებით ქვეყანისა და ეამთა ხელმწიფის სამეფო სიუხვეშია.

ღვთის დახმარება რადგან ღვთის დახმარებას მოსდევს, [ამიტომაც რომ] განჯის დაპყრობის ამბავი შემახას გასაღებია.

თბილისის, გორის და დმანისის ციხეებიც ამ წელს გადავიდა უზენაესის (შაჰის) მფლობელობაში. რადგანაც ჰოსენ-ხან ზიად ოღლი ყაჯარი [უადგილო] გამბედაობის გამო უგუნურებით თურქებს შეებრძოლა და დამარცხდა და მისი უდიდებულესობის წინაშე დამნაშავე შეიქნა, [ამიტომ] განჯის ქვეყანა უწყალობეს მოჰამედ-ხან ზიად ოღლი ყაჯარს, რომლის შესახებ წინად იყო მოხსენებული, რომ ის მუღამ ამბობდა, განჯას მისი უდიდებულესობა აიღებს და მე მომცემსო. ამ წლის დასასრულს დარუბანდის ციხე [შაჰის] მაღალ რწმუნებულთა (მოხელეთა) მფლობელობაში გადავიდა.

قوی ئیل سنه ۱۰۲۲

ყებრის წელიწ., 1022 (1613/1614) წ.

...درین سال طهمورث خان بن داود خان بن الکسندر خان والی کاخ و ثوارصاب میرزا بن کرکین خان والی کارتیل قرار داده بوده اند که چون نواب اشرف بماندران

ამ წელს კახეთის მმართველ თეიმურაზ-ხანის, ალექსანდრე-ხანის ძის დავითის შვილისა და ქართლის მმართველ ლუარსაბ მირზას, გიორგი-ხანის შვილის [შესახებ] დადგენილი იყო, რომ,

قراقر را با ایل مزبور بنابر روسیاهی و
دونگی که داشتند سورکی فرموده
به داراب جرو شیراز فرستادند و درین
سال محمد باقر میرزا مشهور بصفی
میرزا ولد ارجمند نواب اشرفرا
بیهود بیک چرکس زخمها زده بقتل
رسانید.

უდიდებულესობის კეთილშობილმა შვილმა, საფი მირზად ცნობილ-
მა მოჭამედ ბაყერ მირზამ ბეჭბუდ-ბეგ ჩერქეზი დასჭრა და მოჰკლა.

توشقان ٹیل سنه ۱۰۲۴

سال بیست نهم جلوس

კურდღლის წელიწადი, 1024
(1615) წ., 29-ე წელი მეფობისა

طهمورث خان گرجی برسر
علیقلی خان سردار جنود ظفردرود
قزلباش آمده محاربه عظیم رو
داد و لشکر قزلباش منہزم شدہ
علیقلی خان خودرا بقلاعہ تفلیس
رسانید و مرحوم محمد خان زیاد
اغلی بیگلر بیگی گنجہ درین محاربه
به شہادت رسید.

და განსვენებული მოჭამედ ზიად-ოღლი, განჯის ბეგლარ-ბეგი.

თეიმურაზ-ხან ქართველი ყი-
ზილბაშების გამარჯვებათა მომ-
ხვეჭი ლაშქრის სარდალს ალი-
ყული-ხანს დაესხა თავს. მოხდა
დიდი ბრძოლა. ყიზილბაშთა
ჯარი დამარცხდა. ალი-ყული-
ხანი თბილისის ციხეში შევიდა.
ამ ბრძოლაში რჯულისათვის
მოწამებრივი სიკვდილით მოკვ-

لوی ٹیل سنه ۱۰۲۵

سیام سال جلوس

ნინავის წელიწ., 1025 (1616) წ.
30-ე წელი მეფობისა

نواب اشرف اعلی خود بنفس
نفیس جهت انتقام به تفلیس آمده
جابجا به قتل و غارت لشکر
فرمود از چهار طرف گرجیان
کاخت را احاطه کرده سقناقها را
شکستند هر چه ذکور گرجیان به
دست افتد مقتول شد و هر چه اناث
بود بذل رقیت و اسارا گرفتار شدند
سیاهه صد هزار اسیر سوی آنچه
پنهان کرده بودند بنظر انور اشرف

მისი უდიდებულესობა თვით
მობრძანდა თბილისს შურის
საძიებლად. ადგილ - ადგილ
უბრძანებდა ლაშქარს ქლექტა და
რბევა [მოეხდინა]. [ყიზილბაშე-
ბი] ოთხივე მხრით შემოერტყ-
ნენ კახელებს და მათი სიღნა-
ღები დაღეწეს. ქართველი მა-
მაკაცები, ვინც ხელში ჩაუვარ-
დათ, ყველა მოკლულ იქნა,
ხოლო ვინც ქალი იყო, ის
ტყვედ იქნა წაყვანილი. ნუსხა

اعلیٰ رسید و هشتاد هزار متجاوز
 گرجی بقتل رسیده بود در هیچ
 تاریخ چنین نهب و غارت و قتل در
 گرجستان رو نداده بود که واقع شد
 و در این سال پیر بوداق خان
 بیکار بیکی تبریز در جنگ اکراد
 و لشکر رومی بشهادت رسید و
 شاه بنده خان ولد او بر جایش
 منصوب شد و محمد پاشا وزیر اعظم
 با لشکر بیحد آمده قلعه ایروان را
 محاصره نمود و چهل هزار رومی در
 محاصره این قلعه بقتل رسیده بی نیل
 مقصود کوچ کرده مراجعت نمود
 (128 v.).

ზირი, მოვიდა ურიცხვი ჯარით
 არტყა. ორმოცი ათასი თურქი
 დროს. ვერას გახდა რა, [მოჰამედ
 და უკან გაბრუნდა.

ასი ათასი ტყვისა, იმათ შორს
 და, ვინც დამალეს (ალრიცხვი-
 საგან), [თვით] მისი უმალღესო-
 ბის ნათელმა თვალმა იხილა.
 ოთხმოც ათასზე მეტი ქართვე-
 ლი მოკლულ იქნა. არასოდეს
 ისეთი რბევა, ძარცვა და ხოც-
 ვა საქართველოში არ ყოფი-
 ლა, როგორც [ამ დროს] მოხდა.
 ამ წელს თავრიზის ბეგლარ-
 ბეგი ფირ ბუდაყ-ხანი რჯული-
 სათვის დაიღუპა ქურთებთან და
 თურქების ჯართან ბრძოლაში
 და მის ადგილზე დანიშნული
 იქნა შაჰ-ბენდე-ხანი, მისი შვი-
 ლი. მოჰამედ-ფაშა, დიდი ვე-
 ჯირისა და ერევნის ციხეს ალყა შემო-
 იქნა მოკლული ამ გარემოცვის
 ფაშამ შემოიკრიბა [ისევ ჯარი]

ბეგი თეილ სენე 1029 (1619/1620) წ.

...درین سال حکومت کاخ
 بهیگلر بیگی ایگرمی دورست عنایت
 فرمودند.

ამ წელს კახეთის გამგებ-
 ლობა ბეგლარ-ბეგ ივირმი დუ-
 რასტს უწყალობეს.

تخاقوی თیل სენე 1030 (1620/1621) წ.

سی و پنجم سال جلوس
 پنجهزار خانه آرامنه و نصاری¹ که در
 فریدن قرب جوار بختیاری اقامت داشتند
 سیادت پناه ابو المعالی نظری مجلس
 نویس را² مقرر فرمودند که ایشانرا
 ترغیب و تکلیف بدین مبین سید

ქათმის წელიწადი, 1030 (1620/1621)
 წ., 35-ე წელი მეფობისა
 ხუთი ათასი კომლი სომეხ-
 ბისა და ქრისტიანებისა, რო-
 მელნიც ფერეიდანში, ბახტია-
 რების ოლქის ახლოს ცხოვ-
 რობდნენ, კარის ისტორი-
 კოსს აბულ-მეალი ნაზარის
 უბრძანეს წააქეზოს და წინა-

¹ ასეა ხელნაწერში. ჩვეულებრივი ფორმაა نصاریٰ ან نصاری. უნდა იგულისხმე-
 ბოდეს ქართველები.

² ეს სიტყვა შემდეგი სიტყვის ქვეშ არის მიწერილი უწერტილებით.

المرسلين نموده بشرف اسلام در آورند
باندك تكليفى مجموع ایشان بالطوع
و الرغبة ترك ملت مسيح نموده
كلمه طنبه توحيد بر زبان رانده
مسلمان شدند و كاسيای ایشان تبديل
بمسجد مسلمانى يافت.

ტეს სარწმუნოება, აღიარეს ღვთის
ნენ. მათი ეკლესიები მუსლიმანურ მიზგიტებად შეიცვალა.

1034 (1624/1627) წ., 39-ე წელი

اقوى ئيل سنه 1034 (132 r.)
سى ونهم سال جلوس

ماوراو روسياه گرجى با وجود
تقرب و اقتدار كه در خدمت اشرف
اعلى داشت ارتداد و عصيان ورزيده
با طهمورث خان و گرجيان متفق شده
قرچقاي خان سردار قزلباش را و
يوسف خان بيگريگى شيروانرا
كشته جمعى از جنود ظفرورود را
بشهادت رسانيدند و اردوى قزلباش
را تاخت و يغما کرده بگنجه قرا باغ
رفته خرايى بسيار نمودند.

ერთი რაზმი (ნაწილი), დაარბიეს და გაძარცვეს ყიზილბაშთა ბანაკი,
წავიდნენ განჯა-ყარაბაღზე და ბევრი ნავნები ჰქნეს.

1036 (1626/1627) წ., 41-ე წელი

توشقان ئيل سنه 1036 (132 v.)
سال چهل و يكم جلوس

طهمورث خان گرجى بوساطت داود
خان ولد الله ويردى خان كه در قلعه
تفليس كوتوال بود پناه بدرگاه عالم
مطيع جسته استدعاى عفو تقصيرات خود
كه با ماوراو روسياه متفق شده کرده
بود نموده بدرجه عفو اقتران يافت و
محمد قليخان زياد اعلى كه بيگريگى

² დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე.

დადება მისცეს მათ [მიიღონ]
წინასწარმეტყველთა მთავრის
[მოჰამედის] ქეშმარიტი სარ-
წმუნოება და ისლამის პატივს
ეზიარონ. მცირე წინადადები-
თაც ყველამ მათ მორჩილად და
მონღომებით დასტოვეს ქრის-
თიანობა და მუსლიმები გახდ-
ნენ.

პირშავი ქართველი მოურა-
ვი¹, მიუხედავად იმ დაახლოვე-
ბისა (შაჰთან) და ძლიერებისა,
რომელიც მას მისი უდიდებუ-
ლესობის სამსახურში ჰქონდა,
გადაუდგა სჯულს, მოახდინა
აჯანყება [და] დაუკავშირდა
თეიმურაზ-ხანს. [მათ] მოჰკლეს
ყიზილბაშთა სარდალი ყორჩი-
ყაი-ხანი და შირვანის ბეგლარ-
ბეგი აუსუფი, დახოცეს (ყიზილ-
ბაშთა) ძღვევამოსილი ჯარის

კურდღლის წელიწადი, 1036
(1626/1627) წ., 41 წელი

თეიმურაზ-ხან ქართველი,
თბილისის ციხის უფროსის
ალაპ-ვერდი-ხანის შვილის და-
ვულის მეშვეობით, უზენაეს სა-
სახლეს (შაჰს) შემოეხვეწა და
პატიება ითხოვა თავის დანაშა-
ულისა, რომ პირშავ მოურავს
დაუკავშირდა. მან პატიება მო-
იპოვა. მოჰამედ ყული-ხან ზიად

گنجہ و قراباغ بود معزول شده (133 r.)
 ایالت اورا بدآود خان مزبور شفقت
 فرمودند کہ آخر داود مردود
 شده کفران نعمت اختیار کرده ازین
 استان ولایت نشان روگردان شد و
 باطهمورث مذکور دست یکی کرده
 جمعی از آقایان قاجار را بقتل رسانیده
 ولایت گنجہ و قراباغ را تاخت و
 تاراج کردند (133 v.) ... جلوس
 میمنت مانوس شاهزاده عالیقدر سام
 میرزا بر تخت پادشاهی کہ بشاه صفی
 موسوم کردند مطابق سنہ یلان ٹیل سنہ
 ۱۰۳۸ در دار السلطنہ اصفهان واقع شده
 امرا و اعیان کہ در مازندران بودند
 یکان یکان آمده بیای بوس شرف
 شدند.

პანში მოხდა გველის წელიწადს [ჰიჯრის] 1038 წ. ამირები და დიდებულები, რომელნიც მაზენდარანს იყვნენ, ზედიზედ მოვიდნენ [ყველანი] და [შაჰის] ფეხთა კოცნის პატივით იქნენ დაჯილდოვებული.

...وہم درین اوقات خسرو میرزای
 گرجی داروغہ اصفهان قولاراقاسی
 شدہ موسوم برستم خان گردید و
 درین سال زمان بیک ناظر سرداری
 خراسان مقرر شد و غریب شاه کہ در
 کیلان خروج کرده بود گرفتہ
 آورده در اصفهان بدار عبرت
 کشیدند.

პანში ჩამოახრჩვეს სხვათათვის სამეგალით:ად.

ოლი, რომელიც განჯისა და ყარაბაღის ბეგლარ-ბეგი იყო, გადაყენებული იქნა, მისი თანამდებობა ხსენებულ დაეუღხანს უწყალობეს. [შავრამ] ბოლოს დაეუღი განკიცხულ (შეჩვენებული) იქნა, მან უმადურობა იჩინა, წმინდა ზღურბლისაგან (ე. ი. შაჰის სასახლისაგან, შაჰისაგან) პირი იბრუნა, ხსენებულ თეიმურაზს ხელი მისცა, ყაჯართა წარჩინებულების ერთი ჯგუფი მოჰკლა და განჯისა და ყარაბაღის მხარეს შეესია და ააოხრა... ზეღმატებული უფლისწულის საამ მირზას, რომელსაც შაჰ-სეფი უწოდეს, ხელმწიფობის ტახტზე ბედნიერი ასევე სამეფო ქალაქ ესთა-

...ამავე ხანებში ხოსროვ მირზა ქართველი, ესთაპანის ტარულა, ყულარ-ილასი გახდა და როსტომ-ხანი ეწოდა. ამავე წელს ზემან-ბეგ ნაზირი ხორასნის სარდლად იქნა დამტკიცებული და ღარიბ-შაჰი, რომელიც გილანში განდგომილიყო, დაიჭირეს, მოიყვანეს და ესთა-

ხელმოწ. დასაბეჭდად უკ. ფ. 17.VII.1942
ბეჭდურ ფორმათა რაოდენობა 7
ანაწყოების ზ. 6×10; ჭალ. ზომა 62×94 სმ
შეკვეთის № 220; ტირაჟი 1500.
შე 7579.

საქართ. სსრ მეცნიერ. აკადემიის გამომ-
ცემლობის სტამბა; ა. წერეთლის ქ. № 7